

સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો હિંદુસ્તાનમાં પ્રચાર કરતી
અજોડ સંસ્થા

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા

અને

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણા

લગભગ ૭૮ વર્ષથી સદગત ધર્મપ્રેમી શેઠ શ્રી વેણીચંદ સુરચંદ
સંસ્થાપિત આ સંસ્થા પારમાર્થિક અનેક શુભ-ખાતાઓ ચલાવે છે
સંસ્થાના ગુપ્ત કાર્યો-ધાર્મિક શિક્ષકો તૈયાર કરવા, ગામોગામની
ધાર્મિક પાઠશાળાઓની પરીક્ષકો મોકલી ધાર્મિક પરીક્ષાઓ લેવગવરી
તેમજ નવી કે બધ પહેલી પાઠશાળાઓને પુનઃ શરૂ કરાવવી, ધાર્મિક
પુસ્તકોનું પ્રકાશન અને આચ ઓશીમ પાસીતાણા દ્વારા હી દવાખાનુ,
સાધુ-સાધ્વી-આવક-અ વિકાઓને અધ્યયન કરવા માટે શ્રી સૂક્ષ્મતત્ત્વ
બોધ પાઠશાળા, શ્રી કૃત્યુપ ખાનુ, શ્રી તત્ત્વેશીએ ગિરિરાજની પૂજામંડિત,
છ ગાંડેની પ્રદેશીશનુ લાતા ખાનુ વગેરે અનેક ધાર્મિક ખાતાઓ
ચલાવે છે

કોઈપિય જૈન ભાઈ-મહેનોને સંસ્થામાં સહકારરૂપે જે કાંઈ વકમ
જેટ મોકલવી હોય તે નાચેતા સ્થળે મોકલવાયા પાછી પહોંચ મળી શકશે.

:- મદદ મોકલવાનાં સ્થળો :-

[૧] શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણા (ઉ. ગુ)

[૨] શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-પાસિતાણા [સૌરાષ્ટ્ર]

અપૂર્ણ છે, અને તેમાં અનેક વિદ્વાનોના અનેક મતભેદો છે. તેમજ નહીં થયેલા ધણા સિદ્ધાંતો પાછળથી તદ્દન ભુલ્યા જ સ્વરૂપમાં બદલાઈ ગયા છે. તથા પ્રથમની શોધો કેવળ હાસ્યાસ્પદ જેવી થઈ પડવાના પણ ધણા દાખલા છે. જ્યાં સુધી તે સાયન્સ સંપૂર્ણ ન થાય, ત્યાં સુધી તેની સાથે તુલના કરવીજ નકામી છે. પ્રત્યક્ષ-પ્રમાણસિદ્ધ જેવી બાબતમાં પણ ભૂલ જ દૃષ્ટિબિંદુ અને નવા મુદ્દાઓ મળતા આશ્ચર્યકારક રીતે ફેરફાર થઈ ગયા છે, અને અભિપ્રાય બદલવા પડ્યા છે. સારાંશ કે-હાલનું સાયન્સ શોધાર્થે સંપૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી તેની સાથે પ્રાચીન નૃત્યોની તુલના કરવી, અને તેના ઉપર શ્રદ્ધા-અશ્રદ્ધાનો આધાર રાખવો એ કેવળ નકામી બાબત છે. તે ઉપરથી અમે કહેવા એ ઈંગ્લીએ છીએ કે-“કોઈ એ શાસ્ત્રીય બાબતો ઉપરથી શ્રદ્ધા ખેંચી લઈ પાઠ્યક્રમમાંથી તેવા શ્રેણી કે પ્રકરણો બાદ કરી નાખી વિદ્યાર્થીઓના મનને જૈનશાસ્ત્ર પ્રત્યે શક્તિ કરવાનો દોષ ન સેવવો જોઈએ, પરંતુ ઉલટા આ વિષયના સંગીન અભ્યાસીઓ વધારી તેના વિશેની શોધોમાં ઉત્સાહિત કરવા જોઈએ.”

હાલનું સાયન્સ શોધાય છે. તેની અનેક શાખાઓ છે. અને શાખાઓની પેટાશાખાઓ પણ અનેક છે. અને તે દરેકની મોટી મોટી પ્રયોગ શાળાઓમાં શોધો ચાલી રહી છે, અને ત્યાં અનેક અખતરાઓ થાય છે ન્યારે તેનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણા મનમાં થાય છે કે-“વાહ! અત્યારની ગોરી પ્રગતિ શોધો પાછળ કેટલી જહેમત ઉઠાવી રહેલ છે?”

આ તરફ ન્યારે ભારતના શાસ્ત્રો અને તેમાં ખાસ કરીને જૈનશાસ્ત્રો જોઈએ છીએ, ત્યારે અત્યારે પણ તેના કરતાં અનેકગણા વિજ્ઞાનો અને તેની શાખા-પ્રશાખાના તથા તેની એ શાખા-પ્રશાખાઓના વિચારો મળે છે, ત્યારે તો એમજ થાય છે કે-“બસ, અનન્ત જ્ઞાનીઓ વિના આમનો એક પણ શબ્દ સભવિત જ નથી.”

એટલું ખરું છે કે-આજે વિજ્ઞાનની કોઈ પણ ગોધ માટે કરોડો રૂપિયા ખર્ચાના દોષ છે મોટા મોટા આશીશાન મકાનો, તેનું વિવેચન કરનારા મોટા મોટા પુસ્તકો અને અખતરા માટે મહિમાર્ધ સાધનો નગરે પડે છે, ત્યારે જૈનશાસ્ત્રમાં એ વાત એકાદ પદ, ગાથા કે નાના પ્રકરણમાં અર્થ દોરી દેવા છે. હાલનું વિજ્ઞાન અને જૈનશાસ્ત્રમાં આવના વિજ્ઞાનોની દુબલ કરી એ વાત જ અંગીર અને મદાન દર્શ છે. સગમગ અશક્ય જ છે તે પણ વિચાર કરના એટલું અમર શકાય છે કે-હાલના કેટલાક

હાલ પણ પ્રકાશની, હવાની, યત્રોની, પથુ-પક્ષિ વિગેરેની ગતિઓના વેગ માયન્મે જણાવેલા હોય છે.

સારાશ કે-હાલના સાયન્સ કરતાં અનેક ગણા વિજ્ઞાનોનો વિચાર આજે પણ જૈનશાસ્ત્રોમા તરવરતો જણાય છે. અને તે શાસ્ત્રના ઉપદેશનું ખાસ ધ્યેય જીવનમાં ઉપયોગી થવાનું, અને જીવનને ઉત્તમ બનાવવાનું છે. તે ઉપદેશ કોઈપણ કાળે ઉપયોગીમાં ઉપયોગી થઈ શકે તેવા છે એ તેની વિશેષ મહત્તા છે. એ જીવનમાર્ગ જે નક્કી કર્યો છે તે સંપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાનના બોધ વિના શક્ય નથી.

હાલનું સાયન્સ હજી કોઈપણ પ્રકારનો જીવનનો માર્ગ નક્કી કરી શકે તેમ નથી, કેમકે-તે પોતે જ અપૂર્ણ છે સંપૂર્ણ થયા વિના જીવનમાર્ગ નક્કી થઈ શકે જ નહીં, અને ત્યાં સુધી જીવનમાર્ગ નક્કી ન કરી શકે ત્યાં સુધી તેનો ગમે તેવા ચમત્કાર હોય, તો પણ તે કેવળ પાણી વડોવવા બરાબર જ છે, અને ત્યાં સુધી જૈનશાસ્ત્રનો માર્ગ જ પ્રાણીઓને શરણ આપી શકે, એમ જ સાબિત કરે છે કે-જૈન આગમો સર્વેશ પ્રણીત છે. પછી તેમાં દૈત્યીક બાબતો અત્યારે ન મળતી હોય, વિચિત્ર થયેલી હોય, છુટી જવાઈ મળતી હોય, છતાં જગતની તે એક મહાન વસ્તુ છે. જગતનું અનન્ય શરણ છે. માટે તેના ઉપર કોઈ પણ ખડાનાથી અશ્રદ્ધા કેળવવી ન જોઈએ તેના જેવું જગતમાં બીજું કોઈ પણ પાપ હોઈ શકે નહીં. માટે જ મિથ્યાત્વ સૌથી વધારે ભયંકર છે.

આ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવાની સામાન્ય રીત.

૧. પ્રથમ મૂળ ગાથાઓ મોટે કરેલી હોવી જોઈએ.
૨. પછી કદા એકલા શબ્દાર્થ સાથે ગાથાર્થ કરી જવા.
૩. પછી દંડકમાં પાઠ્ય આપેલ અને લઘુસમૂહમાં શરૂઆતમાં આપેલ દંડકો મોટે કરી લેવા, જેથી મુખ્ય મુખ્ય વિષયો બરાબર સ્પષ્ટ થઈ શકે.
૪. પછી વિષયો ન ચર્ચા, અને મમત્વે તથા તેનું મનન કરવું.
૫. શુદ્ધિપત્ર પ્રમાણે પ્રથમથી જ બરાબર સુધારી લેવું.

● शुद्धिपत्रक ●

६०३		लघुसंश्लेषणी	
पृष्ठ	लीटी अशुद्ध	पृष्ठ	लीटी अशुद्ध
२	१० सर्वसंश्लेष	२२	१ नं०
१३	०४ मातृशान	२४	३ अष्टावोसं
१७	०७ भक्तमंध	२५	२१ दवडढं
४६	१५ कंध	२५	३१ घणूणि
५६	१६ आधक	४०	०२ सहस्रांश
६६	१४ दृष्टि	४०	१० गिरिश्री
६७	०५ ,,	४१	१८ द्वे
६७	१६ ,,	४१	१८ द्य
७४	२३ उपयोग	४१	२१ ए रस
७८	१२ असंखा	४२	२२ संदि
८२	२४ देसूण	४१	२६ ,,
८३	०१ निक्षेपान्त्रोप	४१	२७ वडरो
८४	०४ स्थिति	५१	६ सहस्र
८६	५ पणगाइ	५३	७ क्षेत्रना
८२	२० विवर्जिया	५३	१७ कुरु
८२	२३ सन्वे	५३	१८ स रसाई
१०८	७ कमेण	५७	१६ सको १
१०८	१ जाणो	५७	१६ सिन्धवी
१०८	२६ द्विययस्य	५७	१७ ति
११२	२ जिन	५७	१८ वि यरो
१२२	२८ भुरि	६४	३ सम प्ता
		६४	१५ दशथी
		६६	१७ पडुं
		६७	२४ भूमिदूना

तद्वपरां प्रेमोपथी नै राधपि ज्ञाय न होय ते सुंदरीने वायुं-

મંગળ, વિષય, સંબંધ, અધિકારી અને પ્રયોજન.
 નમિત્તં ચત્વીસજિણે, તસ્મુત્તવિચારલેસદેસણઓ;
 દંડગપણ્હિં તે ચિય થોસામિ, સુણેહ મો ! મઘ્વા ! ॥૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

નત્વા ચતુર્વિંશતિજિનાન્, તત્સૂત્રવિચારલેશદેશનત,
 વળ્લકપર્વસ્તાનેવ, સ્તોષ્યામિ ગુણુધ મો ! મઘ્વા ! ॥૧॥

શબ્દાર્થ.—

નમિત્તં=નમસ્કાર કરીને	દંડગ=દંડકનાં
ચત્વીસ=ચોવીસ	પણ્હિં=પદોપડે, પદોદ્ધાર
જિણે=જિનેશ્વરોને	તે=તે શ્રી જિનેશ્વરોને
તસ્મુત્ત=તેઓના-સૂત્રમાંના	ચિય=નિશ્ચય, જ
સિદ્ધાન્તમાંના	થોસામિ=સ્તવીશ, સ્તુતિ કરીશ
વિચાર=વિચાર, સ્વરૂપ	સુણેહ=સાંભળો
લેસ=લેશ, અદ્ય	મો=હે !
દેસણઓ=દેખાડવાથી, કહેવાથી	મઘ્વા=ભવ્ય પ્રાણિઓ !

અન્યયસહિત પદચ્છેદ

ચત્વીસ-જિણે નમિત્તં, દંડગ-પણ્હિં તસ્મુત્ત-વિચાર-લેસ-દેસણઓ
 તે ચિય થોસામિ, મો ! મઘ્વા ! સુણેહ ॥૧॥

ગાથાર્થઃ

ચોવીસ જિનેશ્વરોને પ્રણામ કરીને, દંડકપદો દ્વારા
 તેઓના સૂત્રોમાંના વિચારના લેશભાગને બતાવતો
 બતાવતો તેઓની જ હું સ્તુતિ કરીશ, તો હે ભવ્ય જીવો !
 તમે સાંભળો. ૧

વિશેષાર્થઃ

આ ગાથામાં—મંગળાચરણ, વિષય, સંબંધ, પ્રયોજન,
 અને અધિકારી ગણાવેલા છે.

૧ મગલાચરણ—અન્ધરચના રૂપ ઉત્તમ કાર્યની સફળતામાં
 કોઈપણ વિધન ન આવે, માટે હિતસ્વી અને આસ્તિક શિષ્યપુરુષોની

આ અન્યનાં બીજાં નામો

- ૧ દંડકપદોને મુખ્ય [પણે ઉદ્દેશીને] રાખીને વિષયનું વિવેચન કરેલું હોવાથી આ અન્યનું એક નામ દંડક પ્રકરણ છે.
  - ૨ દંડકપદોને મુખ્યપણે રાખીને વિવેચનપદ્ધતિ રાખેલી હોવા છતાં; તેના ઉપર જ જ દ્વારોથી આગમોમાં વિચાર કરવામાં આવેલો છે, તે વિચાર પણ મહત્વનો હોવાથી તથા પ્રકરણની મૂળ ગાથાઓ ૩૬ હોવાથી બીજું નામ વિચારપદ્ધતિ-ત્રિશિકા છે.
  - ૩ આ પ્રકરણની રચના એવી કરવામાં આવી છે કે-દંડકપદો ઉપર વિચાર થતો જાય અને તીર્થ કર લગવંતોની વિનતિ રૂપે સ્તુતિ થતી જાય, તેથી ત્રીજું નામ વિજ્ઞાપિતપદ્ધતિ-ત્રિશિકા પણ છે.
  - ૪ અથવા વિચાર અને વિનતિને સાથે જોડીને વિચાર અને વિજ્ઞાપિત=એટલે વિચાર-સ્તવ એવું થાયું નામ છે. [બીજા પણ એવા ઘણા અન્યો છે, કે જ્યાં સ્તુતિ અને અમુક કાંઈ પણ એક વિષય સંકળાયેલો હોય છે.]
  - ૫ દંડકપદો ઉપર આગમઅન્યોમાં ઘણાં જ વિસ્તારથી અનેક દ્વારોનું વિવેચન મળે છે, ત્યારે આ અન્યમાં બતાવેલાં દ્વારોમાં માત્ર તેમાંથી હું-કો-પ્રચલિત-વિશેષ ઉપયોગી-તથા મુખ્ય મુખ્ય સંપ્રદાય છે. માટે લઘુ-સંપ્રદાયો એવું પાંચમું નામ પણ એવામાં આવે છે.
- [૩ છ, ૪ થી, ૧૦ મી, ૧૬ મી, ૧૭ મી. ગાથાઓ તો સ્પષ્ટ રૂપે બીજા અન્યોની ગણાય છે.]

અન્યસહિત પદ્મછેદ

ગાથાવત—

શાબ્દાર્થ :—

નેરડ્યા=નારકો

અસુરાઈ=અસુરકુમાર વગેરે

પુલ્વાઈ=પૃથ્વીકાય વગેરે

વૈન્દિયાદઓ=દ્વીન્દ્રિય વગેરે

ગભ્મચ=ગભ્મજ

તિરિય=તિર્યંચ

મણુસા=[ગભ્મજ] મનુષ્ય

વંતર=વ્યંતર

જોહસિય=જ્યોતિષી

વૈમાળી=વૈમાનિક

ગાથાર્થ :

નારકો, અસુરકુમાર વગેરે, પૃથ્વીકાય વગેરે, દ્વીન્દ્રિય વગેરે, ગભ્મજ-તિર્યંચ અને મનુષ્યો, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક. ૨.

વિશેષાર્થ :

૧ રતનપ્રભા નારક, ૨ શર્કરાપ્રભા નારક, ૩ વાલુકાપ્રભા નારક, ૪ પંકપ્રભા નારક, ૫ ધૂમપ્રભા નારક, ૬ તમઃપ્રભા નારક, અને ૭ તમસ્તમપ્રભા નારક, એ પ્રમાણે સાત પૃથ્વીના ભેદને અનુસરીને ૭ પ્રકારના નારકનો ૧ દંડક ગણ્યો છે.

તથા ૧ અસુરકુમાર, ૨ નાગકુમાર, ૩ વિદ્યુત્કુમાર, ૪ સુવર્ણકુમાર, ૫ અગ્નિકુમાર, ૬ દ્વીપકુમાર, ૭ ઉદ્ધિકુમાર, ૮ દિશિકુમાર, ૯ વાયુકુમાર અને ૧૦ સ્તનિતકુમાર એ ૧૦ પ્રકારના ભયનપતિ દેવોના ૧૦ દંડક છે.

તથા પૃથ્વીકાય-અપ્સકાય-તેજસૂકાય (=અગ્નિકાય)-વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય એ પૃથ્વીકાય વગેરે પાંચ સ્થાવરોના અથવા પાંચ એકેન્દ્રિયોના ૫ દંડક છે.

દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-અને ચતુરિન્દ્રિય એ ત્રણ ચિક્લેન્દ્રિયના ૩ દંડક છે.

તથા ગભ્મજ તિર્યંચનો ૧, ગભ્મજ મનુષ્યનો ૧, ૧૬ વ્યંતર-

૧૫ પ્રકારના પદ્માર્થમિદ દેવોને આ અસુરકુમાર નિકાયમા ગણવા

૧. વ્યંતરો અર્થે અર્ધી ૧૦૫ પ્રકારના છે, તેના ભેદ અન્યાન્ત-

રોનો ૧, ૫ જ્યોતિષીનો ૧. અને ૨૬ વૈમાનિક દેવોનો ૧ ૬૦૬ મળી ૫ ૬૦૬ છે એ સર્વ મળી ૨૪ ૬૦૬ છે.

પ્રશ્ન:-૬૧ ભવનપતિના ૧૦૬૦૬ ગણ્યા, તે ૧૬ વ્યન્તરોનો, ૫ જ્યોતિષીઓનો, ૨૮ વૈમાનિકોનો અને ૭ નારકોનો એકેક ૬૦૬ કેમ ગણ્યો? તથા સમ્મૃદ્ધિમ છવો કેમ ન ગણાવ્યા?

ઉત્તર-ગિદ્ધાનોમાં પૂર્વ પુરુષોએ એ પ્રમાણે જ ૬૦૬ની ગણતરી કરેલી હોવાથી આ અર્થમાં પણ ગિદ્ધાન્તને અનુસારે ૬૦૬ની સંખ્યા રાખેલી છે.

સમ્મૃદ્ધિમ તિર્યંચો તથા અમ્મૃદ્ધિમ મનુષ્યો વિષે માત્ર પ્રસંગથી ૪૦ મી ગાથાના અર્થમાં કહીશું.

૨૪ હાસનો સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ

[સંવિત્તયરી ઉ ઇમા, સરીરમોગાહના ચ સંઘયણા;
સન્ના સંગાણ કસાય, લેસિન્દિય દુ સમુગવાયા||૩||
દિઢી દંસણ નાળે જોગુવઓગોવવાય ચવ્રણ ટિઈ;
પજ્જત્તિ કિમાહારે. મન્નિ ગઈ આગઈ વેણ ||૪||]

અંસ્કૃત અનુવાદ

સંક્ષિપ્તતરા ત્વિયં, શરીરમવગાહના ચ મંહનનાનિ ।

મજ્ઞાસંસ્થાનકપાય-લેટ્યેન્દ્રિયદ્વિસમુદ્ધાતા. ॥ ૩ ॥

દૃષ્ટિર્દર્શન જ્ઞાનં, યોગ ઉપયોગ ઉપપાતશ્રયન સ્થિતિ ।

પર્યાપ્તિ કિમાહાર, સન્નિર્ગતિરાગતિવેદઃ ॥ ૪ ॥

૧ ૧૨ ક૮૫ ૯ શ્રવેયક, ૫ અનુત્તર એ ૨૬ પ્રકારના વૈમાનિક દેવ છે ૩ કિલ્બિપિક દેવો-પહેલા બીજા-ત્રીજા ચોથા અને છઠ્ઠા કલ્પના દેવોમાં, અને ૯ લોકાન્તિકને પાચમા અન્નકલ્પમાં ગણવા

૨ પ્રશ્નરત્નાકર (સેનપ્રગ્ન) ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે-“પ્રશ્ન-ચતુર્વિ ગતિ-વળકમધ્યે ભવનાવિષાના વળકદગક પ્રોક્તમપરેષાં વ્યન્તરાદિકાનાં વળક એકેક પ્રોક્તસ્તત્ર કિ કારણમ્” ઉત્તર:-અત્ર સૂત્રકૃતા વિવેકવ પ્રમાણમિતિ-૨૮ દૃડકમાં ભવનપતિઓના ૧૦ દૃડક કહ્યા અને બીજા વ્યન્તર વગેરેનો એકેક દૃડક કહ્યો તેનું શું કારણ? ઉત્તર-એમાં સૂત્રકારોની વિવેકા (તથાપ્રકારની કહેવાની ધૃત્તિ) એવ પ્રમાણ છે.”

શબ્દાર્થ :

સર્વિત્તરી=અતિ સંક્ષિપ્ત
 ઉ=વળી
 ઇમા=આ
 સરીર=શરીર
 ઓગાહના=અવગાહના
 સંઘયણા=સંઘયણ
 સન્ના=સંજ્ઞા
 સંઠાણ=સંસ્થાન
 કસાય=કપાય
 લેસ=લેશ્યા
 હંદિય=હન્દિય
 સમુગ્ધાયા=સમુદ્ધાત
 દિટ્ટી=દષ્ટિ

દંસણ=દર્શન
 નાળે=જ્ઞાન (૫) અજ્ઞાન (૩)
 જોગ=યોગ
 ઉવઓગ=ઉપયોગ
 ઉવવાય=ઉપપાત, જન્મ
 ચવણ=ચયન, મરણ
 ઠિઈ=સ્થિતિ, આયુષ્ય
 પજ્જતિ=પર્યાપ્તિ
 કિમાહારે=કિમાહાર, દિગાહાર
 સન્નિ=સંજ્ઞા
 ગઢ=ગતિ
 આગઈ=આગતિ
 વેણ=વેદ

ઉ સર્વિત્તરી ઇમા, સરીર ઓગાહના ય સંઘયણા ।
 સન્ના સંઠાણ કસાય, લેસા હન્દિય હુ સમુગ્ધાયા ॥ ૩ ॥
 દિટ્ટી દંસણ નાળે, જોગ ઉવઓગ ઉવવાય ચવણ ઠિઈ ।
 પજ્જતિ કિમાહારે, સન્નિ ગઢ આગઈ વેણ ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ :

અતિ સંક્ષિપ્ત× સંગ્રહ આ પ્રમાણે છે—શરીર-
 અવગાહના-સંઘયણ-સંજ્ઞા-સંસ્થાન-કપાય-લેશ્યા-હન્દિય-
 યે સમુદ્ધાત-દષ્ટિ-દર્શન-જ્ઞાન--અજ્ઞાન--યોગ-ઉપયોગ-
 ઉપપાત-ચયન-સ્થિતિ-પર્યાપ્તિ-કિમાહાર-સંજ્ઞા-ગતિ-
 આગતિ અને વેદ.

૧૦૬૬ ક્રમાં ઉતારવા યોગ્ય કારણ વગા છે, તો પણ અતિ મહત્ત્વ
 યે ૧૦૬૬ ક્રમાં ઉતારવા છે, તે કારણથી, અર્થ આ બે ગાથાઓ વર્તમાન
 સમયે બુદ્ધિમંદ પ્રજાની નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલ ૩૦૦ લગભગ ગાથાવાળા
 સુલભ ગ્રંથની નામના પ્રગટનો છે, તે કારણથી પણ આ પ્રકરણની જાત-
 નું ઉપવેદ મુનિએ આ દેશ પ્રગટનું લઘુ સંગ્રહની નામ ગમ્યું
 કે મ ૩ અને તે જ નિના પદની ગાથા—

વિશેષાર્થ—

૨૪ દંડપદ્ધતિના ઉત્તરના-જાણવા યોગ્ય હોય ૨૪ થી પણ વધારા છે, તે પણ અલિંગ અતિસંક્ષેપમાં કેવળ ૨૪ હારોનો જ સંગ્રહ કર્યો છે, માટે મૂળ ગાથામાં કહ્યું છે કે દ્વા=આ (સંગ્રહણી) નન્વિત્તયગી=અતિ સંક્ષિપ્ત છે, જેથી વૃત્તિકર્તાએ આ પ્રકરણનું નામ લઘુ- સંગ્રહણી રાખ્યું છે.

૨૪ હારો અને તેના પેટા બેદો.

૧ ગાત્રી—	<div> <div>ઔદારિક</div> <div>વૈક્રિય</div> <div>આહારક</div> <div>તૈજસ</div> <div>કાર્મણ</div> </div>		<div> <div>આહાર</div> <div>ભય</div> <div>મૈથુન</div> <div>પરિગ્રહ</div> </div>
૫			ગ્રાધ
			લોક
૨ અવગાહના	<div> <div>ઔદારિક</div> <div>વૈક્રિય</div> </div>	<div> <div>જઘન્ય</div> <div>ઉત્કૃષ્ટ</div> <div>જઘન્ય</div> <div>ઉત્કૃષ્ટ</div> </div>	૪ સંજા
			૪-૬-૧૦
૬	<div> <div>આહારક</div> </div>	<div> <div>જઘન્ય</div> <div>ઉત્કૃષ્ટ</div> </div>	માયા
			લોભ
૩ સધયણ	<div> <div>વજ્રકપલ નારાય</div> <div>કપલ નારાય</div> <div>નારાય</div> <div>અર્ધ નારાય</div> <div>કિલિકા</div> <div>છેવકું</div> </div>		૧૬
૬			મોહ
			ધર્મ
			મુખ
			દુઃખ
			લુપ્તિ
			શોક

પ્રણમ્ય પરયા મક્ત્યા, જિનેન્દ્રચરણામ્બુજમ્ ।

લઘુસંગ્રહણીટીકા, કરિષ્યેઽહ મુદા વરામ ॥૧॥

અર્થ:—અત્યંત ભક્તિવરે શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવતના ચરણકમળને નમસ્કાર કરી હું (રૂપચન્દ્રમુનિ) હર્ષપૂર્વક આ લઘુસંગ્રહણી પ્રકરણની શ્રેષ્ઠ ટીકા કરીશ.

૧ પગનું આ પ્રકરણની સ્વોપજ (શ્રી ગજસારમુનિ કૃત) અવ-ચૂંચિ. તે “આ ૨૪ દ્વાગત્રી એ ગાથાઓ લઘુમ ગ્રહણી પ્રકરણમાંથી લીધેલી, એમ કહેવું છે, તેથી લઘુસંગ્રહણી બીજો જ ગ્રંથ છે અને તે ૩૦૦ લગભગ ગાથાવાળી બૃહત્સંગ્રહણી છે.

પ સંસ્થાન	સમયતુરસ્ત ન્યગ્રાધ પરિમંડળ	૯ સમુ-	વેદના કપાય
૬	સાદિ વામન કુંજ કુંડક	૬ ઘાત	મરણ વૈકિય
૬ કપાય.	કોધ માન	૭	તૈજસ આહારક
૪	માયા લોભ	૧૦ દંડિ	કેવલી
૭ લેશ્યા	કૃષ્ણ નીલ	૩	મિથ્યા મિશ્ર
૬	કાપોત તેજો પદ્મ શુદ્ધ	૧૧ દર્શન	સમ્યક્ અચક્ષુઃ
૮ ઇન્દ્રિયો	<div data-bbox="336 746 419 854"> દ્રવ્ય ૧૦ નિવૃ- ત્તિ પ </div> <div data-bbox="429 746 637 900"> અભ્ય ન્તર યક્ષુઃ શ્રોત્ર સ્પર્શન રસન ગ્રાણ ચક્ષુઃ શ્રોત્ર </div> <div data-bbox="336 931 419 1039"> બાહ્ય નિવૃ- ત્તિ પ </div> <div data-bbox="429 931 637 1085"> અભ્ય ન્તર યક્ષુઃ શ્રોત્ર સ્પર્શન રસન ગ્રાણ ચક્ષુઃ શ્રોત્ર </div> <div data-bbox="336 1116 419 1224"> ભાવ ૧૦ લગ્નિ પ </div> <div data-bbox="429 1116 637 1270"> અભ્ય ન્તર યક્ષુઃ શ્રોત્ર સ્પર્શન રસન ગ્રાણ ચક્ષુઃ શ્રોત્ર </div> <div data-bbox="336 1301 419 1409"> કુપ યોગ પ </div> <div data-bbox="429 1301 637 1409"> અભ્ય ન્તર યક્ષુઃ શ્રોત્ર સ્પર્શન રસન ગ્રાણ ચક્ષુઃ શ્રોત્ર </div>	૧૨ જ્ઞાન	ચક્ષુઃ અચક્ષુઃ અવધિ કેવલ
૫		૫	મતિ શ્રુત અવધિ મનઃપર્યાય કેવળ
૮ ઇન્દ્રિયો		૧૩ અજ્ઞાન	મતિ શ્રુત વિભંગજ્ઞાન
૮ ઇન્દ્રિયો		૧૪ યોગ	મન ૪ સત્ય અસત્ય સત્યાસત્ય અસત્યઅમૃષા
૮ ઇન્દ્રિયો		૩	વચન ૪ સત્ય અસત્ય સત્યાસત્ય અસત્યઅમૃષા
૮ ઇન્દ્રિયો		૭	કાયા ૭ ઓદારિક વૈકિય આહારક ઓદારિકમિશ્ર વૈકિય મિશ્ર આહારક મિશ્ર તૈજસકામૃષ

૧૫ ઉપયોગ	૧૨	{	સા	મતિ જ્ઞાન	૧૯ પર્યાય	આહાર	
			કા	શ્રુત જ્ઞાન		શરીર	
			૨	અવધિ જ્ઞાન		ઇન્દ્રિય	
			૮	માતઅજ્ઞાન		શ્વાસોચ્વાસ	
				શ્રુતઅજ્ઞાન		ભાષા	
૮	વિભાંગ જ્ઞાન	મન					
૧૬ ઉપપાત		{	નિરા	અશુ દર્શન	૨૦ કિમા-હાર	૧ ત્રણ દિશાનો	
			કાર	અવશુ દર્શન		૨ ચાર દિશાનો	
			૪	અવધિ દર્શન		૩ પાંચ દિશાનો	
			૪	કેવળ દર્શન		૪ છ દિશાનો	
			૪	કેવળ દર્શન			
૧૭ અવન		{	એક સમયમાં કેટલા ?			૨૧ સંજ્ઞા	હેતુવાદોપદેશિકી
			કેટલો વખત નહીં ?				૩
૧૮ સ્થિતિ		{	એક સમયમાં કેટલા ?			૨૨ ગતિ	કયા દંડકમાં
			કેટલો વખત નહીં ?				અય ?
૧૯ સ્થિતિ		{	જઘન્ય	૨૪ વેદ	૩	પુરુષ	
			ઉત્કૃષ્ટ			સ્ત્રી	
						નપુ સક	
						૨૫ અલ્પઅહુતવ (પ્રાસંગિક)	

ઉપયોગી વ્યાખ્યાઓ

૧. શરીર

શરીર, દેહ, કાયા વગેરે પર્યાય નામો છે. શરીરનો શબ્દાર્થ નાશવંત થાય છે. સ્વીયંતે ચત્, તત્ શરીરમ્ શરીર પાંચ છે. ઔદારિક, વૈદિક, આહારક, તૈજસ, કાર્મણ.

૧ ઔદારિક-ઉદાર તે ઔદારિક શરીર ઉદાર એટલે વિશાળ,

૧ વિશાળ—કેવો અને નારકો સિવાય તમામ જીવોને હોય છે. તે

ઉદારગુણ, ઉત્તમ, સ્થૂલ, ઉંચું.

૨ વૈક્રિય શરીર—(વિક્રિયાવાળું) તે વૈક્રિય. વિક્રિયા એટલે *જુદી જુદી ક્રિયાઓ અથવા વિશિષ્ટ=x અદ્ભુત ક્રિયાઓ, આ શરીર ઔદારિક કરતાં કંઈક વધારે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ વર્ગણાઓમાંથી રચાય છે. તેનું બંધારણ સ્વાભાવિક રીતે બંધાય છે, પરંતુ ઔદારિકની પેઠે તેમાં સાત ધાતુનો કંમ નથી હોતો.

શરીર તીર્થ કર લગવતો, ચક્રવર્તિઓ, ગણધરો, કેવળી મહાગાન્યઓ, વાસુદેવો, બળદેવો, પ્રતિવાસુદેવો, નારદો, રુદ્રો, વગેરે મહાપુરુષોને પણ હોવાનો વિશાળ ગુણ ધરાવે છે.

ઉદારગુણ—મોક્ષ અને અનન્ત લાભિઓ પણ આ શરીર માનક જ મેળવી શકાય છે.

ઉત્તમ—ખીજ ચાર શરીરો કરતા આ શરીર ઉત્તમ બાધો, શરીરની સુદરતા અને કાન્તિ (તીર્થ કરોની અપેક્ષાએ) ધારણ કરી શકે છે.

સ્થૂલ—આઠ અણુ યોગ્ય વર્ગણાઓમાંની ઔદારિક શરીરપણે અણુ કરવા યોગ્ય વર્ગણામાં પુદ્ગલ પરમાણુઓ થોડા હોય છે, પરંતુ તેનો પરિણામ ચૂલ હોય છે એવી સ્થૂલ વર્ગણાનું બનેલું હોવાથી ચૂલ

ઉંચું-મોટું—ખીજ શરીરોની સ્વાભાવિક ઉચાઇ કરતાં ઔદારિક શરીરની ઉચાઈ સૌથી વધારે છે. એટલે કે દશહજાર યોગ્યનથી પણ કંઈક અધિક ઉચાઈ છે.

* જુદી જુદી ક્રિયાઓ—નાનું થઈ મોટું થાય, મોટું થઈ નાનું થાય, એક અનેક, બચર, ખેચ, ભારે, હલકું, દબ, અદબ, વગેરે અનેક ફેરફારવાળું થઈ શકે છે.

x અદ્ભુત—સાખ જોગ્યની પણ કાંઈક અવિકતા સુધી મોટું થઈ શકે છે, તેમજ દેવોના સૌન્દર્યની અપેક્ષાએ અદ્ભુત છે

આ શરીર દેવો તથા નાગોને ભવપ્રત્યયિક હોય છે, અને લાભિ વાળા પચેન્દ્રિય નિર્ભય મનુષ્યો અને બાહ્ય પર્ણાપ વાયુકાયને લાભિ-પ્રત્યયિક હોય છે લાભિ પ્રત્યયિક જે પ્રકારનું છે—તપશ્ચારિકથી મુનિઓને હોય, તે ગુણપ્રત્યયિક અને વાયુકાય, ચક્રવર્તિ અને વાસુદેવ વગેરે તપશ્ચારિક વિનાશ કાર્યપ્રત્યય જે બનાવી શકવાની શક્તિથી હોય, તે લાભિ પ્રત્યયિક કહેવાય છે નિગમને અને પણ ભવપ્રત્યયિક કહે છે.

૩ આહારક શરીર—આમપૌષ્ઠિય વિગેરે લઙ્ગિકાળા + ચૌદ પૂર્વધર મુનિમહાત્માઓજ ખાસ કરીને આહારકવર્ગીના પુદ્ગલોતું આહારણ-ચાલણ કરીને બનાવે છે, માટે-તેનું નામ આહારક શરીર કહેવાય છે. આ શરીરની રચના કરવાનું પ્રયોજન એ હોય છે કે-તે પૂર્વધર પુરુષોને દોષ પબ્દ જાતનો મંગલ પડે, ત્યારે શરીર બનાવીને દર કે નજીક વિગરતા કેવળી ભગવંતો કે તીર્થંકર ભગવંતો ખાસે મોકલવા, તથા તીર્થંકર ભગવંતોની મમવસરણાદિક મુદ્દિ લેવા, એક હાથ જેવડું [મૂઠી વાળેલા એક હાથનું], વૈક્રિય શરીર કરતાં અતિગય દેહીપ્રમાન શરીર બનાવી મોકલે છે. ત્યાંજ વૈદનાદિક કરી પાણું આવી આત્મ-પ્રદેશો મૂળ ઔદારિક શરીરમાં દાખલ થતાં તુરતજ ચેરાઈ જાય છે. આ શરીર વખતે ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની જેમ મૂળ અને બનાવેલા બન્ને ય શરીરો વચ્ચે આત્મપ્રદેશોની લાંબી શ્રેણી થાય છે.

આ શરીરની વર્ગીણાઓ વૈક્રિય શરીરની વર્ગીણા કરતાં મૂઢમ અને તેજસ્વી હોય છે. આ શરીર આખા સંસારવ્યક્રમાં ૪ વારજ કરી શકાય છે.

૪ તૈજમ્ શરીર—તૈજમ્ વર્ગીણાના પુદ્ગલોમાંથી આ શરીર રચાય છે. શરીરમાં અને જહરમાં જે ગરમી જણાય છે, તે આ શરીરની છે. તપશ્ચર્યા વિગેરેથી આ શરીરને એવું તૈયાર કરી શકાય છે કે-જેથી બીજાને ક્રોધથી શાપ આપી બાળી શકાય છે, અથવા અતુચ્છલુદ્ધિથી બીજા બળતા પદાર્થોને ઠંડક આપી બુજવી પણ દઈ શકાય છે. તે વખતે તેનું નામ તેજોલેશ્યાની લઙ્ગિક અને શીતલેશ્યાની લઙ્ગિક કહેવાય છે.

આ શરીર કાર્મણ શરીર સાથે અનાદિકાળનો સંબંધ ધરાવે છે, અને આહારક શરીરની વર્ગીણા કરતાં આ શરીરની

* આમપૌષ્ઠિય એટલે શરીરમાં કે તેના કોષપણ અવયવમાં એવી લઙ્ગિક ઉત્પન્ન થાય છે કે, જેના સ્પર્શમાત્રથી જ સર્વે રોગો નાશ પામે છે.

+ આ લઙ્ગિકો વિના તથા ચૌદ પૂર્વધર વિના આહારક લઙ્ગિક હોતી નથી.

સંજ્ઞાઓ.

- ૧ આહાર—ખાવાની ઇચ્છા
- ૨ ભય—ભીક
- ૩ મૈથુન—વિપયસેવનની ઇચ્છા
- ૪ પરિગ્રહ—સંગ્રહની ઇચ્છા
- ૫ ઓષસંજ્ઞા—૧ પૂર્વ સંસ્કાર^૧
૨ મોઘમ-મુંગું ૩ સામાન્ય
શબ્દ-અર્થનું જ્ઞાન
૪ (દર્શનોપયોગ)
- ૬ લોકસંજ્ઞા-૧ લોકવ્યવહારને^૨
અનુસરવાની વૃત્તિ ૨ શબ્દ-
અર્થનું વિશેષજ્ઞાન ૩
(જ્ઞાનોપયોગ)

૭-૮-૯-૧૦-ક્રોધ, માન, માયા,
લોભ

- ૧૧ મોહ—ભ્રમત્વ
- ૧૨ ધર્મ—ધર્મ કરવાની વૃત્તિ
- ૧૩ સુખ—મુખની આનંદની
લાગણી

- ૧૪ દુઃખ—દુઃખની લાગણી
- ૧૫ જુગુપ્સા—કંટાળાની લાગણી
- ૧૬ શોક—દિલગીરીની લાગણી

છવ જે સંજ્ઞિ અથવા અસંજ્ઞિ કહેવાય છે, તે આ અનુભવ-
મંજ્ઞાઓથી નહિ પાપ આગળ કહેવાતી દીર્ઘકાલિકી આદિ
મંજ્ઞાઓથી છે.

કયા કર્મના ઉદયથી ?

અશાતાવેદનીયના ઉદયથી
ભય મોહનીયના ઉદયથી
વેદ મોહનીયના ઉદયથી
લોભ મોહનીયના ઉદયથી
મતિ જ્ઞાનાવરણીયના તથા
દર્શનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી

”

કપાયમોહનીયના ઉદયથી

મોહનીયના ઉદયથી
મોહનીયના ક્ષયાદિથી
રતિ મોહનીયના ઉદયથી

અરતિમોહનીયના ઉદયથી
લુગુપ્સા મોહનીયના ઉદયથી
શોકમોહનીયના ઉદયથી

૧ વેતનીઓ અપાટ જમીન છોડી ભીત જતા અથવા વડો ઇલાદિ
ઉગર ચડે છે, તે (અથવા બાલકો જન્મનાં જન્મતપાન કરે છે) દંત્યાદિ
જોતમજા છે

૨ કુતંગ યમ છે, કુતંગ યમને દેખે છે આદ્યજો દેા છે, કાગડા
અરિ અથવા પૂર્વજ છે, મધૂગીતે મોગની પાખના વાપુથી અથવા મોગના
અનુ અટકથી ગર્ભ રહે છે, કાગ ધાનમાયો ચળો અગરય અરિ સમુદ
રે ના નિવાસિ અનેર ચૌકિક કદ નાઓ તે લોભસંજ્ઞા

તથા આ સંજાઓમાંથી દેવને મુખ્યત્વે પરિગ્રહમંજા અને લોભસંજા છે, નારકને ભયસંજા તથા ક્રોધસંજા છે, તિર્થ ચોરને આહાર તથા માયા સંજા અને મનુષ્યોને મુખ્યત્વે મૈથુનમંજા અને માનસંજા છે.

૫. સંસ્થાન ૬

સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રમાણુ યુક્ત અથવા પ્રમાણુ રહિત થયેલા ગરીરનો જે આહાર તે સ્થાન, તે ૬ પ્રકારનો છે, તે આ પ્રમાણુ—

૧ સમચતુરસ્ત્ર મંસ્થાન—ગરીરના સર્વ અવયવો સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રમાણુ ૧ પ્રમાણુસર હોય, તે સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન કહેવાય. ગર્ભજ મનુષ્યને અંગ વિચારીએ તો પર્યાકાસને (પદાસન વાળી) બેઠેલા મનુષ્યના ડાબા હીંચણથી જમણા ખભો, જમણા હીંચણથી ડાબો ખભો, ડાબા હીંચણથી જમણા હીંચણ, અને પર્યાકાસનના મધ્ય ભાગથી નાસિકાનો અગ્ર ભાગ, એ ચારેય માપમાં સરખાં હોય તો [સમ=સરખાં ચતુઃ=(જે ખભા જે હીંચણ ૩૫) ૪-ચાર, અસ્ત્ર=ખાણુ અથવા ખુણાવાળું] સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન કહેવાય.

૧ પુરૂષ પોતાના અંગુલથી ૧૦૮ અંગુલ ઉચો હોય, તેમા પણ ગુદ (એડી ઉપરનો ઢેકાનો ભાગ) ૪ અંગુલ, જઘા (એડીથી ઉપરનો અને ગુદથી નીચેનો દીર્ઘ ભાગ) ૨૪ અંગુલ, જનુ (ગુદનો ઢેકો) ૪ અંગુલ, સાથક ૨૪ અંગુલ, ખરિત (કુદાનો ભાગ) ૧૨ અંગુલ, ઉદર ૧૨ અંગુલ, છાતી ૧૨ અંગુલ, ગ્રીવા (કઠ-ઢોક) ૪ અંગુલ અને મુખ ૧૨ અંગુલ, એ રીતે ૧૦૮ અંગુલની ઉચાઈ ગણવી તથા પગતરિયુ અંગુલ સહિત ૧૪ અંગુલ દીર્ઘ, અને ૬ અંગુલ વિમૂન, કેડનો લંબાઈ ૧૮ અંગુલ, છાતીનો વિસ્તાર ૨૪ અંગુલ, અંગુલિસક હાથની લંબાઈ ૪૬ અંગુલ, મગતકની લંબાઈ ૩૨ અંગુલ, જઘનો પરિધિ ૧૮ અંગુલ, જનુનો પરિધિ ૨૧ અંગુલ, સાથકનો પરિધિ ૩૨ અંગુલ, નાભિ નીચેનો પરિધિ ૪૬ અંગુલ, છાતી અને પીઠ જે મળીને પરિધિ ૫૬ અંગુલ તથા ગ્રીવાનો પરિધિ ૨૪ અંગુલ ઈત્યાદિ રીતે અંગોપાગના ખીખ પણ નાનાં નાના પ્રમાણુ અનેક છે

કર્મચંદના અભિપ્રાયથી આઠ કર્મો અને તેના પેદા બેદા પાડ્યા છે. તેમાં લેશ્યાના કર્મો અને તેના વિપાકો જતાવ્યા નથી. તો લેશ્યા એ શો પદાર્થ છે ? એ પુદ્ગલની અમર છે ? કે જીવાત્માની અમર છે ? એ ખામ માંડા થાય તેમ છે.

ત્યારે, લેશ્યા એ 'લૌકિક વ્યવહાર ઉપયોગી કરવામા આવેલું' લાગણીઓનું પૃથક્કરણ છે. અને કપાયો, એ કર્મચંદનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી કરવામાં આવેલું પૃથક્કરણ છે. એટલે કે લેશ્યા એ એક જાતના કપાયો જ છે. કપાયોમાં તેનો સમાવેશ છે. અને કપાયો પણ એક જાતની લેશ્યાઓ છે. એટલે કે-કપાયોના કર્મપુદ્ગલો-માં ભળેલા કાળા વગેરે રંગના જે કર્મપુદ્ગલો, તે દ્રવ્ય લેશ્યા છે. અને તે દ્રવ્યલેશ્યાથી ઉત્પન્ન થતા પ્રાણીઓના સ્વભાવો, તે ભાવ લેશ્યા છે.

[લેશ્યાને કપાયાન્તર્ગત ગણીએ તો ૧૧ મેથી ૧૩ મા ગુણકાળા મુધી શુદ્ધ આત્મભાવને ઉપચારથી શુદ્ધલેશ્યા ગણી ગણાય. અથવા ગાત્રમાં ત્રણ યોગમાં પણ લેશ્યાના પુદ્ગલોને અન્તર્ગત ગણ્યા છે. તો ૧૩ મા ગુણકાળા મુધી યોગો હોવાથી એ અપેક્ષાએ પણ ત્યાં મુધી લેશ્યા છે.]

લેશ્યાઓ- વર્ણ. દ્રવ્યલેશ્યાના- રસ સ્પર્શ ભાવલેશ્યા
નાં નામ ગંધ ની લાગણી
કૃષ્ણ, અતિકાળો અતિદુર્ગંધી અતિકડવો અતિકઠોર અતિકૂર
નીલ. ઓછાકાળો ઓછાદુર્ગંધી ઓછાકડવો ઓછાકઠોર કાંઈક
ઓછો દૂર
કાપોત, ભૂંગે અલ્પદુર્ગંધી અલ્પકડવો અલ્પકઠોર અલ્પકૂર

૧ જૈનશાસ્ત્રમા આવી રીતે ઘણા પૃથક્કરણો જેવામા આવે છે જેમ કે-મજાઓ, એ એક જાતના મતિજાનના જ પ્રકારો છે. પરંતુ મતિ-શ્રુત વગેરે જ્ઞાન અને લાગણીઓ વિષેના શાસ્ત્રીય પદ્ધતિસરના જ્ઞાનના અભાવ-વાળા અભ્યાસીને પ્રાણીઓમા જણાતી એ ચેતનાશક્તિઓ વિષે કેવી રીતે સમજતી શકાય ? ત્યારે ચાર-દશ-અને સોળ સનાઓના બેદથી એ વાત સમજાવેલી છે. અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી જાણકારને કર્મચંદનમાના સિદ્ધાંતોથી સમજતાં એ અધું આવી જ નાય છે.

તેજો, લાલ કાંઈક સુગંધી કાંઈકમીઠો કાંઈક કાંઈક શાંત
સુવાળો

પદ્મ, ખુલતો પોળો સુગંધી મીઠો સુવાળો શાંત
શુકલ, અતિસદૃઢ અતિ સુગંધી અતિ અતિસુ- અતિ શાંત
મીઠો વાળો

એટલે કે-ત્રણ અશુભ અને ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ હોય છે. ચૌદમા અયોગી ગુણસ્થાનક સિવાયના બીજાકોઈ પણ ગુણસ્થાનકે વર્તનાર મનુષ્યોને તથા પાંચમા ગુણસ્થાનક સુધીના તિય-ચોને ઉપરની સંભવતી કોઈ ને કોઈ લેશ્યા અન્તર્મુદ્ધર્તે અન્તર્મુદ્ધર્તે ફરતી હોય છે. તેમજ દેવતા-નારકીની લેશ્યા પાછલા ભવમાં અગાઉ અને આગામિ ભવમાં અન્તર્મુદ્ધર્ત સુધી સાથે હોય છે.

લેશ્યાની લાગણીઓ સમજવાને 'જા'ખૂ ખાવાની ઇચ્છા-વાળા છ ભૂખ્યા માણસો અને છ રૂંધાડ પાડનારાઓના દૃષ્ટાંત બહુ ઉપયોગી છે.

૮ ઇન્દ્રિયો-૫

કોઈપણ પ્રાણીમાં રહેલા આત્માની ચૈતન્યશક્તિ હ્રદયસ્થ હોયો ઇન્દ્રિયો દ્વારા જ જાણી શકે છે. માટે ઇન્દ્રિયો એ આત્માને ઓળખવાની નિશાની છે. તે ઉપરથી ઇન્દ્રિય ગણદનો-ઇન્દ્ર એટલે આત્મા અને તેને ઇંદ્ર પ્રત્યય-તેના ચિહ્ન અર્થમાં લાગી-ને ઇન્દ્રિય શબ્દ બનેલો છે, તેથી ઇન્દ્રિય એટલે આત્માનું ચિહ્ન. એવો ગણદાર્થ થાય છે.

૧ નેક હયતા શરીરમાં-કંઠા ઉત્તો વગેરે ૮ પ્રકારના સ્પર્શો

૧. જા'ખૂ ખાનારાના છ અભિપ્રાયો. ૨. રૂંધાડ પાડનારાના છ અભિપ્રાયો.

૧. જા'ખૂ ખાનારાના છ અભિપ્રાયો

૨. ના, માત્ર માણસોને જ કાપો

૩. ના, સ્ત્રીઓને તો નજ માગતી નથી.

૪. ના, ગરબ ગીમિયાન સ્થા પુરોને પણ

૫. આને યનાગન ગરબગીઓને માગવા.

૬. ના, કે જાને માગ્યા વિના માત્ર ધનમાલ

૭. નીને આપ્યા જવું

૧ માણસો અને દોઝો બધાને કાપી નાખો

૨ ના, માત્ર માણસોને જ કાપો

૩ ના, સ્ત્રીઓને તો નજ માગતી નથી.

૪ ના, ગરબ ગીમિયાન સ્થા પુરોને પણ

૫ આને યનાગન ગરબગીઓને માગવા.

૬ ના, કે જાને માગ્યા વિના માત્ર ધનમાલ

૭ નીને આપ્યા જવું

ઝાળખવાને સ્પર્શનેન્દ્રિય તો હોય છે. શરીરમાં એ ઇન્દ્રિય અંદર અને બહાર બધે ચ સૂદૃઢ આકારથી ફરી વળેલ હોય છે. શરીર ઉપરની ચામડી વગેરેમાં તે ફેલાયેલ છે. એટલે તેનો બાહ્ય આકાર કોઈપણ જાતનો જણાતો નથી, તો પણ અંતરથી બાહ્ય ચામડીને લોકમાં સ્પર્શનેન્દ્રિય કહે છે. શરીરની અંદરનો કે બહારનો કોઈપણ ભાગ એ ઇન્દ્રિય વિના ખાલી નથી. એટલે કે-શરીરના અંદરના જઠર, હૃદય વગેરે કોઈપણ અવયવ ઉપર હિનું પાણી રેડીએ, તો તેને ઉણુતા જણાયા વિના નહીં રહે.

- ૨ એકેન્દ્રિય સિવાયના જીવોને મધુર, તીખો, કડવો વગેરે રસો ચાખવાને રસનેન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે પ્રાણીઓના મોઢામાં જણાતી જીભ રસનેન્દ્રિય કહેવાય છે.
- ૩ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય સિવાયના જીવોને મુગધ, દુર્ગંધ મુંઘવાને ઘ્રાણેન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે નાકને ઘ્રાણેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.
- ૪ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, અને તેઇન્દ્રિય સિવાયના પ્રાણીઓને ઝવેલ, રક્ત, પીત, વગેરે વર્ણો-રંગો જોવાને ચક્ષુરિન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે આંખને ચક્ષુરિન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.
- ૫ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય સિવાયના પ્રાણીઓને ગળદો-ધ્વનિ સાંભળવાને શ્રોત્રેન્દ્રિય વધારે હોય છે. સામાન્ય રીતે કાનને શ્રોત્રેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.

ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ

આપણને એમ લાગે છે કે-આપણાં આંખ, કાન, નાક, જીભ અને ચામડી આપણને દેખાડે છે, સંભળાવે છે, મુંઘાડે છે, ચખાડે છે અને સ્પર્શનો અનુભવ કરાવે છે. પરંતુ કેવળ એમ થતું નથી.

દાખલા તરીકે-એ આંધળા માણસની જીભના ટેરવા ઉપર ઘોળી ચળકતી લુદી લુદી જાતતી બે કણીઓ મૂકીશું, તો એક કહેશે કે-“આ ગળી છે.” અને બીજો કહેશે કે-“આ ખાટી છે.” કેમકે પહેલી કણી સાકરની હતી, અને બીજી કણી ફટકડીની હતી. તો એ ગળપણ અને ખટાશ નશ્તી કરી આપનાર કોણ ? ત્યારે તમે કહેશો જ, કે-જીભ.

પરંતુ કેવળ એમ નથી. જીભને બદલે જો એ કણી નાકમાં મૂકી હોત તો “આ ગળી છે” એમ તો તે ન જ કહી શકત. એટલે જીભ જો કે ગંધની પરીક્ષા કરી શકતી નથી. પણ સ્વાદ ઓળખવામાં તો ઉપયોગી છે જ. તેના વિના સ્વાદ જણાય જ નહીં. પણ જીભ કાંઈ એકલી એ કામ આપી શકતી નથી.

જીભની અંદર અમ્લાની ધાર જેવો સૂક્ષ્મ જ્ઞાનતન્તુનો આકાર છે. તેની સાથે જીભ ઉપર મૂકાયેલી સાકરનો સંબંધ થાય છે, તે જ વખતે ગળ્યો રસ જાણવાની આત્મામાં રહેલી જ્ઞાનશક્તિ જાગ્રત્ થઈને તરત તેને જાણી લઇને બીજી જ્ઞાન-શક્તિને લીધે મનમાં નિશ્ચય થાય છે કે “આ ગળ્યો રસ છે.”

દ્રવ્ય અને ભાવ ઈન્દ્રિયો

હવે આમાં-મુખ્ય બે કામ થયાં. શરીરનું અને આત્માનું. જીભ અને તેની અંદરનો સૂક્ષ્મ આકારનો અવયવ એ બંનેય શરીરના તત્ત્વોમાંથી બનેલ છે. અને તેને લીધે આત્માનો જે જ્ઞાનગુણ જાગી ઉઠે છે, એ આત્માનું જ્ઞાન તત્ત્વ છે. ગળ્યો રસ જાણવાને જ્ઞાનશક્તિ તો આત્મામાં હોય છે, પરંતુ તે નિમિત્ત મળતાં જાગી ઉઠે છે. અને પછી બરાબર વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણી લઈ, મનથી નક્કી કરે છે, તે પણ એક જાતના જ્ઞાનગુણની જાગૃતિ છે.

આમાં જીભ અને તેની અંદરનો અવયવ એ નિવૃત્તિ દ્રવ્ય ઈન્દ્રિય કહેવાય છે. તેમાં પોતાનો જ વિષય જાણવાની જે અમૂક શક્તિ છે, તેને ઉપકરણ દ્રવ્ય ઈન્દ્રિય કહે છે. હવે નિવૃત્તિ દ્રવ્ય ઈન્દ્રિયમાં જીભનો બાહ્ય અવયવ બાહ્ય નિવૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય કહેવાય છે. અને અંદરનો અવયવ-અભ્યન્તર નિવૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય કહેવાય છે. તેનું નામ નિવૃત્તિ એટલા માટે છે કે તે અવયવ-રૂપે ઉત્પન્ન થયેલ છે. અને કામમાં આવતી વિષય જાણવાની શક્તિને ઉપકરણ એટલા માટે કહેવાય છે કે તે શક્તિથી એ બાહ્ય અને અભ્યન્તર અવયવો પણ વસ્તુ જાણવા સમર્થ થઈ શકે છે.

હવે આત્મામાં રહેલી જ્ઞાનશક્તિ અને તેની જાગૃતિને બાહ્યેન્દ્રિય કહેવાય છે. તે નિર્દેવેન્દ્રિયમતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો

ક્ષયોપશમ કહેવાય છે અને તે એક જાતની શક્તિરૂપે હોવાથી તેનું નામ લબ્ધિ ભાવેન્દ્રિય કહેવાય છે. લબ્ધિ એટલે શક્તિ.

શક્તિ આત્મામાં હોવા છતાં બ્યાસુધી તેનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ નથી મળતો ત્યાંસુધી એ શક્તિ એમ ને એમ પડી રહે છે, પરંતુ જીભ ઉપર સાકરની કહ્લી મૂકતાની સાથે જ એ શક્તિ જાગી ઉઠે છે. તે જાગી ઉઠવાનું નામ ઉપયોગ ભાવેન્દ્રિય છે.

આ રીતે કોઈપણ ઈન્દ્રિયનો ૨૩ માંના પોતપોતાના વિષય સાથે બાહ્ય આકાર મારકત અંદરના આકાર સાથે સંબંધ થાય છે, અને પોતાની શક્તિથી પોતાના વિષય પુરતો જ જાણવાનો પ્રયત્ન દ્રવ્ય ઈન્દ્રિય કરે છે કે તુરત તેની અસર આત્મામાં રહેલા ક્ષયોપશમ ઉપર થાય છે. અને તે જાગૃત થઈ “આ ગળ્યું છે.” એમ જાણીને નિશ્ચય કરે છે કે-“ત્રે ગળ્યો રસ ચાખ્યો” તથા આ છેલ્લો નિર્ણય શબ્દમાં ગોઠવવો, તે શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ સમજવો. પરંતુ શબ્દમાં ગોઠવાય નહિ છતાં નિશ્ચય થાય, ત્યાં સુધી જિહ્વેન્દ્રિયના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતો જિહ્વેન્દ્રિયમતિજ્ઞાના-વરણીયકર્મના ક્ષયોપશમનો ઉપયોગ સમજવો.

આ પ્રમાણે-દરેક ઈન્દ્રિયો માટે સમજી લેવું. માત્ર દ્રવ્ય ઈન્દ્રિયોના બાહ્ય આકારો પ્રાણીઓમાં જુદાજુદા જોવામાં આવે છે. જેમ કે હાથીની મુંઠ એ તેનું લાંબુ નાક છે. ત્યારે માણસોને જુદી જાતનું છે. વળી પશુઓ તથા પક્ષીઓને તેથી જુદી જ જાતનું હોય છે. એમ જ જીભ વિષે-સર્પને જીભમાં ચીરો છે. આંખો વિષે પણ-કોઈની ગાળ હોય છે, અને કોઈની લબગાળ હોય છે.

સ્પર્શનેન્દ્રિયને બાહ્યનિવૃત્તિ આકાર જુદો નથી. કેમકે શરીર અને ઈન્દ્રિય જુદાજુદા છે. અને ચામડી શરીરમાં ગણાય છે. બાહ્ય આકારો જુદા છતાં અભ્યંતર નિવૃત્તિ ઈન્દ્રિયમાં નીચે પ્રમાણે સૌ પ્રાણીઓને એકસરખા આકારો હોય છે.

૧ સ્પર્શનેન્દ્રિયનો અભ્યંતર આકાર જુદા જુદા આકારો છે.

૨ રસનેન્દ્રિયનો—ક્ષુરપ્ર (અસો અથવા ખરપી) જેવો.

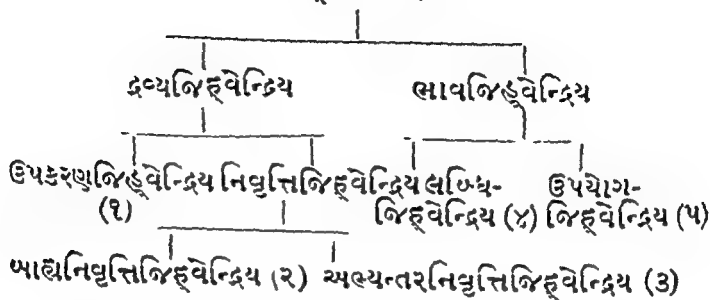
૩ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો—પડઘમ (વાદ્ય) જેવો.

૪ ચક્ષુરિન્દ્રિયનો—ચંદ્રના આકાર (કીકીમાં છે) જેવો.

૫ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો—કદમ્બના પુષ્પના જેવો આકાર છે.

આ રીતે દરેક ઇન્દ્રિયોમાં સ્પર્શનેન્દ્રિયના ૪ ભેદ અને બીજાના પાંચ ભેદ ગણતાં ૨૪ ભેદો કુલ થશે. જેમકે :-

જિહ્વા-ઇન્દ્રિય

૯ સમુદ્ઘાત-૭

જીવ સમુદ્ઘાત અને અજીવ સમુદ્ઘાત એમ ૨ પ્રકારના સમુદ્ઘાત છે. આગળ કહેવાતા કેવલ સમુદ્ઘાતની રીત પ્રમાણે કોઈક અનંત પરમાણુઓનો બનેલો અનન્તપ્રદેશી સ્કંધ તથા- વિધ વિશ્વસા પરિણામ વડે (સ્વાભાવિક રીતે) ચાર સમયમાં સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થઈ પુનઃ બીજા ચાર સમયમાં અનુક્રમે સંહારાઈ મૂળ અવસ્થાવાળો એટલે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણનો થાય છે, તે અહિં અજીવ સમુદ્ઘાત ગણાય. એ સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થવાની ચોગ્યતાવાળા અથવા વ્યાપ્ત થયેલા પુદ્ગલસ્કંધો અનન્ત છે. અને તે સર્વે અચિત્તમહાત્કંઠના નામથી ઓળખાય છે.

૧ આલેનિવૃત્તિ જિહ્વેન્દ્રિય=આકાર દેખાતી હલ.

૨ અભ્યન્તરનિવૃત્તિ જિહ્વેન્દ્રિય=અંતરમાં રહેલો અથવા જેવો આકાર

૩ ઉપકરણ જિહ્વેન્દ્રિય=આકારના તથા અકારના આકારમાં ગોળી નવાગની ધારમાં કાપવાની શક્તિની જેમ વિષય પકડવાની શક્તિ

૪ લક્ષિમાત્રજિહ્વેન્દ્રિય=જિહ્વેન્દ્રિય મતિજ્ઞાનાવશ્યક કર્મોના દ્વારા અનુભવ જિહ્વેન્દ્રિય મતિજ્ઞાનાવશ્યક

૫ ઉપયોગમાત્રજિહ્વેન્દ્રિય=જિહ્વેન્દ્રિય મતિજ્ઞાનાવશ્યક કર્મોના દ્વારા અનુભવ જિહ્વેન્દ્રિય મતિજ્ઞાનાવશ્યક

સમુદ્ધવાત=ખળાતકારે આત્મપ્રદેશો એકાએક બહાર નીકળી પડી. વધારે પડતા જુના કર્મોની ઉદીરણા કરી, ભોગવી નાશ કરવાનો પ્રયત્ન. સમ્=એકી સાથે. જન=જેરથી-પ્રખળતાથી ઘાત=નાશ-કર્મોનો નાશ, જે પ્રયત્નમાં થાય, તે સમુદ્ધવાત.

૭ સમુદ્ધવાતો

૧ વેદના સમુદ્ધવાત-(અશાતા વેદનીયનો) વેદના વડે વ્યા-કુલ થયેલો આત્મા, જે પ્રસંગે પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢી ઉદર વગેરેના પોલાણુ ભાગ પૂરી. તથા ખભા વગેરેના આં-તરાપૂરી, શરીરની ઉચાઈ તથા જગાઈ જેટલો એકસરખો દંડાકારે થાય છે. અને તે વખતે પ્રખલ ઉદીરણાકરણવડે અશાતા વેદનીય-કર્મના ઘણા કર્મપ્રદેશો ઉદ્યાવલિકામાં નાખી ઉદ્યમાં આણી વિનાશ પમાડે છે, તે પ્રસંગ.

૨ કપાય સમુદ્ધવાત-કપાયવડે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા (વેદના સમુદ્ધમાં કદ્યા પ્રમાણુ (જે વખતે દંડાકારે થઈ, પ્રખલ ઉદીરણાવડે કપાય મોહનીય કર્મના ઘણા કર્મપુદ્ગલો ઉદ્યાવલિકામાં નાખી ઉદ્યમાં લાવી વિનાશ પમાડે છે, અને ઘણા નવા કર્મપ્રદેશો બાંધે પણ છે, તે પ્રસંગ.

૩ મરણ સમુદ્ધવાત-મરણાન્ત વખતે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા મરણથી અન્તર્મુદ્ધર્ત પહેલાં પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશોને શરી-રની બહાર કાઢી, જ્યાં ઉત્પન્ન થવાનો છે, તે સ્થાન સુધી, સ્વદેહ પ્રમાણુ જગા દંડના આકારે, જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય યોજન સુધી લંબાવી, અન્તર્મુદ્ધર્ત સુધી તેવી જ અવસ્થાએ રહી (કોઈ જીવ ફરીથી મૂળ શરીરમાં દાખલ થઈ પુનઃ એ રીતે જ દોઢ દંડાકાર થઈ અવરય) મરણ પામે છે, તે પ્રસંગ. એ દંડઅવસ્થામાં આયુષ્ય કર્મના ઘણા પુદ્ગલોને પ્રખલ ઉદીરણાવડે ઉદ્યાવલિકામાં દાખલ કરી ઉદ્યમાં લાવી વિનાશ પમાડે છે. અહિં નવીન કર્મગ્રહણ નથી.

૪ વૈક્રિય સમુદ્ધવાત-વૈક્રિય લબ્ધિવાળો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ

અને સ્વશરીર પ્રમાણ જાડો દંડાકાર રચી પૂર્વોપાર્જિત વૈક્રિયનામ-કર્મના ઘણા પ્રદેશોને ઉદ્દીરણાવડે ઉદ્યમમાં લાવી વિનાશ કરવા સાથે, રચવા ધારેલા વૈક્રિય શરીર યોગ્ય વૈક્રિય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી વૈક્રિય શરીર બનાવે છે, તે પ્રસંગે આ સમુદ્ધાત હોય છે.

૫ તૈજસ સમુદ્ધાત—તેજોલેશ્યાની લબ્ધિવાળો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ અને સ્વદેહ પ્રમાણ જાડો દંડાકાર રચી, પૂર્વોપાર્જિત તૈજસનામકર્મના પ્રદેશોને પ્રબલ ઉદ્દીરણા વડે ઉદ્યમમાં લાવી નિર્જરવા સાથે તૈજસ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી તેજોલેશ્યા અથવા શીતલેશ્યા મૂકે છે, તે પ્રસંગે હોય છે.

૬ આહારક સમુદ્ધાત—આહારક લબ્ધિવાળા ચૌદ પૂર્વધર મુનિ મહાત્મા શ્રી જિનેશ્વરની સમવસરણાદિ ઋદ્ધિ દર્શન, અથવા શ્રુતજ્ઞાનમાં ઉપજેલા સૂક્ષ્મ સંદેહનું નિવારણ, ઇત્યાદિ કારણથી પોતાના આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ અને સ્વદેહ પ્રમાણ સ્થૂલ દંડાકાર રચી, પૂર્વોપાર્જિત આહારક નામકર્મના પુદ્ગલો પ્રબલ ઉદ્દીરણા વડે ઉદ્યમમાં લાવી નિર્જરવા સાથે આહારક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી આહારક શરીર બનાવવાના પ્રસંગે આ સમુદ્ધાત કરે છે.

૭ કેવલિ સમુદ્ધાત—જે કેવલિ ભગવંતને નામ, ગાત્ર અને વેદનીય એ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ બે પોતાના આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિથી અધિક ભોગવવી બાકી રહે તેમ હોય, તો તે ત્રણેય કર્મની સ્થિતિઓને આયુષ્ય કર્મની જેટલી સ્થિતિવાળી બનાવવા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી પહેલે સમયે લોકના નીચેના છેડાથી ઉપરના છેડા મુધી ૧૪ રજજુ પ્રમાણ ઉંચા અને સ્વદેહ પ્રમાણ જાડો આત્મપ્રદેશોને દંડાકાર રચી, બીજે સમયે ઉત્તરથી દક્ષિણ (અથવા પૂર્વથી પશ્ચિમ) લોકાન્ત મુધી કપાટ આકાર બનાવી, ત્રીજે સમયે પૂર્વથી પશ્ચિમ (અથવા ઉત્તરથી દક્ષિણ) બીજે કપાટ આકાર બનાવવાથી મંથાન આકાર (ચાત્ર પાંખડાવાળા વૈયાનો આકાર) બનાવી, ચોથે સમયે ચાર આત્મકા પૂરી (તે કેવલિ ભગ-વન્તને! આ આત્મકા પૂર્વે લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. આત્મ-

બાદ પાંચમે સમયે આંતરના આત્મપ્રદેશો સંહરી છૂટે સમયે મંથાન (ની બે પાંખ)ના આત્મપ્રદેશો સંહરી, સાતમે સમયે કપાટ સંહરી. આઠમે સમયે દંડ સંહરી પૂર્વવત્ સંપૂર્ણ દેહસ્થ થાય, તે કેવલિ સમુદ્ધાત. એમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ કર્મનો પ્રખલ (ઉદી-રણાદ્રાગ નહિ પણ) અપવર્તના દ્વારા ઘણો વિનાશ થઈ જાય છે.*

૧૮. દષ્ટિદ્વાર-૩

દરેક પ્રાણી બીજા પદાર્થો જુદી જુદી રીતે ખ્યાલમાં લે છે. આ આભાસને દષ્ટિ કહેવામાં આવે છે. દૃશ્યતે યયા સા દષ્ટિ. તે ત્રણ પ્રકારે છે.

૧ મિથ્યાદષ્ટિ—ખોટો આભાસ. વસ્તુ હોય તેના કરતાં જુદો જ ખ્યાલ. જેમ મદિરા પીધેલ મનુષ્ય માતાને સ્ત્રી જાણે અને સ્ત્રીને માતા જાણે, એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મ રૂપ મદિરાના ઉન્માદથી જેનો વિવેકનાશ પામ્યો હોય છે, એવા વિવેક-વિકલ જીવો સત્ પદાર્થને અસત્ જાણે અને અસતને સત્ જાણે,

* કાળી—કેવળી સમુદ્ધાતનો ૮ સમય અને બાકીનાઓનો અન્તર્મુહર્ત.

નવીન કર્મગ્રહણ—કપાય સમુદ્ધાતમાં નવા કર્મ ઘણાં જ ગ્રહણ થાય છે તેના પ્રમાણમા જુના ઓછા ખપે છે.

પૂર્વ કર્મેનો નાશ—વેદના, મગ્ણ અને કેવળિ સમુદ્ધાતમાં પૂર્વના કર્મેનો નાશ થાય છે, પરંતુ નવા કર્મ ગ્રહણ કરાતા નથી.

ગરીર યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ—વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ એ ત્રણ સમુદ્ધાતમા તે જાતના પૂર્વ કર્મેનો નાશ થાય છે. નવાં કર્મો ગ્રહણ થતા નથી પણ તે શરીરોની રચના માટે વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવા પડે છે.

અનાભોગિક—વેદના, કપાય, મગ્ણ. એટલે કે એ ત્રણ ધરાવાપૂર્વક કરી શકાતા નથી.

આભોગિક—વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કેવળી

અનિયત—વેદના, કપાય, મગ્ણ, તેમજ કેવળી સમુદ્ધાત દરેક વેદનાદિજ્ઞના પ્રસંગે, અને દરેક કેવળીને હોય જ એવો નિયમ નથી

નિયત સમુદ્ધાત—વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ એ ત્રણ સમુદ્ધાત અવગ્ય તે તે શરીર ગ્યનાગ્ને તે તે શરીર રચતી વખતે હોયજ.

ધર્મને અધર્મ જાણે અને અધર્મને ધર્મ જાણે, ધર્ત્યાદિ રીતે વસ્તુ જે સ્વરૂપે હોય તે સ્વરૂપે ન સમજતાં વિપરીત સ્વરૂપે સમજે, તે દષ્ટિતું નામ મિથ્યાદષ્ટિ.

૨ સમ્યગ્દષ્ટિ—ખરો ખ્યાલ કરે, ખરો ભાસ થાય. તે મિથ્યા-ત્વમોહનીય કર્મના ઉપશમથી, ક્ષયોપશમથી અને ક્ષયથી થાય છે. સતને સત અને અસતને અસત, એટલે વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે હોય, તેવા સ્વરૂપે સમજે, તે દષ્ટિતું નામ સમ્યગ્દષ્ટિ.

મિશ્રદષ્ટિ—કાંઈક સાચો કાંઈક ખોટો ભાસ. મિશ્રમોહનીય કર્મના ઉદયથી વસ્તુતત્ત્વ સમજવામાં મધ્યમ રહે, અર્થાત્-સર્વજ્ઞે કહેલા તત્ત્વ પ્રત્યે રુચિ નહિ, તેમ અરુચિ પણ નહિ, તે દષ્ટિતું નામ મિશ્રદષ્ટિ.

૧૧. દર્શન-૪

પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય-વિશેષ ધર્મોમાંના માત્ર સામાન્ય ધર્મને જાણવાની આત્માની શક્તિ, તે દર્શન ચક્ષુથી રૂપમાં રહેલ સામાન્ય ધર્મ જાણવાની શક્તિ, તે ચક્ષુર્દર્શન ચક્ષુઃ સિવાયની ઇન્દ્રિયો અને મનથી રસાદિમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની શક્તિ તે અચક્ષુર્દર્શન. અવધિજ્ઞાન વડે જાણવા યોગ્ય રૂપી પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ તે ષ્વધિ દર્શન. સકળ પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ તે કેવલ દર્શન

૧૨. જ્ઞાન-૫

દરેક પદાર્થોમાં સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષ ધર્મ એ બે ધર્મ છે, તેમાંના વિશેષ ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ, તે જ્ઞાન.

૧ મનિજ્ઞાન—મન અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી વિષયોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મ જાણવા જે જ્ઞાનશક્તિ જાગ્રત્ થાય છે, તે જ્ઞાનશક્તિ મનિજ્ઞાન.

૨ શ્રુતજ્ઞાન—શબ્દ ઉપરથી અર્થનો અને અર્થ ઉપરથી શબ્દનો મંબંધ જાણવાની જે જ્ઞાનશક્તિ મન અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી જાગ્રત્ થાય છે, તે જ્ઞાનશક્તિ શ્રુતજ્ઞાન.

૩ અવધિજ્ઞાન—રૂપી પદાર્થોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મને જાણવા ઇન્દ્રિયાદિકના નિમિત્તવિના [માક્ષાત્ આત્માદ્વારા] સીધી રીતે જે જ્ઞાનશક્તિ જન્મત થાય છે, તે જ્ઞાનશક્તિ અવધિજ્ઞાન.

૪ મત પર્યવજ્ઞાન—આત્મસાક્ષાત્પણે અકીદ્રીપમાં રહેલા સંજ્ઞિ જીવોના મનોગત ભાવ જાણવા જન્મત થતી જ્ઞાનશક્તિ તે મત:પર્યવજ્ઞાન.

૫ કેવલજ્ઞાન—આત્મસાક્ષાત્કારપણે સર્વ પદાર્થોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરવાની શક્તિ તે કેવલજ્ઞાન.

૧૩ અજ્ઞાન-૩

અજ્ઞાન એટલે જ્ઞાન જ નહીં એવો અર્થ ન કરવો, પરંતુ “જ એટલે કૃત્સિત-નિંદ-ખરાબ, અથવા વિપરીત જ્ઞાન, તે અજ્ઞાન” એમ કરવો, વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે હોય તેવા સ્વરૂપે સમજાય નહીં, પરંતુ ઉલટી રીતે સમજાય, તે જ્ઞાન ખોટું ગણાય. માટે અજ્ઞાન ગણાય, અને તેથી સદ્ગતિ અથવા મોક્ષ ન મળી શકે માટે તે કૃત્સિત નિંદ-ખરાબ કહેવાય છે, અથવા વિપરીત હોવાથી પણ નિંદ છે.

૧ મતિ અજ્ઞાન—ખોટું મતિજ્ઞાન તે મતિ અજ્ઞાન.

૨ શ્રુત અજ્ઞાન—ખોટું શ્રુતજ્ઞાન તે શ્રુત અજ્ઞાન.

૩ વિભંગ જ્ઞાન—ખોટું અવધિજ્ઞાન તે વિભંગ જ્ઞાન. વિ= વિરુદ્ધ, ભંગ=જ્ઞાન જેમાં હોય તે વિભંગ જ્ઞાન. જેમ દ્વીપ-સમુદ્ર અસંખ્યાત છે, પરંતુ શિવરાજર્ષિ નામના ઋષિને ૭ દ્વીપ અને ૭ સમુદ્ર જેટલું અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં આટલા જ દ્વીપ સમુદ્ર છે, અધિક નથી, એવી શ્રદ્ધા થવાથી તે અવધિજ્ઞાન વિભંગજ્ઞાન તરીકે ગણાયું અને ત્યારબાદ ભગવંતના વચનથી અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રની શ્રદ્ધાવાળા થયા ત્યારે તેજ અવધિજ્ઞાન તરીકે ગણાયું.

તથા સત્ય-અસત્યના વિવેક રહિત ખોલનાર પુરુષનું સત્ય વચન પણ અસત્ય અને અસત્ય વચન પણ અસત્ય ગણાય, તેમ મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ઉદયથી વિવેકરહિત પુરુષનું મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાન તે અજ્ઞાન જ ગણવું.

૧૪ યોગ-૧૫

યોગ એટલે આત્માના પ્રદેશોમાં થતું સ્ફુરણ, વ્યાપાર, આંદોલન, હલન-ચલન, ઉત્થલ-પાથલ, તે પુદ્ગલોના સંબંધને

લીધે જ થાય છે. જે સ્ફુરણ મનોયોગ યોગ્ય વર્ગીણાના બનેલા મનની મદદથી પ્રવર્તે છે, તે મનોયોગ કહેવાય છે. વચનને યોગ્ય વર્ગીણાના બનેલા વચનની મદદથી પ્રવર્તે છે, તે વચનયોગ કહેવાય છે, અને શરીરની વર્ગીણાઓના બનેલા શરીરને લીધે પ્રવર્તે છે, તે કાયયોગ કહેવાય છે. ત્યાં કોઈપણ વિષયનું ચિંતન કરવું તે મનોયોગ, બોલવું તે વચનયોગ અને હાલવું ચાલવું ઈત્યાદિ શરીર સંબંધિ ક્રિયા તે કાયયોગ કહેવાય. એ ત્રણ મૂળ યોગ છે, તેમાં મનોયોગ ૪ પ્રકારનો, વચનયોગ ૪ પ્રકારનો, અને કાયયોગ ૭ પ્રકારનો છે, તે આ પ્રમાણે—

૧. મનોયોગ ૪.

૧ સત્યમનોયોગ—જે વસ્તુ જે રીતે હોય, અથવા તેના જે ગુણ, સ્વભાવ, ધર્મ જે રીતે હોય તે રીતે તે વસ્તુ સંપૂર્ણ વિચારવી, અથવા તેના ગુણ, સ્વભાવ કે ધર્મના સત્ય વિચાર કરવો, તે કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૨ અસત્ય મનોયોગ—સત્ય વિચારથી વિરુદ્ધ વિચાર કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૩ સત્ય મૃપા [મિથ્ર] મનોયોગ—કાંઈક સત્ય અને કાંઈક અસત્ય વિચાર વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૪ અસત્ય-અમૃપા—જે વિચારને વ્યવહારદષ્ટિથી સાચો તેમજ વૃદ્ધો પણ ન કહી શકાય. તેવો વિચાર કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

દાગ્ધ તત્ત્વે —૧ વીતરાગ પ્રભુને મુદેવ, ત્યાગી ગુરુઓને મુગુરુ અને અહિંસામય શુદ્ધ ધર્મને શુદ્ધ ધર્મ વિચારવો તે સત્ય મનોયોગ.

૨ તેથી વિરુદ્ધ એટલે વીતરાગ પ્રભુને અદેવ, અને સરાગી દેવને મુદેવ વિચારવા. તેજ પ્રમાણે ગુરુને કુગુરુ અને હિંસાદિના ઉપદેશક કુગુરુને ગુરુ તરીકે ધારે, અને ધર્મને અધર્મ તથા હિંસા વિ અધર્મને ધર્મ વિચારે તે અસત્ય મનોયોગ

૩ આંત્રા વગેરે ઘણા પ્રાર્થનાના વનને મુખ્યતાની અપેક્ષાઓ આજ્ઞાન વન વિચારે તેવા મિથ્ર-ઓપનાનિક વાક્યો વિચારે તે મિથ્ર-

૪ વ્યવહારમાં આપણે જે જે અનેક પ્રકારના “આવો, બેસો” વગેરે કામ પુરતાં વાક્યો જે વિચારથી બોલીએ છીએ, તથા પશુઓ વગેરે અસ્પષ્ટ વિચાર કરે છે, તે દરેક આ ચોથા પ્રકારમાં આવી શકે છે.

૨ વચનયોગ ૪

ઉપર પ્રમાણે ૪ પ્રકારે વચનયોગ પણ સમજવો.

૩ કાયયોગ ૭

૧. ઔદારિક કાયયોગ—ઔદારિક શરીરની ગમનાદિક ચેષ્ટા વખતે આત્મામાં પ્રવર્ત્તો બ્યાપાર.

૧. કેટલાક આચાર્યો—શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં સુધી મિશ્રયોગ માને છે અને કેટલાક આચાર્યો—સર્વ પર્યાપ્તિ સંપૂર્ણ થતા સુધી મિશ્ર-યોગ માને છે.

એટલે કેટલાક શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકાદિકાયયોગ માને છે અને કેટલાક સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકાદિક કાયયોગ માને છે.

૨. કર્મચિન્થને મતે—વૈક્રિય અને આહારક શરીરની રચના વખતે અને સંહરણ વખતે વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર કહે છે.

સિદ્ધાંતને મતે—માત્ર સહગ્ણ વખતેજ વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર માને છે

૩. ઔદારિક મિશ્રયોગ—૧. મનુષ્યો અને તિર્થંચોને ઉત્પત્તિ વખતે કાર્મણ સાથે મિશ્ર હોય છે. ૨. ઉત્તર વૈક્રિય શરીર રચતી વખતે, વૈક્રિય સાથે મિશ્ર હોય છે. ૩. આહારક શરીર રચતી વખતે પ્રારભમાં આહારક સાથે હોય છે ૪. કેવલી ભગવંતને કેવલી સમુદ્ગાતના ૨, ૬, ૭ મા સમયે હોય છે.

૪. વૈક્રિય મિશ્ર—દેવનારકને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અને ઉત્તર વૈક્રિય કરતી વખતે, તથા મનુષ્ય—તિર્થંચો અને વાયુને વૈક્રિય શરીર કરતાં વખતે હોય છે—[અને સિદ્ધાંતને મતે સંહગ્ણ વખતેજ હોય છે]

૫. એજ પ્રમાણે આહારક શરીર રચતી વખતે શરૂઆતમાં અને સિદ્ધાંતના મતે સહગ્ણ વખતે હોય છે

૨. ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ—કાર્મણુ શરીર અને ઔદારિક શરીર અથવા ઔદારિક શરીર અને વૈક્રિય અથવા આહારક શરીરના મિશ્રણવાળા શરીરની ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૩. વૈક્રિય કાયયોગ—વૈક્રિય શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટા વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૪. વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગ—વૈક્રિય શરીર અને કાર્મણુ શરીરના, તથા વૈક્રિય શરીર અને ઔદારિક શરીરના મિશ્રણવાળા શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૫ આહારક કાયયોગ—આહારક શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૬ આહારકમિશ્ર કાયયોગ—ઔદારિક શરીર અને આહારક શરીરના મિશ્રણ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૭ કાર્મણ કાયયોગ—કેવળ કાર્મણુ અને તેજસ શરીર જ્યારે એકલાં હોય ત્યારે તેની ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૧૫ ઉપયોગો-૧૨

૧. સારોપયોગ—પાંચ પ્રકારની જ્ઞાનશક્તિ અને ત્રણ પ્રકારની અજ્ઞાનશક્તિનો વપરાશ, તે ૮ પ્રકારનો સાકારોપયોગ છે.

૨. નિરાકારોપયોગ—ચાર પ્રકારની દર્શનશક્તિનો વપરાશ તે ૪ પ્રકારનો નિરાકારોપયોગ.

૧૬ ઉપપાત

કયા દંડકમાં એક સમયમાં કેટલા છવો ઉત્પન્ન થાય, તે ઉપપાત દ્વારામાં વિચારાયો. તથા કયા દંડકમાં કેટલા વખત સુધી કોઈપણ છવ ઉત્પન્ન ન જ થાય, તે વિરલદ્વાર પણ પ્રસંગે વિવેચનમાં આપીશું.

૧૭ અવન

કયા દંડકમાંથી એક સમયમાં કેટલા છવો અવે-મરણ પામે? અથવા કેટલા વખત સુધી કોઈપણ છવ મરણ ન પામે?

૧૮ સ્થિતિ-૨

અનિ જોડે આશુચ. કયા દંડકના છવોનું કેટલું આશુચ

હોય તે આયુષ્યકાળનો નિયમ દર્શાવે. ઝોછામાં ઝોછું કેટલું આયુષ્ય હોય, તેનો નિયમ કહેવો તે ૧ જઘન્ય સ્થિતિ દ્વાર અને વિશેષમાં વિશેષ કેટલું આયુષ્ય હોય તેનો નિયમ કહેવો તે ૨ ઉત્ક્રાંત સ્થિતિ દ્વાર કહેવાય.

૧૯ પર્યાપ્તિ-૬

પર્યાપ્તિ—પર્યાપ્તિઓ છ છે. આહાર, ગરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસો-ચ્છ્વાસ, લાપા અને મન.

જે જીવ સ્વયંચાલ પર્યાપ્તિઓ પુરી કરવાનો ન જ હોય, તે લગ્નિ અપર્યાપ્તો કહેવાય છે.

અને જે જીવ સ્વયંચાલ સર્વ પર્યાપ્તિ પુરી કરવાનો જ હોય, તે લગ્નિ પર્યાપ્તો કહેવાય છે.

શરૂઆતની ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પુરી કરે અથવા તેમાંની કોઈ પણ એકજ પુરી કરે, અથવા સ્વયંચાલ જે જે પુરી કરે, તેટલા પુરતો તે કરણ પર્યાપ્તો કહેવાય છે અને શરૂઆતની પણ પુરી ન કરી હોય અથવા તેમાંની જે જે પુરી ન કરી હોય અથવા સ્વ-ચાલ જે જે પુરી ન કરી હોય, તેટલા પુરતો તે કરણ અપર્યાપ્ત કહેવાય છે.

આહારાદિ પુદ્ગલોનો પરિણામ કરવા માટે ઉત્પત્તિ સમયથી માહીતે દર સમયે સમયે મળતા પુદ્ગલોના સમૂહમાંથી આત્મા છ પ્રકારની જીવન-ક્રિયાઓ ચલાવવાને જે સાધનો ઉભાં કરી લે છે, તે પર્યાપ્તિ કહેવાય છે, અને પર્યાપ્ત નામકર્મ કે અપર્યાપ્ત નામ-કર્મના ઉદયથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. એ સર્વ વિરોધ વિચાર નવ-તરવની ૬ હી ગાથાના વિવેચનથી જાણવું.

૨૦ કિમાહાર-૪

ક્ષિપ્? આહાર=કઈ દિશાનો અથવા કેટલી દિશાનો આહાર? તે કિમાહાર દ્વાર અથવા દિગાહાર નામ પણ છે. ૧ કોઈપણ જીવને ઝોઝામાં ઝોઝી ત્રણ દિશામાંથી આવેલો આહાર મળે છે, તેથી વધીને—

ચાર, પાંચ, અને છ દિશાનો આહાર મળે છે. એમ કિમા-હાર દ્વાર ચાર પ્રકારનું છે.

દિશાઓ છ છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉર્ધ્વ, અધો-

એક ચોરસ ડગ્ગામાં રાઈના દાણા ઠાંસીને ભરેલા છે. એક દાણાની પાસે ચારે બાજુમાં અને ઉપર નીચે એમ છ દાણા ગાંઠ વાચેલા હોય છે. દાખલા તરીકે—એવી રીતે વચમાં રહેલા એક એક દાણામાં કોઈપણ એક જીવ છે. તે પોતાની બાજુના છ દાણાઓની છ દિશા તરફથી આહાર મેળવી શકે છે.

પરંતુ બરાબર ઉપરના ખુણામાં રહેલા છેવટના એક દાણાની ઉપરની બે બાજુમાં અને નીચેની એક બાજુમાં સીધી લીટીમાં રહેલા દાણામાંના ત્રણજ દાણા અડીને રહેલા છે. એટલે તેમાં રહેલા જીવને બીજી ત્રણ બાજુ ઉપાતું પતરું આવેલું છે. માટે ત્રણજ દિશાનો આહાર મેળવી શકે છે.

એ રીતે ખુણામાં રહેલા દાણાની બાજુમાં એ જ ઉપલા થરમાં છેલ્લી હારમાં રહેલા દાણાને ચાર દિશાનો આહાર મળશે.

કેમકે—તેની એક બાજુ ઉપલી હારના બે બાજુએ બે, અને પાછળની હારનો એક તથા નીચેની હારનો છેલ્લો એક દાણો બાજુમાંજ આવેલ છે. સામેની બાજુએ અને ઉપર ઉપાતું પતરું આવેલ છે. આ રીતે વિચારતાં ચાર દિશાનો આહાર મળશે.

હવે—એજ ઉપરના થરની છેલ્લી હારમાં રહેલો બીજા દાણાની બાજુનો દાણો લઈએ, તે તેની બે બાજુએ એક એક દાણો છે. અને બીજી બે બાજુએ બે હારો છે. તેને એક એક દાણા અડેલા છે. નીચે એક હાર છે, તેનો દાણો અડેલો છે. એમ પાંચ દાણા અડી શકે છે. માત્ર ઉપર ઉપાતું પતરું અડેલું છે. આ રીતે તેની પાંચ બાજુએ પાંચ દાણા છે. માટે તેને પાંચ દિશાનો આહાર મળે છે.

હવે પાંચ બાજુએ રાઈના દાણા આવી રહેલા હોય, તેની નીચેના દાણાની બાજુમાં છ દાણા આવી રહેલા છે. એટલે તેને નીચેના દાણાને છ દિશાનો આહાર મળશે.

આ રીતે ચૌ=ગત્તલોકમાં લોકના છેડે તથા ખુણે આવેલા રૂબેને ૩-૪-૫ દિશાનો આહાર હોય છે.

અને વચ્ચેના રૂબેને છ દિશા તરફનો આહાર હોય છે.

ચોદ રાજલોકમાં એવી જ રીતે આકાશપ્રદેશો ભરેલા છે. અને તેની ઇએ દિશામાં ઢ્રેણીઓ છે.

લોકની બહાર અલોક છે. કેટલાક લોકાકાશના છેવટના આકાશપ્રદેશો ઉપર રહેલા જીવોને એક બાજુએ, કેટલાકને બે બાજુએ અને કેટલાકને ત્રણ બાજુએ અલોક સ્પર્શે છે. તેથી તે દિશાઓનો આહાર ન મળી શકે. ત્રય જીવોને ઇએ દિશાનો આહાર હોય છે. અને સ્થાયર જીવોને ૩, ૪, ૫ દિશાનો આહાર હોય છે.

૨૧ સંજ્ઞા-૩

પૂર્વે ૪થા દ્વારમાં કહેલી આહાર-ભય-મૈથુન આદિ સંજ્ઞાઓ જૂદી છે, અને આ ૨૧ મા દ્વારમાં કહેવાતી સંજ્ઞાઓ પણ જૂદી છે. આ સંજ્ઞાઓ ૩ પ્રકારની છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ હેતુવાદોપદેશિકી સજ્ઞા—જેમાં વર્તમાનકાળના વિષયનું જ ચિંતન-ઉપયોગ-વિચાર હોય, તે હેતુવાદો સંજ્ઞા કહેવાય. આ સંજ્ઞાવાળા જીવો વર્તમાન સમયે વર્તતા દુઃખની નિવૃત્તિનો અને સુખની પ્રવૃત્તિનો ઉપાય શોધે છે, અને તે ઉપાય તૂર્ત અંગીકાર કરે છે, પછી તે ઉપાયથી ભૂતકાળમાં ભલે દુઃખ થયું હોય, અથવા ભાવિકાળમાં દુઃખ થવાનું હોય, તો પણ તે સંબંધિ તેને ખ્યાલ હોતોજ નથી. આવા પ્રકારની સંજ્ઞા-મનોવિજ્ઞાન રહિત એવા અસંજિ ત્રય જીવોને (ક્ષીં ત્રિં ચતુઃ અને અસં ૦ ૫ ચેન્દ્રિયને) હોય છે, કારણ કે એ જીવો જે સ્થાને રહ્યા છે, તે સ્થાને તેઓને અગ્નિ તાપ વગેરેનો ઉપદ્રવ લાગે તો તૂર્તજ તેઓ ખસી જાય છે ખરો, પરંતુ ખસીને જે સ્થાને નિરાંત મેળવી છે તે સ્થાને તે અગ્નિ અથવા તાપ આવીને પુનઃ ઉપદ્રવ કરે એમ છે કે નહિ અથવા પહેલાં પણ આ સ્થાન ઉપદ્રવવાળું હતું કે નહિ ઈત્યાદિ આગળ પાછળનો વિચાર=ખ્યાલ કરી શકતા નથી, પરંતુ કેવળ વર્તમાન સમયના સુખનાજ ખ્યાલવાળા હોય છે, માટે એ અસંજિઓ હેતુ સંજ્ઞાવાળા કહ્યા છે, કારણ કે એ જીવોને એવા પ્રકારની વિચારગાંધવાળું મનોવિજ્ઞાન છે જ નહિ. [અહિં હેતુવાદ એટલે ઈષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટનો ત્યાગ એજ નિમિત્ત કારણનું ઉપદેશ એટલે કથન જેમાં છે તે હેતુવાદોપદેશિકી અને સજ્ઞા=સમ્યક્ પ્રકારનું જ્ઞા=જ્ઞાન તે સજ્ઞા.]

૨ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા--દીર્ઘકાલ એટલે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળની વિચારશક્તિવાળી સંજ્ઞા તે દીર્ઘ સંજ્ઞા. આ સંજ્ઞા મનોવિજ્ઞાનવાળા અથવા મનોપર્યાપ્તિવાળા સંજ્ઞિ જીવોને સર્વને હોય છે. જીવોના સંજિ અને અસંજિ એવા બે ભેદ જે વારંવાર આવે છે તે આ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાથી જ થયેલા છે, અર્થાત્ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાવાળા જીવો તે સંજિ અને એ સંજ્ઞાથી રહિત જીવો તે અસંજિ કહેવાય. આ જીવો ભૂતકાળમાં શું બન્યું હતું? આ કાર્ય શું પરિણામ આવ્યું હતું? તથા હવે આતું શું પરિણામ આવશે? અને હવે શું કરવું? ઇત્યાદિ દીર્ઘકાલનો વિચાર કરી પછી તે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત-નિવૃત્ત થાય છે. આ સંજ્ઞાતું બીજું નામ સંપ્રધારણસંજ્ઞા છે.

૩ દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા--અહિં દૃષ્ટિ એટલે સમ્યક્ત્વ-સમ્યગ્દર્શન સંબંધિ વાદ=કથન, તેના ઉપદેશ=અપેક્ષાવાળી, અથવા દૃષ્ટિવાદ એટલે શ્રુતજ્ઞાન, તેના ઉપદેશ=કથનવાળી તે દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા. અર્થાત્ વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનના ક્ષયોપશમયુક્ત સમ્યક્ત્વવાળી સંજ્ઞા તે દૃષ્ટિવાદો સંજ્ઞા. અર્થાત્ જે જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય, વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન (ના ક્ષયોપશમ) વાળો હોય અને તે સાથે યથાશક્તિ હોયોપાદેયની પ્રવૃત્તિવાળો (એટલે અહિત આચરણનો ત્યાગ કરનાર અને હિત આચરણની-કલ્યાણમાર્ગની પ્રવૃત્તિવાળો) હોય તેવા ઇન્દ્રિય જીવને એ સંજ્ઞા હોય છે, અને તે વિગેયન કેટલાક મનુષ્યોને હોય છે.

એ ૩ સંજ્ઞાઓનો મુખ્ય વિષય ઈષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટનો ત્યાગ છે, અને તે પણ અતુકમે અધિક અધિક દરજ્જાનો છે. કારણકે દેવતાદો સંજ્ઞામાં તે વર્તમાનકાલ વૈયથિક છે, દીર્ઘ સંજ્ઞામાં ત્રિકાલ વૈયથિક છે, અને તે બંને સંસારવૈયથિક છે. ત્યારે ત્રીજી સંજ્ઞામાં તેજ (ઈષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટના ત્યાગ) ઉપા વિષય નાકશમાર્ગાભિમુખી છે. માટે સર્વથી શ્રેષ્ઠ દરજ્જાવાળી ત્રીજી સંજ્ઞા છે.

૨૨ ગતિ

કયા દંડકનો જીવ મનુષ્ય પામી કયા કયા દંડકમાં જઈને રહે તે જાણ કરવું છે.

૨૩ આગતિ

કયા દંડકમાં કયાકયાદંડકના જીવો આવીને ઉત્પન્ન થાય ?
તે સંબંધિ નિયમ દર્શાવેલો તે આગતિ દ્વાર કહેવાય.

૨૪ વેદ-૩

વેદ એટલે (વિષયક્રીડા સંબંધિ) અભિલાષ. તે ૩ પ્રકારનો છે. ૧ સ્ત્રીવેદ, ૨ પુરુષવેદ, અને નપુસકવેદ. તેનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—

૧ સ્ત્રીવેદ-પુરુષ સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.

૨ પુરુષવેદ—સ્ત્રી સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.

૩ નપુંસકવેદ—સ્ત્રી અને પુરુષ ઉભય સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.

એ ૩ વેદમાં પુરુષવેદ ઘાસના અગ્નિ સરખો શીઘ્ર ઉત્પન્ન થઈ શીઘ્ર શાન્ત થનારો છે. સ્ત્રીવેદ અડાયા-છાણાના અગ્નિ સરખો વિલંબે ઉત્પન્ન થઈ વિલંબે શાન્ત થાય છે. અને નપુંસકવેદ તો નગરદાહ (ખળેલા મોટા નગરમાં અગ્નિ) સરખો શાન્ત થવો અશક્ય હોય છે, અને ઘણો ઉગ્ર હોય છે.

જે જીવને જે વેદ હોય છે તે જીવને તેનું લિંગ (બાહ્ય નિશાનીઓ) પણ હોય છે. ત્યાં સાત ધાતુઓમાં જેને શુક્ર-વીર્ય ધાતુ હોય, શરીરની કર્કશતા હોય, દઢતા હોય, પરાક્રમ (બળ), શિશ્ન (પુરુષચિહ્ન), અક્ષોભતા [સ્ત્રી દેખી ખરો પુરુષ તરત ચંચળ ન બની જાય], ગંભીરપણું હોય, દાઢી-મૂઝ હોય, છાતી આદિ સ્થાનોમાં વાળ હોય, ધૈર્ય હોય, ઇત્યાદિ બાહ્ય લિંગ લક્ષણો હોય તે પુરુષ લિંગ (પુરુષનાં ચિહ્ન) કહેવાય. તથા યોનિ, સાત ધાતુમાં શુક્રને સ્થાને કામસલિલ, રજઃ-રૂધિર, શરીરની કોમળતા, મૂર્ખતા, સ્તન, ચંચળતા, અવિચારીપણું, માયા (કપટ), અધીરતા, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય તે સ્ત્રી-લિંગ કહેવાય તથા પુરુષનાં અને સ્ત્રીનાં લક્ષણોનો ભાવાભાવ હોય (એટલે પુરુષપણાનાં કેટલાંક લક્ષણ હોય અને કેટલાંક લક્ષણ ન હોય, તથા સ્ત્રીપણાનાં પણ કેટલાંક લક્ષણ હોય અને કેટલાંક લક્ષણ ન હોય, અથવા

બન્નેનાં મિશ્રલક્ષણા હોય) જેમ કે-ચોનિ, સ્તન હોય અને મૂછ પણ હોય ઈત્યાદિ લક્ષણવાળી સ્ત્રીઓ સ્ત્રી નપુસક કહેવાય. શિશ્વ દાઢી અને મૂછ હોવા છતાં સ્ત્રીના જેવો સ્વભાવ હોય, કેડે હાથ ઘેલ લટકાથી ચાલે ઈત્યાદિ સ્ત્રીને લાયક ઘણાં આચરણ હોય, તો તે પુરુષ નપુસક કહેવાય, એ પ્રમાણે ૩ પ્રકારના વેદ તથા ૩ પ્રકારનાં લિંગ, એ બન્નેનું પ્રયોજન આ પ્રકરણમાં છે.

૨૫ અદ્યપબદ્ધત્વ

કયા દંડકના જીવો કયા દંડક (ના જીવો)થી હીન (ઓછા) અથવા વધારે છે તેનો નિયમ દર્શાવવો તે અલ્પબહુત્વ કહેવાય.

આ પ્રમાણે ૨૪ દ્વારોનો ભાવાર્થ દર્શાવીને હવે ૨૪ દંડકપદોમાં અનુક્રમે તે ૨૪ દ્વાર ઉતારવાની ગાથાઓનો પ્રારંભ થશે.

॥ इति २४ द्वार-वर्णनम् ॥

॥ ૨૪ દણ્ડકમાં ૨૪ દ્વારની ઘટના ॥

૧ શરીર અને ૨ અવગાહના દ્વાર

चउ गवमतिरिय वाउसु, मणुआणं पंच सेस तिसरीरा।
थावरचउगे दुहओ, अंगुलअसंखमागतणू ॥ ५ ॥

* જાનકાર ૧૨ મું કહ્યું છે, ૩ અજ્ઞાન તેની અન્તર્ગત ગણીએ તો અદ્યપબદ્ધત્વ દાર ૨૪ મું ગણાય. પરંતુ અન્યકર્તાએજ સ્વકૃત અવચૂરિમાં અદ્યપબદ્ધત્વ વિના ૨૪ દાર ગણ્યાં છે, તેમજ દીકાકર્તાએ પણ અદ્યપબદ્ધત્વ વિના ૨૪ દાર ગણ્યા છે. અદ્યપબદ્ધત્વનું વિવેચન તો છેલ્લે આપ્યું છે, તો ૨૫ દાર થાય અન્યકર્તાએ તેમજ દીકાકારે અદ્યપબદ્ધત્વને ૨૫ માં દાર તરીકે કેમ ન ગણ્યું ? તેનું સમાધાન એ છે કે-સંધુ સંપ્રદાયની નામના પ્રથમાથી ૨૪ દ્વારોનાજ સમૂહવાળી એ ગાથાઓ આ પ્રકરણમાં અદ્યપબદ્ધત્વ કરેલી છે, માટે આ પ્રકરણનાં દાર ૨૪ જ છે. છતાં અદ્યપબદ્ધત્વ વિગતના તર્કો કહ્યું છે. તેથી ૨૫ માં દાર તરીકે વિવેચનમાં ગણાવ્યું છે પરંતુ દાગમખ્યામાં અદ્યપબદ્ધત્વની ગણતરી કરી નથી

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચત્વારિ ગર્ભજતિર્યગ્વાયુપુ, મનુષ્યાણા પદ્મ, શેપેપુ ત્રીણિ શરીરાણિ ।
સ્થાવરચતુષ્કે દ્વિધા, અદ્વગુલાઙ્ગસંખ્યેયમાગતનુઃ ॥ ૫ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ.

ગર્ભજતિર્ય-વાડસુ ચડ, મણુઆણ પંચ સેસ તિ-સરીરા ।
સ્થાવરચડગે દુહઓ, અંગુલ-અસંખમાગ-તણૂ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ.—

ચડ=ચાર	ચડગે=ચાર ભેદમાં
વાડસુ=વાયુકાયને વિષે	દુહઓ=અન્ને પ્રકારે
મણુઆણ =મનુષ્યોને	અંગુલ=અંગુલનો
સેસ=શેષ (૨૧ દંડકોમાં)	અસંખમાગ=અસંખ્યાતમા ભાગ
તિ=ત્રણ	તણૂ=શરીર છે.

ગાયાર્થ.

ગર્ભજ તિર્યંચ અને વાયુકાયને વિષે ચાર, મનુષ્યોને પાંચ, અને બાકીનાઓને ત્રણ શરીર છે. ચાર સ્થાવર અન્ને પ્રકારે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા શરીર વાળા છે.

વિશેષાર્થ :—

૨૪ દંડકોમાં ૫ શરીર

૧ પૃથ્વીકાય	ઔદારિક	૧ નારક	વૈકિંચ
૧ અપકાય		૧૦ અમુરાદિ	
૧ તેહકાય	તૈજસ્ય	૧ વ્યંતર	તૈજસ્ય
૧ વનસ્પતિકાય		૧ જ્યોતિષ્ક	
૧ બેઇદ્રિય	કાર્મણ	૧ વૈમાનિક	કાર્મણ
૧ તેઇદ્રિય			
૧ ચત્તિરિદ્રિય	૩		૩

	ઔદારિક		ઔદારિક
	વૈક્રિય		વૈક્રિય
૧ વાયુકાય	તૈજસુ	૧ મનુષ્યો	આહારક
૧ પં. તિર્થંચ	કાર્મણુ		તૈજસુ
	૪		કાર્મણુ
			૫

એક જીવને સમકાળે કેટલા શરીર ?

૨ તૈ૦ કા૦, બે ભવ વચ્ચે.

૩ અ. ઔ૦ તૈ૦ કા૦ લબ્ધિ રહિત મનુષ્યો, અને તિર્થંચોને, તથા થાપર અને વિક્ષેન્દ્રિયોને, અને વૈ૦ લબ્ધિ વાળાઓને લબ્ધિ સિવાયના વખતમાં હોય છે.

વ. વૈ૦ તૈ૦ કા૦ દેવ-નારકોને કાયમ હોય.

૪ ઔ૦ વૈ૦ તૈ૦ કા૦ એ ચાર વૈક્રિય શરીર કરનાર ગર્ભજ તિર્થંચ તથા મનુષ્યોને અને વાયુકાયને હોય છે.

ઔ૦આ૦તૈ૦ કા૦એ ચાર આહારક લબ્ધિવંત ઔદ પૂર્વાધર મનુષ્યોને હોય છે.

આહારક અને વૈક્રિય એ બન્નેય લબ્ધિવાળા મનુષ્યોને એકી વખતે ઔદારિક સાથે એ બેમાંનું એક જ શરીર હોય છે, એટલે એકી સાથે ૫ શરીરો કોઈને પણ હોઈ શકે નહીં.

૨ અવગાહના દ્વાર

પહેલા ચાર સ્થાપર એટલે પૃથ્વીકાય-અપ્કાય-અગ્નિકાય-અને વાયુકાય એ ચારને બે પ્રકારે એટલે ઉત્કૃષ્ટથી અને જઘન્યથી પણ અંગુલના અમંજ્યાતમા ભાગજેટલું શરીર હોય છે, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ શરીર જઘન્ય શરીરથી અસંખ્યગણું મોટાડું હોય છે.

અવગાહનાના માપમાં-અંગુલ શ્રી મહાવીર પ્રભુના આત્મ અંગુલથી અર્ધમધાણનું ઉત્તમેધાંગુલ ગણાય છે. અને તે પ્રમાણ પર પ્રભુની અનામિકા અથવા તર્જની આંગળીની (હથેળીથી દિપર રહેલી) બીજી પર્વંગ્યાથી અર્ધ ગણવું.

તે અંગુલનો અમંજ્યાતમા ભાગ લેવો.

તે ભાગ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય છે, માટે પૃથ્વીકાયાદિક ચારનું શરીર પણ એટલું સૂક્ષ્મ છે, પૃથ્વીકાયાદિકનું એક શરીર સૂક્ષ્મ-

શકિત યંત્રના સર્વોત્કૃષ્ટ કાચથી પણ ન દેખી શકાય, તો નરી આંખથી તો દેખાયજ કયાંથી ? એવા સૂક્ષ્મ શરીરના અસંખ્ય શરીરો ભેગા થઈ એક પિંડરૂપ બને છે, ત્યારે આપણે દેખી શકીએ છીએ. માટે કાંકરા, રેતી, પથ્થર આદિ જે પૃથ્વીકાયાદિ આપણે દેખાએ છીએ, તે તેઓનું એક શરીર નથી, પણ અસંખ્ય શરીરોના પિંડો છે, અને તે દરેક એકેક શરીરમાં પૃથ્વીકાયાદિ એકેક જીવ રહ્યો છે.

પૃથ્વીકાયાદિકની અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોવા છતાં પરસ્પર નીચે પ્રમાણે શરીરોમાં નાના-મોટાપણું છે.

સૂક્ષ્મ વનસ્પતિનું અદ્ય (નહોતું)	બાદર અગ્નિનું અસંખ્યગુણ
સૂક્ષ્મવાયુનું અસંખ્ય ગુણ (મોટું)	બાદર જળનું ,,
સૂક્ષ્મ અગ્નિનું ,,	બાદર પૃથ્વીનું ,,
સૂક્ષ્મ જળનું ,,	બાદર નિગોદનું ,,
સૂક્ષ્મ પૃથ્વીનું ,,	બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ ,,
બાદર વાયુનું ,,	(૧૦૦૦ ચોજનથી અધિક.)

सर्वेसिं पि जहन्ना, साहाविय अंगुलस्सऽसंखंसा ।
उक्कोस पणसयधणू, नेरइया सत्तहत्थ सुरा ॥ ६ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

सर्वेषामपि जघन्या स्वाभाविकी अङ्गुलस्यासंख्येयाशा ।

उत्कृष्टत पञ्चशतधनुष्का नैरयिका सप्तहस्ता सुराः ॥ ६ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછેદ.

सर्वेसिं पि साहाविय जहन्ना अंगुलस्स असंखंसा ।

नेरइया उक्कोस पणसयधणू सुरा सत्त-हत्थ ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ :—

સર્વેસિં=સર્વ દંડકોની (માં)	उक्कोस=ઉત્કૃષ્ટથી
जहन्ना=જઘન્ય અવગાહના	पणसय=પાંચસો
साहाविय=સ્વાભાવિક (મૂળ શરીર સંબંધિ)	धणू=ધનુષ્ય
	सुरा=દેવો
अंसा=ભાગ	

ગર્ભતિરિ સહસજોયણ, વળસ્સઈ અહિય-જોયણસહસ્સં ।
નર-તેઈંદિ તિગારુ, વેઈંદિય જોયણે વાર ॥ ૭ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ગર્ભજતિર્યઞ્ચ સહસ્રયોજના, વનસ્પતિરધિકયોજનસહસ્રમ્ ।

નરત્રીન્દ્રિયાસ્ત્રિગવ્યૂતા, દ્વીન્દ્રિયા યોજનાનિ દ્વાદશ ॥ ૭ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછેદ.

ગર્ભતિરિ સહસજોયણ, વળસ્સઈ જોયણસહસ્સં અહિય ।

નર-તેઈંદિ તિગારુ, વેઈંદિય વાર જોયણે ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ :

સહસ=હજાર

જોયણ=યોજન

અહિય=કંઈક અધિક

તિ=ત્રણ

ગારુ=ગાઉ

ગાથાર્થ:—

ગર્ભજ તિર્યંચ હજાર યોજન છે, વનસ્પતિ હજાર
યોજનથી પણ કંઈક અધિક છે, ગર્ભજ મનુષ્ય અને
ત્રીન્દ્રિય ત્રણ ગાઉ અને દ્વીન્દ્રિય બાર યોજન હોય છે.

વિશેષાર્થ:—

ગર્ભજ તિર્યંચોત્કૃષ્ટ શરીર ૧૦૦૦ યોજન કહ્યું, તે રાા
દીપતી બહારના છેદામાં છેદ્યા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં રહેનારા
મહાભરત્યોત્કૃષ્ટ-જગત્તર જોયોત્કૃષ્ટ છે. બાકીના તિર્યંચોના શરીરો
પ્રમાણ શાસમાં લિન્ન લિન્ન રીતે કહ્યું છે.

તથા વનસ્પતિતુ શરીર ૧૦૦૦ યોજનથી કંઈક અધિક કહ્યું; તે
સમુદ્રોમાં ઉત્સેદાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઈને સ્થાને
(ગોતીર્યાદિ સ્થાનોમાં) કમળ વગેરે વનસ્પતિતુ છે. સર્વે સમુદ્રો

મિદાનોમાં તથા પ્રકરણોમાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સૌંદર્ય માં
૩ હાય, ૩-૪ મા ૬ હાય, ૫-૬ મા ૫ હાય, ૭-૮ મા ૪ હાય, ૯-૧૦-
૧૧-૧૨ મા ૩ હાય, નવ ગ્રંથેયકમાં ૨ હાય અને અનુતરમાં ૧ હાય
કદો છે, તે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા દેવોને એથી ન્યૂન ન હોવાની અપેક્ષાએ
(વાસ્તવિક રીતે તે જગત્તર) સામાન્યતઃ કદો છે અને વસ્તુ-
વિચારના ઉપર પ્રમાણની જ જગત્તર ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પ્રકરણોમાં અને
મિદાનોમાં આયુષ્યને અનુસાર કદો છે.

પ્રમાણાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંડા છે, સમુદ્રોમાં જે જે સ્થાને ઉત્તેષાંગુલના પ્રમાણવાળી ૧૦૦૦ યોજનની ઉંડાઈ હોય, ત્યાં જે જે કમળ વગેરે વનસ્પતિ હોય તેજ ૧૦૦૦ યોજન અવગાહના વાળી બાજુથી, અને બીજે સ્થાને (એટલે એથી પણ અધિક ઉંડાઈમાં) કમળ વગેરે વનસ્પતિઓ છે, પરંતુ તે ખરી વનસ્પતિઓ નથી, કારણ કે-આકાર વનસ્પતિઓનો છે, અને જ્યો પૃથ્વીકાયિક છે.

૧ અહિ તાત્પર્ય એ છે કે સમુદ્રોની તથા નદીશ્વર દ્વીપની વાપિકાઓ વગેરે જળાશયોની ઉંડાઈ પ્રમાણાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન છે. અને વનસ્પતિનું શરીર ઉત્તેષાંગુલ વડે ૧૦૦૦ યોજનથી અધિક છે- ઉત્તેષાંગુલ કરતા પ્રમાણાંગુલનું માપ ઘણું મોટું છે. તેથી વાપિકા અને સમુદ્રની ઉંડાઈ ઘણી યાય છે તો ઘણા ઉંડા જળાશયોમા ઉત્તેષાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન રૂપ અલ્પ પ્રમાણવાળી વનસ્પતિ કેવી રીતે રહે ? તેના સમાધાન તરીકે બતાવવાનું એ જ છે કે ઘણી ઉંડાઈવાળા જળાશયોમા પણ કોઈ કોઈ સ્થાને ગોતીર્ય જેવા (તળાવની પેઠે અનુક્રમે આધક અધિક ઉંડાઈવાળા ઢાળ પડતાં) સ્થાનો હોય છે. તેવા સ્થાનોમા જ્યાં જ્યાં ઉત્તેષાંગુલના પ્રમાણવાળી હળર યોજન જેટલી ઉંડાઈ (અલ્પ ઉંડાઈ) હોય ત્યાં ત્યાં ઉત્તેષાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઈવાળી કમળ આદિ વનસ્પતિઓ હોઈ શકે છે તેમા જળની અંદરની ભૂમિંધી (તળધી) ઉપગની સપાટી સુધીમાં કમળની નાળ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચી દોરે છે અને જળની સપાટીથી કમળનું પુખ્ત જેટલું ઉંચું રહે છે. તેટલી અધિકતા તે ૧૦૦૦ યોજનથી ઉપરાન્ત બાજુથી

માટે જ “૧૦૦૦ યોજનથી અધિક” વનસ્પતિપ્રમાણ કહ્યું છે. એ ઉત્તેષાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણવાળી ઉંડાઈમા વનસ્પતિકાયિક કમળો વગેરે છે અને પૃથ્વીકાયિક કમળો વગેરે પણ સંભવે છે. અને તેથી અધિક ઉંડાઈમા જે કમળો વગેરે છે, તે કેવળ પૃથ્વીકાયરૂપ જ છે, તે ચાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટ ઉંડાઈવાળા પણ પૃથ્વીકાયિક વનસ્પતિના આકાર સમુદ્રની સપાટીને શોભા આપતા રહેલા હોય છે.

અહિ ઉત્તેષાંગુલ અને પ્રમાણાંગુલ તથા આત્માંગુલ એમ ૩ પ્રકારના અંગુલનું માપ બીજા ત્રયોથી બાજુવું યોગ્ય છે.

તથા મનુષ્યોનું શરીર ૩ ગાઉનું કહ્યું, તે દેવકુળ અને ઉત્તર કુરુક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યોનું જાણવું, કે જેઓ ૩ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા પણ છે. બીજા મનુષ્યોનું શરીર પ્રમાણ તેથી ન્યૂન ન્યૂન જાણવું.

તથા ત્રીન્દ્રિયનું ૩ ગાઉનું અને દ્વીન્દ્રિયનું ૧૨ યોજન શરીર-પ્રમાણ કહ્યું, તે પ્રાયઃ ૧ રા દ્વીપથી બહારના દ્વીપ-સમુદ્રોમાં ઉત્પન્ન થતા કાનખજૂરા વગેરે, અનેક કોડ યોજન વિસ્તારવાળા સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થતા શંખ વગેરે દ્વીન્દ્રિયોનું જાણવું.

જોયણમેગં ચરિદિ-દેહમુચ્ચત્તણં સુણ મણિયં ।
વેઝવિયદેહં પુણ, અંગુલસંખંસમારંભે ॥ ૮ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

યોજનમેકં ચતુરિન્દ્રિયદેહોચ્ચત્ત્વં શ્રુતે મણિતં ।

વૈક્રિયદેહઃ પુનરંગુલસંખયેયાંશ આરંભે ॥ ૮ ॥

અન્યથ સહિત ૫૬૨છેદ

સુણ ચરિદિદેહં ઉચ્ચત્તણં એગં જોયણં મણિયં ।

પુણ વેઝવિયદેહં આરંભે અંગુલ-સંખંસં ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થઃ —

દેહ=શરીરનું

ઉચ્ચત્તણં=ઉચ્ચપણું

સુણ=સૂત્રમાં, સિદ્ધાંતમાં

મણિયં=કહ્યું છે.

વેઝવિય=વૈક્રિય

પુણ=વળી

સંખ-સંખ્યાતમે

આરંભે=પ્રારંભમાં

તથા વનસ્પતિની એ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જાળાશયોમા જ હોય પરંતુ સ્થળ ઉપર નહિ, તેમજ કમળ આદિ (કમળ-કુહણા વગેરે) વનસ્પતિ-ઓની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હોય, પરંતુ આશ્રય આદિકની નહિ, એમ વિચારવા જોઈએ.

૧ અન્તર્મૂર્તિ આયુષ્યવાળા અને ઉત્પન્ન થતા જ તુરંત ૧૨ યોજન ગંગોત્તરના થઈ, તુરંત મગ્ગ પામતા, પૃથ્વીમા તેવડો મોટો ખાડો પડી જાય છે, એવર્તિના નીચેને પણ જળીનમા ગરકાવી દેનારા આસાદિક જળિન અને ગાંધમા (ઉપરિમર્ષ) તિ ૫ યોજન અને મનાન્તરે) દેવતાના કૃપા છે તે મનાન્તરવાળા દ્વીન્દ્રિયો ૨૫ દ્વીપમા પણ મંભવે, તે ૫૫૦ ક્રોડ છે.

ગાયાર્થ—

સિદ્ધાન્તમાં ચતુરિન્દ્રિયના શરીરની ઉંચાઈ એક યોજન કહી છે. અને વૈક્રિય શરીર પ્રારંભમાં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ જેટલું હોય છે.

વિશેષાર્થ:—

ચતુરિન્દ્રિય જીવોનું શરીર એક યોજન પ્રમાણ કહ્યું તે મનુષ્ય ક્ષેત્રથી બહાર રહેલા દ્વીપ-સમુદ્રોમાંના ભ્રમર વગેરેનું જાણવું, ભ્રમરાદિઓની એ અવગાહનાઓ સિદ્ધાન્તમાં કહી છે.

૨૪ દંડકમાં જન્મદેહની અવગાહનાનું કોષ્ટક—

	જઘન્ય અવગાહના	ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના
૪ પૃથ્વીકાયાદિની	અંગુલનો અસંખ્યા- તમો ભાગ	અંગુલનો અસં- ખ્યાતમો ભાગ
૧ નારક	”	૫૦૦ ધનુષ
૧૩ દેવમાં	”	૭ હાથ
૧ ૩૦ તિર્થંચ	”	૧૦૦૦ યોજન
૧ વનસ્પતિ	”	૧૦૦૦ યોજનથી કિંચિત્ અધિક
૨ મનુષ્ય-ત્રીન્દ્રિય	”	૩ ગાઉ
૧ દ્વીન્દ્રિય	”	૧૨ યોજન
૧ ચતુરિન્દ્રિય	”	૧ યોજન

૨૪

ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના

જે જે દંડકપદોમાં વૈક્રિયસખિય પૂર્વે જણાવી છે, તે તે દંડકપદોમાંના જીવો બ્યારે બ્યારે વૈક્રિય શરીરની રચનાનો પ્રારંભ કરે, ત્યારે પ્રારંભમાં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ જેવડું ન્હાનું વૈક્રિય શરીર બનાવે છે, ત્યારબાદ તે શરીર વધતું વધતું યાવત્ (મનુષ્યનું શરીર) કદકે અધિક ૧ લાખ યોજન મુઘીતું પણ થઈ જાય છે. પરંતુ પ્રારંભમાં તો તેટલુંજ ન્હાનું બને છે. અહિં જાણવાનું એ છે કે-જન્મ શરીરની રચના સમયે પ્રારંભમાં તે જન્મ શરીર (=મૂળ શરીર) અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ

૪

પ્રમાણ નહાતું બને છે, અને આ ઉત્તરવૈકિય શરીર પ્રારંભમાં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નહાતું બને છે.

અપવાદ-ઉપર કહેલા ઉત્તરવૈકિયના પ્રારંભમાં જે અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના કહી તે ગર્ભજ તિર્યચ અને મનુષ્ય તથા દેવ-નારકની અપેક્ષાએ છે, પરંતુ વાયુકાય જ્યારે વૈકિય શરીરની રચના કરે છે, ત્યારે તેનું ઉત્તરવૈકિય શરીર તે પ્રારંભમાં પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેવડું જ હોય છે. કારણ કે વાયુકાયનું કોઈ પણ શરીર ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું જ છે.

ઉત્તરવૈકિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના
 દેવ-નર અહિયલક્ષ્ણં, તિરિયાણં નવ ચ જોયણસયાઈ.
 દુગુણં તુ નારયાણં, મણિયં વેઽવિવિયસરીરં ॥ ૯ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

‘દેવનરાણામધિકલક્ષ્ણં, તિરિચ્ચાં નવ ચ યોજનશતાનિ ।

દ્વિગુણં તુ નારકાણા, મણિતં વૈક્રિયશરીરમ્ ॥ ૯ ॥

અન્યથા સહિત પદ્મચ્છેદ.

દેવ-નર લક્ષ્ણં અહિય, ચ તિરિયાણં નવ સયાઈ જોયણ ।

તુ નારયાણં વેઽવિવિયસરીરં દુગુણં મણિયં ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ :-

લક્ષ્ણ = ૧ લાખ (ચોળન)

સયાઈ = સો ।

દુગુણં = દ્વિગુણ, બમણું

ગાથાર્થ :-

દેવોનું વૈકિય (શરીર) લાખ અને મનુષ્યોનું અધિક છે. તિર્યચોનું નવસો ચોળન છે. અને નારકોનું વૈકિય-શરીર બમણું કહ્યું છે.

વિશેષાર્થ.

હવે ઉત્તરવૈકિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના દેવને સપ્ત ૧ લાખ ચોળન પ્રમાણ અને મનુષ્યને કિંચિત્ અધિક ૧ લાખ

યોજન પ્રમાણ છે. અહિં કિંચિત્ અધિકતા તે ૪ અંગુલ પ્રમાણ બાણવી, કારણ કે-દેવનું ઉત્તરવૈકિય અને મનુષ્યનું વૈકિયશરીર શીર્ષ ભાગે તો સરખું રહે છે (એટલે બન્નેનાં મસ્તક સરખી સપાટીએ આવી રહે છે) પરંતુ મનુષ્ય જમીનને સ્પર્શીને ઉભો રહે છે, અને દેવ તો જમીનથી ૪ અંગુલ અધર રહે છે, જેથી નીચેના ભાગમાં મનુષ્યનું શરીર ૪ અંગુલ અધિક છે, અને દેવનું શરીર મનુષ્યથી ૪ અંગુલ ન્યૂન છતાં સંપૂર્ણ ૧ લાખ યોજનનું હોય છે.

આવું મહાન વૈકિય શરીર શ્રી વિષ્ણુકૃમાર મુનિએ, વર્ષા-કાળમાં એક સ્થાને સ્થિર રહેલા મુનિ મહાત્માઓને ધર્મ દ્વેષથી દેશમાંથી ચાલ્યા જવાનું કહેનાર અને કોષપણ રીતે નહિ સમ-જનાર મહાપાપી નમુચિ પ્રધાનને સજા કરવા માટે શ્રી મુનિ-મુદ્રત સ્વામિના શાસનમાં બનાવ્યું હતું.

ત્રેવેયક અને અનુત્તરદેવો ઉત્તરવૈકિય શરીર રચતા નથી, એપ મર્વે દેવો ઉં વૈકિયની રચના કરે છે.

૨૪. દંડકમાં ઉત્તરવૈકિયની અવગાહના

	જવન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
૧ વાયુકાય	અંગુલનો અસંખ્યા- તમે ભાગ.	અંગુલનો અસંખ્યા- તમે ભાગ.
૧૩ દેવ દંડકમાં	અંગુલનો સંખ્યા- તમે ભાગ.	૧ લાખ યોજન
૧ ૪૦ મનુષ્યમાં	“	૧ લાખ યોજનથી કિંચિત્ અધિક
૧ ૪૦ તિર્યંચમાં	“	૯૦૦ યોજન
૧ નારકમાં	“	જન્મદેહથી બમાણું (૧૦૦૦ ઘનુપ.)
એપ ૭ માં	ઉં વૈં નથી	ઉં વૈં નથી.

દંડકવૃત્તિમાં કિંચિત્ અધિક ૧ લાખ યોજનની વૈકિયરચના દેવોને અને મનુષ્યને બન્નેને કહી છે, પરંતુ સિદ્ધાન્તોમાં તો ૭૫૦ પ્રમાણે છે.

ઉત્તરવૈક્રિયની વિકુર્વાણાનો કાળ
[અંતમુહુત્તં નિરણ, મુહુત્ત ચત્તારિ તિરિય-મણુણસુ ।
દેવેસુ અદ્વમાસો, ઉક્કોસ વિઝવ્વણા-કાલો ॥૧૦॥]

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અન્તમુહુત્તં નૈરણિકે, મુહુત્તાશ્ચિત્વાર તિર્યગ્મનુજેષુ ।
દેવેષ્વર્ધમાસ ઉત્કૃષ્ટો વિકુર્વણાકાલ ॥ ૧૦ ॥

અન્યથા સહિત પદ્મછેદ

નિરણ અંતમુહુત્તં તિરિય-મણુણસુ ચત્તારિ મુહુત્ત ।
દેવેસુ અદ્વમાસો, ઉક્કોસ વિઝવ્વણા-કાલો ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ :-

અંતમુહુત્તં=અન્તર્મુહુર્ત્
મુહુત્ત=મુહુર્ત્ (૨ ઘડી)
ચત્તારિ=ચાર

અદ્વમાસો=અર્ધ માસ, ૧૫ દિવસ
વિઝવ્વણા=વિકુર્વાણા
કાલો=કાળ

ગાયાર્થ.

ઉત્કૃષ્ટ વિકુર્વાણાનો કાળ નારકોમાં અંતર્મુહુર્ત્, તિર્યગ્
અને મનુષ્યોમાં *૪ મુહુર્ત્, અને દેવોમાં અર્ધમાસ
છે. ॥૧૦॥

વિશેષાર્થ:-

કહેલો એ કાળ વ્યતીત થયે, તે શરીર સ્વતઃ વિલય પામી
જાય છે, અને તે કાળ પહેલાં પણ જો તે શરીરની જરૂર ન હોય
તો બુદ્ધિપૂર્વક સંહરણ પણ કરવું પડે છે. વાયુકાયમાં તો રચના
અને વિલય બન્ને સ્વતઃ પ્રવર્તે છે.

બાકીના રોપ શરીરોની અવગાહના તથા કાળ.

• ૬૦૬ પ્રકરણની અવશ્યરિમાં (આ પ્રકરણના ૪૮ કર્તાએ)
• ૬૦૬ પ્રકરણની અવશ્યરિમાં (આ પ્રકરણના ૪૮ કર્તાએ)
અન્તર્મુહુર્ત્ વિલય ન થાય, તેમ અપ્ટ નિર્દેશ કર્યો છે અર્થ ૪ મુહુર્ત્
કર્તા નિર્દેશ આપ્યો પણ અન્તર્મુહુર્ત્ કર્યો છે, અને શ્રી
બ્રહ્મણી મુદ્રમાં અન્તર્મુહુર્ત્ કા. ૬૦૬ છે આ ગાથા શ્રી છવાતિ
ગામ્ ૨૦૫ છે

૬૭૬પદોમાં ઔદારિકની મૂળ અને ઉત્તર વૈક્રિયની અવગાહના તથા ઉત્તરવૈક્રિયનો કાળ કહ્યો છે, અને આહારક શરીરની અવગાહના તથા કાળ અને તૈં કાળ શરીરની અવગાહના કહ્યાં નથી, પરંતુ તે આ પ્રમાણે છે.

આહારકશરીરની જઘન્ય અવગાહના પ્રારંભ સમયે પણ ઉત્તરવૈક્રિયવત્ અંગુલનો સંજ્યાતમો ભાગ નહિ, પરંતુ કિંચિત્ ન્યુન ૧ હસ્ત પ્રમાણ કહી છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંપૂર્ણ ૧ હસ્ત પ્રમાણ છે. તથા કાળ-જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુઠ પ્રમાણ છે. ત્યારબાદ આહારક શરીર વિલય પામે છે, અને આત્મપ્રદેશો ઔદાઠમાં પ્રવેશે છે.

તથા તૈં કાળની અવગાહના જઘન્યથી અંગુલનો અસંજ્યાતમો ભાગ એટલે સૂક્ષ્મચન્દ્રસ્પતિના ઔદાઠ શરીર જેટલી છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાધિક ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ ઉત્તરવૈક્રિય દેહની અપેક્ષાએ છે, અને કેવલિસમુદ્ધાતની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

૩ સંઘયણદ્વાર

થાવર-સુર-નેરહ્યા, અસ્મંઘયણા ય વિગલ છેવદ્વા ।
સંઘયણ-છાં ગન્ધમય-નરતિરિણસુ વિ મુણેયવ્વં ॥૧૧॥

સ સ્ફુટ અનુવાદ.

થાવરસુરનૈરયિકા અસહનનાશ્ચ વિકલા સેવાર્તા. ।

સંહનનપટ્ટકં ગર્ભજનરતિર્યદ્વપિ જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ ૧૧ ॥

અન્યથા સહિત પદચ્છેદ.

થાવર-સુર-નેરહ્યા, અસ્મંઘયણા ય વિગલ છેવદ્વા ।

ગન્ધમય-નર-તિરિણસુ વિ સંઘયણછગ મુણેયવ્વં ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ-

અસ્મંઘયણા=સંઘયણ રહિત
વિગલ=વિકલેન્દ્રિયો
છેવદ્વા=સેવાર્તા સંઘયણવાળા

સંઘયણ=સંઘયણ, અંદુતન
છગ=છ
મુણેયવ્વં=જાણુ, જાણવા.

માર્થ --

સ્થાવરો, દેવો, અને નારકો સંઘયણ રહિત હોય છે
વિકલેન્દ્રિયોમાં સેવાર્ત્ત અને ગર્ભજ મનુષ્ય તથા
તિર્થંચોમાં તો છએ ય સંઘયણ હોય છે. ॥ ૧૧ ॥

વિશેષાર્થ--

પાંચ સ્થાવર, તેર દેવો, અને એક નારક એ ઓગણીશ
દંડકોમાં સંઘયણ નથી. કારણ કે એ જીવોનાં શરીરમાં હાડકાં
નથી. અને સંઘયણ તો હાડકાનાં બંધારણને કહેવામાં આવે છે.
તથા શંખ, છીપ, કોડી ઇત્યાદિ દ્વીન્દ્રિય જીવો તથા કીડી આદિ
ત્રીન્દ્રિય જીવોઅનેભ્રમર આદિ ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાંના કેટલાકરૂપે
કઠિન હાડવાળા છે, તો કોઈ અરૂપે બારિક હાડવાળા છે. માટે એ
ત્રણ વિકલેન્દ્રિયોને સંઘયણ છે, અને તે પણ ૬ ડું છદ્મપૃષ્ઠ સંઘ-
યણ છે, ગર્ભજ તિર્થંચો તથા મનુષ્યોને તો છએ સંઘયણ હોય
છે, પરંતુ એક જીવને સમકાળે તો એકજ સંઘયણ હોય.

૨૪ દંડકમાં ૬ સંઘયણ

૫ સ્થાવર	} સંઘયણ રહિત	૩ વિકલેન્દ્રિય	૧ છવું
૧૩ દેવ દંડક		૧ ગો મનુષ્ય	} ૬
૧ નારક		૧ ગો તિર્થંચ	

૪ સંજા અને ૫ સંસ્થાન દ્વાર

सर्वेमि चउ दह वा, सन्ना सर्वे सुरा य चउरंसा ।
नम-तिरिछम्मंठाणा, हुंडा विगलिदि-नेरइया ॥ १२ ॥

* ૧) જીવભિન્નજીવો દાડની અપેક્ષાએ તો નહિ પરંતુ અગતી
અગતી દેવોને પાંચ અને એકેન્દ્રિયોને ૩૬ સંજા સંઘયણ છે, તથા
નારકોને ૩૬ સંજા સંઘયણ છે.

૨) ત્રિન્દ્રિયોમાં અગતી ૧ વગેરે જીવો દાડ રહિત જેવા દેખાય છે.
તે ૧૦ ત્રિન્દ્રિય નક નિયમને જીવોને અગતી ૫૫ સંઘયણ મળે છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સર્વેષાં ચતસ્રો દશ વા, સંજ્ઞાઃ સર્વે સુરાશ્ચ ચતુરંશાઃ (સ્તાઃ) નસતિર્યચ્ચ. પદસંસ્થાના, હુણ્ડકા વિકલેન્દ્રિયનૈરયિકાઃ ॥ ૧૨ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ.

સર્વેસિ ચડ વા દહ સન્ના, ચ સર્વે સુરા ચડરંસા ।

નર-નિરિ છસ્સઠાણા, વિગલિદિ-નેરડવા હુંડા ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—

દહ=દશ

વા=અથવા

સન્ના=સંજ્ઞા

ચડરંસા=સમચતુરસ સંસ્થાન

છ=છ [વાળા

સ્સઠાણા=સંસ્થાનવાળા

હુંડા=હુંડક સંસ્થાનવાળા

ગાયાર્થ—

સર્વેને ચાર કે દશ સંજ્ઞા હોય છે. સર્વે દેવો સમચ-તુરસ સંસ્થાનવાળા, ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યંચો છ સંસ્થાનવાળા, તથા વિકલેન્દ્રિયો અને નારકો હુંડક સંસ્થાનવાળા છે. ॥ ૧૨ ॥

વિશેષાર્થ—

સર્વે હુંડકોમાં ૪ અથવા ૧૦ સંજ્ઞા છે. અને કેટલાક મનુષ્યોને ૧૬ સંજ્ઞાઓ હોય છે. તે સંજ્ઞાઓ સંજ્ઞા પંચેન્દ્રિયોમાં તો સ્પષ્ટ ઉપલબ્ધ થાય છે, અને એકેન્દ્રિયોમાં અવ્યક્ત-અસ્પષ્ટ હોય છે. તો પણ કેટલાંક બાહ્ય વર્તનથી અમુક સંજ્ઞાઓ એકેન્દ્રિયોમાં અનુમાનથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવી હોય છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ પાણી તથા છાણ વગેરે ખાતરથી વનસ્પતિનું પોષણ થતું હોવાથી આહાર સંજ્ઞા છે.

૨ લજ્જળળ વનસ્પતિ હાથ અડતાં તુર્ત સંકોચાય છે. માટે મય સંજ્ઞા છે.

૩ વેડડીઓ વૃક્ષને વીંટાય છે, અને દૈવત ખાખર નિધાન ઉપર મૂળ દેલાવે છે. માટે પરિગ્રહ સંજ્ઞા છે.

૪ કુરુબક નામનું વૃક્ષ સીના આલિંગનથી ફળે છે, માટે મૈથુન સંજ્ઞા છે.

પ કોકનદ નામનોકંદહુંકાર કુંકારોકરે છે. માટે ક્રોધ સંજ્ઞા છે.

૬ રુદન્તી વેલડીમાંથી રસનાં ટપકાં ઝરતાં રહે છે. માટે માન સંજ્ઞા છે. (આ વેલડીના રસથી સુવર્ણ સિદ્ધિ થાય છે, તેથી હું હોવા છતાં લોકમાં નિર્ધનતા કેમ ? એવી અભિમાન સંજ્ઞાથી રુદન કરવાનું અનુમાન છે.)

૭ વેલડી પોતાનાં ફળોને પોતાનાં પાંદડાંથી ઢાંકી રાખે છે, માટે માયા સંજ્ઞા છે.

૮ બીલીનું વૃક્ષ તથા શ્વેત ખાખરો પોતાનું મૂળ નિધાન ઉપર ફેલાવે છે. (અર્થાત્ નિધાન ઉપર પ્રાયઃ ઉગે છે) માટે લોભ સંજ્ઞા છે.

૯ કમળો રાત્રે લોક સંજ્ઞા થી સંકોચ પામે છે.

૧૦ વેલડીઓ સર્વ માર્ગ છોડીને લીંત ઉપર અથવા વૃક્ષ ઉપર ઓઘ સંજ્ઞા થી ચઢે છે.

એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય જીવોમાં અનુમાનથી સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ સમજાય છે. દ્વીન્દ્રિયાદિ સર્વ દાંડકપદોમાં આશ્ચીવત્તી સંજ્ઞાઓ અવશ્ય હોય છે.

હવે ચાર ગતિ આશ્રયી વિચાર કરતાં દેવગતિમાં પરિગ્રહ તથા લોભ સંજ્ઞા અધિક મુખ્ય છે, મનુષ્યગતિમાં માન સંજ્ઞા અને મૈથુન સંજ્ઞા અધિક છે, નરકગતિમાં ભય અને ક્રોધ સંજ્ઞા અધિક છે, અને તિર્થ ચગતિમાં માયા તથા આહાર સંજ્ઞા અધિક છે.

૧ ચાર ગતિમા આદારાદિ ૪ સંજ્ઞાઓનું એકત્ર અસ્પષ્ટત્વ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

ક્રોધ પણ સમયે વિચાર કરતાં-નરકગતિમા મૈથુન સંજ્ઞાવાળા જીવો અસ્પ, તેથી આદાર સંજ્ઞાવાળા સખ્યાતગુણ, તેથી પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા મંખ્યાત ગુણ, તેથી ભય સંજ્જાવાળા સખ્યાતગુણ દેવોમા આદાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ, તથા મનુષ્યોમા ભય-આદાર-પરિગ્રહ-મૈથુન, અને પશુ તિર્થ ચોમા પરિગ્રહ-મૈથુન-ભય અને આદાર મંજાઓ અનુક્રમે મખ્યાતગુણ કરેલી.

તથા એક સમયમા એક જીવને એક મંજા સ્પષ્ટ અનુભવમા હોય છે, બીજા અનુભવને દરેક જીવોની મજા બદલાતી ગણે છે. ઉપર કહેલી સંજ્ઞાઓની (તે તે ગતિમાં) અવિકાસ કરી, તે તેવા પ્રકારના સંયોગોના મારગથી (પુર્વોક્ત અસ્પષ્ટત્વ) મેળવે છે અપેક્ષિતોમા મંજાનું અસ્પષ્ટત્વ કરેલું દેખાતું નથી. માટે અનિયમિતપણે જો એમ મળવે છે.

સંસ્થાન દ્વાર

સર્વ દેવોને (એટલે દેવના ૧૩ દંડકોમાં) ૧ સમચતુરસ સંસ્થાન હોય છે. અર્થાત્ કોઈ પણ દેવ કે દેવીને સમચતુરસ સિવાય બીજું સંસ્થાન નથી. પરંતુ તે ભવધારણીય (મૂળ) શરીરની અપેક્ષાએ બાણવું, કારણ કે દેવોનું ઉત્તરવૈકિંચ સંસ્થાન તો સિદ્ધાંતમાં અનેક પ્રકારનું કહ્યું છે.

ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યચોને છએ ય સંસ્થાન હોય છે. યુગલિક મનુષ્ય અને યુગલિક તિર્યચોને તો દેવોની માફક એક સમચતુરસ સંસ્થાન બાણવું, અને શેષ સંખ્યાત આયુષ્ય વાળા મનુષ્યતિર્યચોને યથાસંભવ ૬ સંસ્થાન હોય છે, પરંતુ એક જીવને સમકાળે કોઈપણ એકજ સંસ્થાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયો અને નારકોને સર્વ લક્ષણહીન છડુંડુંડક સંસ્થાન હોય છે. તેમાં પણ નારકોનું હુંડક સંસ્થાન પાંખ ઉખેડી નાંખેલા પક્ષી સરખું અતિ બિભત્સ અને ભયાનક હોય છે.

નાનાવિહ-ધય-સૂઈ, વુવુય વળ-વાડ-તેડ-અપકાયા ।
પુદ્વી મસૂર-ચંદા, કારા સંઠાળઓ મળિયા ॥૧૩॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

નાનાવિધધ્વજસૂચીવુદ્વુદા-વનવાયુતેજસપ્રકાયિકા ।
પૃથ્વી મસૂરચંદ્રાકારા સ્થાનતો મળિતા ॥ ૧૩ ॥

અન્ય સહિત પદ્યછંદ

સંઠાળઓ વળ નાનાવિહ, વાડ ધય, તેડ સૂઈ, અપકાયા
વુવુય પુદ્વી મમૂર-ચંદ-આકારા મળિયા ॥ ૧૩ ॥

* સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં પણ સર્વે તીર્થ કર-ચક્રતી વાસુદેવ-અળદેવ-પ્રતિવાસુદેવ આદિ સમચતુરસ સંસ્થાની હોય છે.

૫ કોકનદ નામનો કંદહું કાર કુંદાડોકરે છે. માટે ક્રોધ સંજ્ઞા છે.

૬ રુદ્રાંતી વેલડીમાંથી રસનાં ટપકાં ઝરતાં રહે છે. માટે માન સંજ્ઞા છે. (આ વેલડીના રસથી સુવર્ણ સિદ્ધિ થાય છે, તેથી હું હોવા છતાં લોકમાં નિર્ધનતા કેમ ? એવી અભિમાન સંજ્ઞાથી રુદ્રાંતી કુંદાડોકરે વાનું અનુમાન છે.)

૭ વેલડી પોતાનાં ફળોને પોતાનાં પાંદડાંથી ઢાંકી રાખે છે, માટે માયા સંજ્ઞા છે.

૮ બીલીનું વૃક્ષ તથા શ્વેત ખાખરો પોતાનું મૂળ નિધાન ઉપર ફેલાવે છે. (અર્થાત્ નિધાન ઉપર પ્રાયઃ ઉગે છે) માટે લોભ સંજ્ઞા છે.

૯ કમળો રાત્રે લોક સંજ્ઞા થી સંકોચ પામે છે.

૧૦ વેલડીઓ સર્વ માર્ગ છોડીને ભીંત ઉપર અથવા વૃક્ષ ઉપર ઓઘ સંજ્ઞા થી ચઢે છે.

એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય જીવોમાં અનુમાનથી સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ સમજાય છે. દ્વીન્દ્રિયાદિ સર્વ ૬ ઉકપદોમાં આશ્ચર્યથી સંજ્ઞાઓ અવશ્ય હોય છે.

હવે ચાર ગતિ આશ્રયી વિચાર કરતાં દેવગતિમાં પરિગ્રહ તથા લોભ સંજ્ઞા અધિક મુખ્ય છે, મનુષ્યગતિમાં માન સંજ્ઞા અને મૈથુન સંજ્ઞા અધિક છે, નરકગતિમાં ભય અને ક્રોધ સંજ્ઞા અધિક છે, અને તિર્યચગતિમાં માયા તથા આહારસંજ્ઞા અધિક છે.

૧ ચાર ગતિમાં આદારાદિ ૪ સંજ્ઞાઓનું એકત્ર અપ્યમદુત્ત શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કથ્યું છે—

ક્રોધ પશુ સમયે વિચાર કરતાં-નરકગતિમાં મૈથુન સંજ્ઞાવાળા જીવો અથ, તેથી આદાર સંજ્ઞાવાળા સંજ્ઞાવાળા, તેથી પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા સંજ્ઞાવાળા, તેથી ભય સંજ્જાવાળા સંજ્જાવાળા દેવોમાં આદાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ, તથા મનુષ્યોમાં ભય-આદાર-પરિગ્રહ-મૈથુન, અને પશુ તિર્યચોમાં પરિગ્રહ-મૈથુન-ભય અને આદાર મંજ્જાઓ અનુક્રમે મંજ્જા તથા કહેલી.

તથા એક સમયમાં એક જીવને એક મંજ્જા સ્પષ્ટ અનુભવમાં હોય છે, બીજી અનુભવને દેવ જીવોની મંજ્જા બદલાતી રહે છે. ઉપર કહેલી સંજ્જાઓની (તે તે ગતિમાં) અવિકાસ કરી, તે તેના પ્રકારના સંયોગોના પ્રકારથી (જીવોના અપ્યમદુત્ત) હોય છે અપ્યેન્દ્રિયોમાં મંજ્જાનું અપ્યમદુત્ત કહેવું દેવાનું નથી. માટે અનિયમિતપણું હોય એમ સંભવે છે.

સંસ્થાન દ્વાર

સર્વ દેવોને (ઐશ્વર્ય દેવના ૧૩ દંડકોમાં) ૧ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય છે. અર્થાત્ કોઈ પણ દેવ કે દેવીને સમચતુરસ્ર સિવાય બીજું સંસ્થાન નથી. પરંતુ તે ભવધારણીય (મૂળ) શરીરની અપેક્ષાએ જાણવું, કારણ કે દેવોનું ઉત્તરવૈકિંચ સંસ્થાન તો સિદ્ધાંતમાં અનેક પ્રકારનું કહ્યું છે.

ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યચોને છએ ય સંસ્થાન હોય છે. યુગલિક મનુષ્ય અને યુગલિક તિર્યચોને તો દેવોની માદક એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાન જાણવું, અને શેષ સંખ્યાત આયુષ્ય વાળા મનુષ્યતિર્યચોને યથાસંભવ* ૬ સંસ્થાન હોય છે, પરંતુ એક જીવને સમકાળે કોઈપણ એકજ સંસ્થાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયો અને નારકોને સર્વ લક્ષણહીન છદ્મંદુંડક સંસ્થાન હોય છે. તેમાં પણ નારકોનું હુંડક સંસ્થાન પાંચ ઉખેડી નાંખેલા પક્ષી સરખું અતિ બિભત્સ અને ભયાનક હોય છે.

નાનાવિહ-ધય-સૂઈ, વુવ્વુય વળ-વાડ-તેડ-અપકાયા ।
પુટ્વી મસૂર-ચંદા, કારા સંઠાળઓ મળિયા ॥૧૩॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

નાનાવિધધ્વજસૂચીવુદ્વુદા-વનવાયુતેજસપ્રકાચિકા ।
પૃથ્વી મસૂરચંદ્રાકારા સંસ્થાનતો મળિતા ॥ ૧૩ ॥

અન્યથ સહિત પદચ્છેદ

સંઠાળઓ વળ નાનાવિહ, વાડ ધય, તેડ સૂઈ, અપકાયા
વુવ્વુય પુટ્વી મસૂર-ચંદ-આકારા મળિયા ॥ ૧૩ ॥

* સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં પણ સર્વે તીર્થ કર-ચક્રવર્તી વાસુદેવ-અગદેવ-પ્રતિવાસુદેવ આદિ સમચતુરસ્ર સંસ્થાની હોય છે.

૫ કોકનદ નામનોકંદહુકાર કુંકારોકરે છે. માટે ક્રોધ સંજ્ઞા છે.

૬ રુદનતી વેલડીમાંથી રસનાં ટપકાં ઝરતાં રહે છે. માટે માન સંજ્ઞા છે. (આ વેલડીના રસથી સુવર્ણ સિદ્ધિ થાય છે, તેથી હું હોવા છતાં લોકમાં નિર્ધનતા કેમ ? એવી અભિમાન સંજ્ઞાથી રુદન કરવાનું અનુમાન છે.)

૭ વેલડી પોતાનાં ફળોને પોતાનાં પાંદડાંથી ઢાંકી રાખે છે, માટે માયા સંજ્ઞા છે.

૮ બીલીનું વૃક્ષ તથા શ્વેત ખાખરો પોતાનું મૂળ નિધાન ઉપર ફેલાવે છે. (અર્થાત્ નિધાન ઉપર પ્રાયઃ ઉગે છે) માટે લોભ સંજ્ઞા છે.

૯ કમળો રાત્રે લોક સજ્ઞા થી સંકોચ પામે છે.

૧૦ વેલડીઓ સર્વ માર્ગ છોડીને ભીંત ઉપર અથવા વૃક્ષ ઉપર ઓઘ સજ્ઞા થી ચઢે છે.

એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય જીવોમાં અનુમાનથી સંજ્ઞાઓ રૂપરૂ સમજાય છે. દ્વીન્દ્રિયાદિ સર્વ ૬૬કપદોમાં ઓચીવત્તી સંજ્ઞાઓ અવશ્ય હોય છે.

હવે ચાર ગતિ આશ્રયી વિચાર કરતાં દેવગતિમાં પરિગ્રહ તથા લોભ સંજ્ઞા અધિક મુખ્ય છે, મનુષ્યગતિમાં માન સંજ્ઞા અને મૈથુન સંજ્ઞા અધિક છે, નરકગતિમાં ભય અને ક્રોધ સંજ્ઞા અધિક છે, અને તિર્યચગતિમાં માયા તથા આહારસંજ્ઞા અધિક છે.

૧ ચાર ગતિમાં આહારાદિ ૪ સંજ્ઞાઓનું એકત્ર અદ્યપબદ્ધત્વ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

ક્રોધ પરા સમયે વિચાર કરતાં-નરકગતિમાં મૈથુન સંજ્ઞાવાળા જીવો અપ, તેથી આહાર સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણ, તેથી પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાત ગુણ, તેથી ભય સંજ્ઞાવાળા સંખ્યાતગુણ. દેવોમાં આહાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ, તથા મનુષ્યોમાં ભય-આહાર-પરિગ્રહ-મૈથુન, અને પચ્ચે નિર્યસોમાં પરિગ્રહ-મૈથુન-ભય અને આહાર મજાઓ અનુક્રમે સંખ્યાતગુણ કહેતી.

તથા એક સમયમાં એક જીવને એક મંજા અપાટ અનુભવમાં હોય છે, બીજા અનુભવને દરેક જીવોની મંજા બદલાતી રહે છે. ઉપર કહેલી સંજ્ઞાઓની (તે તે ગતિમાં) અધિકતા કહી, તે તેના પ્રકારના સંયોગોના કારણે (પરોના અવ્યવસ્થા) થાય છે. અપચેન્દ્રિયોમાં સંજ્ઞાનું અવ્યવસ્થા કહેતું દેખાતું નથી. માટે અનિયમિતપણે તેને એમ માંભવે છે.

સંસ્થાન દ્વાર

સર્વ દેવોને (એટલે દેવના ૧૩ દંડકોમાં) ૧ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય છે. અર્થાત્ કોઈ પણ દેવ કે દેવીને સમચતુરસ્ર સિવાય બીજું સંસ્થાન નથી. પરંતુ તે ભવધારણીય (મૂળ) શરીરની અપેક્ષાએ બાણુ* કારણ કે દેવોનું ઉત્તરવૈકિંચ સંસ્થાન તો સિદ્ધાંતમાં અનેક પ્રકારનું કહ્યું છે.

ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્થચોને છએ ય સંસ્થાન હોય છે. યુગલિક મનુષ્ય અને યુગલિક તિર્થચોને તો દેવોની માફક એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાન બાણુ*, અને શેષ સંખ્યાત આયુષ્ય વાળા મનુષ્યતિર્થચોને યથાસંભવ* ૬ સંસ્થાન હોય છે, પરંતુ એક જીવને સમકાળે કોઈપણ એકજ સંસ્થાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયો અને નારકોને સર્વ લક્ષણહીન છડુંડુંડક સંસ્થાન હોય છે. તેમાં પણ નારકોનું હુંડક સંસ્થાન પાંખ ઉખેડી નાંખેલા પક્ષી સરખું અતિ ખિભત્સ અને ભયાનક હોય છે.

નાનાવિહ-ધય-સૂઈ, ચુચ્ચુય વળ-વાડ-તેડ-અપકાયા ।
પુટવી મસૂર-ચંદા-, કારા સંઠાળઓ મળિયા ॥૧૩॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

નાનાવિધધ્વજસૂચીવુદ્વુદા-વનવાયુતેજસપ્રકાશિકા ।
પૃથ્વી મસૂરચન્દ્રાકારા સંસ્થાનતો મળિતા ॥ ૧૩ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછંદ

સંઠાળઓ વળ નાનાવિહ, વાડ ધય, તેડ સૂઈ, અપકાયા
ચુચ્ચુય પુટવી મસૂર-ચંદ-આકારા મળિયા ॥ ૧૩ ॥

* સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં પણ સર્વે તીર્થ કર-અકર્તી વાસુદેવ-અળદેવ-પ્રતિવાસુદેવ આદિ સમચતુરસ્ર સંસ્થાની હોય છે.

શબ્દાર્થ—

નાળાવિહ=નાના પ્રકારના (અનેક પ્રકારના આકારવાળા)
 ધવ=ધ્વજ (ના આકારવાળા)
 સૂઈ=સોયો (ના આકારવાળા)
 લુલુચુય=પરપોટા (ના આકારવાળા)
 વળ=વનસ્પતિ
 વાહ=વાયુકાય
 તેહ=અગ્નિકાય

અપકાયા=અપ્કાય (જળ)
 પુલ્લવી=પૃથ્વીકાય
 મસૂર=મસૂરની દાળ (ના આકારવાળી)
 ચંદાકારા=અર્ધ ચંદ્રના આકારવાળી
 સઠાણઓ=સંસ્થાનથી, આકારથી
 મળિયા=કહ્યા છે.

ગાથાર્થ—

સંસ્થાનથી વનસ્પતિકાય, વાયુકાય, તેહકાય, અને અપ્કાયને અનુક્રમે-લુદા લુદા અનેક આકારવાળા, ધજા સોય અને પરપોટાના આકારવાળા તથા પૃથ્વીકાય મસૂરની દાળ કે ચંદ્રના આકારવાળા કહ્યા છે. ॥ ૧૩ ॥

વિશેષાર્થ

એકેન્દ્રિય જીવોના હુંડક સંસ્થાનો:-

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું—	લુદા લુદા અનેક આકારનું
વાયુકાયનું—	ધ્વજના આકારનું.
અગ્નિકાયનું—	સોયના આકારનું.
અપ્કાયનું—	પરપોટાના આકારનું.
પૃથ્વીકાયનું—	મસૂરની દાળ અથવા અર્ધ ચંદ્રના આકારનું.

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય સિવાયના કોઈનું એક શરીર જોઈ શકાતું નથી. તેથી તેના સંસ્થાનો પણ જોઈ શકાતા નથી. x

x અર્થે મુદ્દમ પૃષ્ઠી આદિકનું અને બાહ્ય પૃષ્ઠી આદિકનું પણ મુદ્દમ અને ન કાયમ પ્રકારે જોઈ શકાય તેવા વિશેષ એ જ કે-મુદ્દમ અને

॥ ૨૪ હંડકમાં ૬ સંસ્થાન ॥

૧૩ દેવદંડક ૧ (સમયતુરમ્)	૩ વિકલેન્દ્રિય	} ૧ (હંડક)
૧ ગો મનુષ્ય	૧ નારક	
૧ ગોતિયંચ	૫ સ્થાવર	

૬ કપાય અને ૭ લેશ્યા દ્વાર

સર્વેવિ ચક્રસાયા, લેસ-છગં ગઘમતિરિયમણુસુ ।
નારય-તેજ-વાજ, વિગલા વેમાણિ ય તિલેસા ॥૧૪॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

સર્વેવિ ચતુષ્કપાયા, લેશ્યાપદ્મકં ગર્ભજતિર્યગ્મનુજયો (જેણુ) ।
નારકતેજોવાયુવિકલા વૈમાનિકાશ્ચ ત્રિલેશ્યા ॥ ૧૪ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ

સર્વે અવિ ચક્ર કસાયા, ગઘમય તિરિય મણુસુ છગં લેસ ।
નારય તેજ વાજ વિગલા ય વૈમાણિ તિ લેસા ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ :

કસાયા=કપાયવાળા

લેસ=લેશ્યા

છગં=છ

તેજ=તૈજસૂકાય, અગ્નિકાય

વાજ=વાયુકાય

તિ=ત્રણ

લેસા=લેશ્યાવાળા

ગાથાર્થ —

સર્વેને ચારે ય કપાયો હોય છે. તથા ગર્ભજ-તિર્યચો
અને મનુષ્યોને ૬ લેશ્યા હોય છે. નારકો, અગ્નિકાય,

બાહર સાધારણ વનસ્પતિનુ સમ્બાન પણ વિવિધાકૃતિ છે, એમ શ્રી શુભા-
સિંગમાદિકેમા કહ્યું છે, અને સંગ્રહણીવૃત્તિમાં તો નિગોદનુ ઔદાગિક
શરીર ત્રિભુક (પરપોટા) આકારવાળુ (એટલે નક્કર ગોળા સરખું)
કનુ છે શ્રી તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનુ અનિત્ય સ્થ (અનિયત)
કનુ છે, તથા વાયુકાય વૈક્રિય શરીર રચે તો પણ પ્વજના આકારેજ રચે છે.

લેશ્યા ચાલુ અને ૮મું ઈન્દ્રિય અને ૯ મું સમુદ્ધાતદ્વાર
જોડસિય તેડલેસા, સેસા સન્વેવિ હુંતિ ચડલેસા ।
ઈન્દિયદારં સુગમં, મણુઆણં સત્ત સમુગ્ધાયા ॥૧૫॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ડ્યોતિષ્કાસ્તેજોલેશ્યાકાઃ શેષા સર્વેઽપિ ભવન્તિ ચતુર્લેશ્યાઃ ।

ઈન્દ્રિયદ્વારં સુગમ, મનુજાનાં સત્ત સમુદ્ધાતા ॥ ૧૫ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછેદ

જોડસિય તેડ લેસા, સેસા સન્વેવિ ચડલેસા હુંતિ ।

ઈન્દિયદારં સુગમં, મણુઆણં સત્ત સમુગ્ધાયા ॥ ૧૫ ॥

તેડલેસા=તેજોલેશ્યાવાળા

સેસા=શેષ-બાકીના

વિ=પણ

ઈન્દિયદાર=ઈન્દ્રિયદ્વાર

સુગમં=સુગમ-સહેલું

સમુગ્ધાયા=સમુદ્ધાત

ગાથાર્થ—

લ્યોતિષી તેજોલેશ્યાવાળા છે, અને શેષ સર્વે ચાર
લેશ્યાવાળા છે. ઈન્દ્રિયદ્વાર સહેલું છે. મનુષ્યોને સમુદ્ધાત
સાત હોય છે. ॥ ૧૫ ॥

વિશેષાર્થ—

લ્યોતિષીએ તેજોલેશ્યાજ હોય છે. બાકીના સર્વે ભવનપતિ
તથા વ્યન્તર એ અગ્યાર દંડકોમાં કેટલાક દેવો સંપૂર્ણ ભવનપર્યન્ત
કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા, કેટલાક નીલ લેશ્યાવાળા, કેટલાક કાપોત
લેશ્યાવાળા અને કેટલાક દેવો સંપૂર્ણ ભવનપર્યન્ત તેજોલેશ્યાવાળા
હોય છે.

તથા પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાય એ ત્રણ દંડકમાં
પ્રત્યેક છપને કૃષ્ણ-નીલ અને કાપોત એ ૩ લેશ્યા પરાવૃત્તિથી

પદ્મલેખા, ૬ હા કદપથી સર્વાર્થ સિદ્ધિમુખીમા સર્વ દેવોને શુકલલેખા
કાપોતના અનુક્રમ પ્રમાણે એ લેશ્યાઓ અધિક અધિક વિનુદ્ધ બન્યા.

અન્ય સહિત ૫૬૨છેદ

વેયણ કસાય મરણે, વેઝવિય તેયણ ય આહારે ।
ય કેવલિ इमे सत्त समुग्घाया सन्नीणं हुंति ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:-

વેયણ=વેદના સમુદ્ધાત
કસાય=કપાય સમુદ્ધાત
મરણે=મરણ સમુદ્ધાત
વેઝવિય=વૈકિય સમુદ્ધાત
તેયણ=તૈજસ સમુદ્ધાત
ય=અને, તથા વળી
આહારે=આહારક સમુદ્ધાત

કેવલિ=કેવલિ સમુદ્ધાત
ય=વળી, અને, તથા
સમુગ્ધાયા=સમુદ્ધાત
સત્ત=સાત
इमे=એ
हुंति=હોય છે.
सन्निणं=સંજિ જીવોને

ગાયાર્થ:-

વેદના, કપાય, મરણ, વૈકિય, તૈજસ, આહારક અને
કેવલિ સમુદ્ધાત છે આ સાત સંજિ જીવોને હોય છે, ॥૧૬॥

વિશેષાર્થ:-

પૂર્વે દ્વારવર્ણનમાં સંજાત્રિકના (૩ સંજાના) દ્વારમાં જે
દીર્ઘકાલિકી સંજા કહી છે, તે સંજા જે જીવોને હોય તે સંજિ
જીવ કહેવાય, અને તે સંજિ જીવને આ ગાથામાં કહેલા વેદનાદિક
સાતે સમુદ્ધાત યથાસંભવ હોય છે.

एगिंदियाण केवल, - तेउ-आहारगविणा उ चत्तारि ।
ते वेउव्वियवज्जा, विगला सन्नीण ते चेव ॥ ૧૭ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एगिंदियाणा केवलनैवमाहारकान विना तु चत्वार ।
ते वेउव्वियवज्जा विकल्पानां संजिना ते चेव ॥ ૧૭ ॥

અન્ય સહિત ૫૬૨છેદ.

एगिंदियाण केवल तेउ आहारगविणा उ चत्तारि ।
विगला वेउव्वियवज्जा सन्नीण चेव ते ॥ ૧૭ ॥

સ સ્ફૂત અનુવાદ.

સ્થાવરદ્વિત્રિજ્વલચક્ષુઃશ્રુતુરિન્દ્રિયેષુ તદ્વિકં શ્રુતે ભણિતં ।

મનુજાશ્રુતુર્દર્શનિન ગ્રંથેષુ ત્રિક ત્રિકં ભણિતં ॥ ૧૯ ॥

અન્ય સહિત પદ=છેદ.

સુપ થાવર વિ તિસુ અચક્ષૂઃ ચર્ચરિન્દ્રિયુ તદ્દુગં ભણિય ।

મણુઆ ચડ દંસણિણો, સેસેસુ તિગ તિગ ભણિય ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ:-

તિસુ=ત્રીન્દ્રિયોને વિષે

અચક્ષૂઃ=અચક્ષુર્દર્શન

તદ્=તે (દર્શન)

દુગં=બે

સુપ=સિદ્ધાન્તમાં, શ્રુતમાં

ભણિયં=કહ્યા છે

ચડ=ચાર

દંસણિણો=દર્શનવાળા

તિગ=ત્રણ દર્શન

તિગ=ત્રણ દર્શન

ગાથાર્થ:-

સિદ્ધાન્તમાં-સ્થાવર, દ્વીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિયોને અચક્ષુર્દર્શન (અને) ચતુરિન્દ્રિયને બે દર્શન કહ્યાં છે, મનુષ્યો ચાર દર્શનવાળા છે, અને બાકીનાઓને ત્રણ ત્રણ દર્શન કહ્યાં છે. ॥ ૧૯ ॥

વિશેષાર્થ:-

પાંચ સ્થાવર, દ્વીન્દ્રિય, અને ત્રીન્દ્રિય એ ૭ દંડકમાં ૬ અચક્ષુર્દર્શન જ હોય છે. તે અચક્ષુર્દર્શન સ્પર્શ, રસના, દ્રાણ, શ્રોત્ર અને મનના ભેદથી ૫ પ્રકારનું છે, તેમાં પાંચ સ્થાવરને સ્પર્શના-દ્વિન્દ્રિયનો સામાન્ય ઉપયોગ-એજ અચક્ષુર્દર્શન. દ્વીન્દ્રિયના સ્પર્શ અને રસના એ બે દ્વિન્દ્રિયોદ્વારા સામાન્ય ઉપયોગ ૩૧ અચક્ષુર્દર્શન; ત્રીન્દ્રિયને સ્પર્શ, રસના અને દ્રાણ એ ૩ દ્વિન્દ્રિયો દ્વારા સામાન્ય ઉપયોગ ૩૫ અચક્ષુર્દર્શન હોય છે.

પ્રશ્ન-કોઈ એવ દર્શનગુણ સહિત હોય કે નહિ ?

ઉત્તર-કોઈપણ ૬ કોઈ કોઈપણ એવ દર્શનગુણ સહિત ન જ હોય.

પ્રશ્ન—તો પછી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તને ઇન્દ્રિયો વિના અચક્ષુર્દર્શન પણ શો રીતે હોય ?

ઉત્તર—જેમ મતિજાનાવરણીયતા ક્ષયોપશમરૂપ જ્ઞાન-શક્તિ રૂપરૂપે ભાવ ઇન્દ્રિયો હોય છે, તેમજ દર્શનશક્તિરૂપ ભાવ અચક્ષુર્દર્શન હોય છે.

અહિં સૂક્ષ્મ ભાવમતરૂપ અચક્ષુર્દર્શન જાણવું, કારણ કે એકેન્દ્રિયાદિકે અસંજિગ્યોને જો કે ડબ્બમતનો અભાવ છે, તો પણ ક્ષયોપશમરૂપ ભાવમત તો અવશ્ય છે.

તથા ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં ચક્ષુર્દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન બંને છે, કારણ કે ચતુરિન્દ્રિય જીવોને ચક્ષુરિન્દ્રિય પણ છે, તેથી સ્પર્શ, રસના અને ઘ્રાણેન્દ્રિયનો સામાન્ય ઉપયોગ તે અચક્ષુર્દર્શન, અને ચક્ષુ દ્વારા સામાન્ય ઉપયોગ તે ચક્ષુર્દર્શન છે.

તથા ગર્ભજ મનુષ્યોને યથાસંભવ ચારેય દર્શનો છે, તેઓને અચક્ષુર્દર્શન પૂર્વોક્ત રીતે પાંચેય પ્રકારનું છે. ચક્ષુરિન્દ્રિય હોવાથી ચક્ષુર્દર્શન પણ છે. અને ચારિત્રાદિક ગુણથી પ્રાપ્ત કરેલ લઙ્ઘિ-પ્રત્યયિક અવધિજાનવતને (અને વિભંગજાનીને) અવધિદર્શન છે, તથા કેવલિ ભગવંતને કેવળદર્શન છે.

બાકીના દેવતા ૧૩, નારકના ૧, અને ગર્ભજતિર્યચના ૧ દંડકમાં ચક્ષુર્દર્શન, અચક્ષુર્દર્શન અને અવધિદર્શન એ ૩ દર્શન છે, ગર્ભજ તિર્યચોને મત-તપશ્ચર્યાદિ ગુણથી લઙ્ઘિપ્રત્યયિક અને ૧૪ દંડકમાં ભવસ્વભાવે હોવાથી ભવપ્રત્યયિક અવધિ-દર્શન છે. અહિં એક જ આશ્રયિ મમકાળે કોઈને અચક્ષુર્દર્શન અથવા કેવળદર્શનમાંનું એક, કોઈને અચક્ષુ-ચક્ષુઃ એ ૨ દર્શન, અને કોઈને એ બેની સાથે અવધિ મહિત ૩ દર્શન હોય છે. પરંતુ મમકાળે ૪ દર્શન કોઈપણ જીવને ન હોય.

૨૪ દંડકનાં ૪ દર્શન

૫ સ્થાવરને ૧ (અચક્ષુઃ)	૧ ચતુરિન્દ્રિયને (ચ૦અચ૦)
૧ દીન્દ્રિયને ૧ ..	૧ ગ૦ મનુષ્ય ૪
૧ ત્રીન્દ્રિયને ૧ ..	૧૫ જોયમાં ૩ (કેવલ૦ વિના)

૧૨ જ્ઞાન અને ૧૩ અજ્ઞાન દ્વાર

અન્નાણ નાણ તિય તિય. સુરતિરિનિરણ, થિરે અનાણદુગાં ।
નાણન્નાણ દુ વિગલે. મણુણ પળ નાણ તિ અનાણા ॥૨૦॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અજ્ઞાનજ્ઞાન (યો) ત્રિકં ત્રિકં, સુરતિર્યગ્નૈરયિકેષુ, સ્થિરે અજ્ઞાનદ્વિક ।
જ્ઞાનાજ્ઞાનદ્વિકં વિકલે મણુજે પચ જ્ઞાનાનિ ત્રોણ્યજ્ઞાનાનિ ॥ ૨૦ ॥

અન્યથ સહિત પદ=છે.

સુર તિરિ નિરણ તિય અનાણ તિય નાણ થિરે દુગ અનાણ ।
વિગલે દુ નાણ અન્નાણ, મણુણ પળ નાણ તિ અનાણા ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ :-

દુગ = બે

અન્નાણ = અજ્ઞાન

નાણ = જ્ઞાન

દુ = બે

માર્થ :-

દેવ, તિર્યંચ અને નારકોને ત્રણ અજ્ઞાન તથા ત્રણ જ્ઞાન. સ્થાવરને બે અજ્ઞાન, વિકલેન્દ્રિયોને બે જ્ઞાન તથા બે અજ્ઞાન, અને મનુષ્યોને વિષે પાંચ જ્ઞાન તથા ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. ॥ ૨૦ ॥

વિશેષાર્થ :-

તેવના ૧૩ ને ૬૬, ગર્ભજ તિર્યંચનો ૧ ને ૬૬ અને નારકને ૧ ને ૬૬ એ ૧૫ ને ૬૬માં મતિઅજ્ઞાન-શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગ જ્ઞાન એ ૩ અજ્ઞાન છે, તથા મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-અવધિજ્ઞાન એ ૩ જ્ઞાન છે. સમ્યગ્દષ્ટિ હોયને ૩ જ્ઞાન અને મિથ્યાદર્શિ હોયને ૩ અજ્ઞાન જાયવાં. તેમાં પાંચ પ્રત્યેક જીવ આશ્રયિ વિચારનાં એક જીવને સમકાળે કોઈને અવધિજ્ઞાન રહિત ૨ જ્ઞાન હોય તે! કોઈને અવધિજ્ઞાન મહિત ૩ જ્ઞાન હોય છે, પરંતુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન તો દરેક સમ્યગ્દષ્ટિ હવે સ્થ હોયને સમકાળે અવશ્ય હોય છે. તે પ્રમાણે મિથ્યાદર્શિને મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન પણ સમકાળે અવશ્ય હોય છે, અને બે અવધિ-

જ્ઞાનની લબ્ધિવાળો હોય તો તેવા મિથ્યાદષ્ટિને વિભંગજ્ઞાન સહિત ૩ અજ્ઞાન સમકાળે હોય છે.

તથા સ્થાવરના ૫ દંડકમાં દરેક જીવને સમકાળે મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયના ૩ દંડકમાં ૨ જ્ઞાન અને ૨ અજ્ઞાન હોય છે. પૂર્વ લવમાં મરણથી અન્તર્મુહૂર્ત પહેલાં ઉપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ થઈને પુનઃ સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ, સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ સહિત મરણ પામી વિકલેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં કિંચિત્ કાળ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ વર્તતું હોય છે, તેથી તે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિકલેન્દ્રિયો ૨ જ્ઞાનવાળા કહેવાય છે; અને ત્યારબાદ સંપૂર્ણ લવ પર્યાન્ત મિથ્યાદષ્ટિ હોવાથી ૨ અજ્ઞાનવાળા કહેવાય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યના ૧ દંડકમાં ૫ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. તે સમજણું મુગમ છે. તેમાં પણ ૧ મનુષ્યને સમકાળે તો યથાસંલવ ૨ અજ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૧ જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન^x), ૨ જ્ઞાન, ૩ જ્ઞાન (મન:૦ વા અવ૦ સહિત), અથવા ૪ જ્ઞાન હોય છે. પરંતુ સમકાળે ૫ જ્ઞાન હોય નહિ તેમજ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બે પણ સમકાળે હોય નહિ.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૫ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન ॥

૧૩ દેવ દંડકમાં	૩-૩	૫ સ્થાવરને	૨ અજ્ઞાન
૧ ગ૦ તિય ^૧ અને	૩-૩	૩ વિકલેન્દ્રિયને	૨-૨
૧ નારકને	૩-૩	૧ ગ૦ મનુષ્યને	૫-૩

* આ સિદ્ધાન્તનો અભિપ્રાય છે, અને કર્મગ્રન્થમાં તો બાં ૦ પર્યાપ્ત પૃથ્વી, અપકાય, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ૩ દંડકમાં અને વિકલેન્દ્રિયોમાં પણ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે પરંતુ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વને અજ્ઞાનરૂપે ગણી એ આઠે દંડકમાં ૨ અજ્ઞાન કલા છે.

+ શ્રી તત્ત્વાર્થ મૂલમાં આચારાંગાદિ શાસ્ત્રના જ્ઞાનીઓને શ્રુતજ્ઞાન કહ્યું છે, તેથી તેવા શાસ્ત્રજ્ઞાન ગ્હિન જીવોને મતિજ્ઞાન રૂપ ૧ જ્ઞાન હોય. એમ પણ કહ્યું છે.

૧૪ યોગદ્વાર.

સચ્ચેઅર મીસ અસચ્ચ-મોસ મળ વય વિઝવિ આહારે ।
 ઝરલં મીસા કમ્મળ, ઇય જોગા દેસિયા સમણ ॥૨૧॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

સત્યેતરમિશ્રાસત્યમૃપા, મનોવચસી વૈક્રિય આહારક ।
 ઔદારિકો મિશ્રાઃ કર્મણ, એતે યોગા દેશિતા સમયે ॥ ૨૧ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ

સચ્ચ ઇઅર મીસ અસચ્ચ-અમોસ મળ વય વિઝવિ આહારે ।
 ઝરલં મીસા કમ્મળ, ઇય જોગા સમણ દેસિયા ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થઃ —

સચ્ચ=સત્ય	મીસા=(એ ત્રણે કાયતા) મિશ્રયોગ
ઇઅર=ઈતર (અસત્ય)	ઇય=એ
મીસ=મિશ્ર	જોગા=૧૫ યોગ
અસચ્ચમોસ=અસત્યામૃપા (વ્યવહાર)	દેસિયા=દર્શાવ્યા છે, કહ્યા છે.
ઝરલં=ઔદારિક કાયયોગ	સમણ=સિદ્ધાન્તમાં

ગાથાર્થઃ—

સત્ય-અસત્ય મિશ્ર અને અસત્ય-અમૃપા મન અને
 વચન, વૈક્રિય, આહારક, ઔદારિક; મિશ્ર, અને કામ્યે
 એ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તમાં યોગો કહ્યા છે. ॥ ૨૧ ॥

વિશેષાર્થઃ—

એ ૧૫ યોગનું સ્વરૂપ દ્વારવર્ણનમાં કહ્યા પ્રમાણે અણુત્ત.

इक्वामस गुर निरए, तिरिणमु तेर. पनर मणुएसु ।
 विगळे चउ पण वाए. जोगतिगं थावरे होइ ॥ २१ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एकादश सुरतैरयिक्योस्तिर्यङ्गु त्रयोदश, पञ्चदश मनुजेषु ।

વિકલે ચત્વાર, પચ્ચ વાતે (ચૌ) યોગત્રિકં સ્થાવરે ભવતિ. ॥ ૨૨ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ

सुर निरप इकारस, तिरिणसु तेर, मणुएसु पनर,

વિગલે ચડ, વાણ પણ થાવરે તિગ જોગ હોઈ ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ :

इकारस=अग्यार योग

पनर=पंदर योग

तेर=तेर योग

तिग=त्रण

ગાથાર્થ.—

દેવ અને નારકોને અગ્યાર, તિર્યંચોને તેર, મનુષ્યોને પંદર વિકલેન્દ્રિયોને ચાર, વાયુકાયને પાંચ અને સ્થાવરને ત્રણ યોગ હોય છે. ॥૨૨॥

વિશેષાર્થ.—

હવે ૨૪ ૬૭૬માં ૧૫ યોગ આ પ્રમાણે-દેવના ૧૩ અને નારકનો ૧ મળી ૧૪ ૬૭૬માં મનના ૪, વચનના ૪ મળી ૮ યોગ, તથા વૈદ્યિય-વૈદ્યિયમિત્ર અને કર્મણ યોગ એ ૩ કાયયોગ સહિત ૧૧ યોગ છે. એ યોગ કયા વખતે કયા હોય ? તે સ્વરૂપ અન્થાન્તરથી જાણવું.

• અહિ ૧૫ યોગ કયાં કયાં હોય તેની સહિત વિગત-૪ મનો-યોગ મન પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય, ૪ વચનયોગ પણ પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય, ઔદાગિક, વૈદ્યિય અને આહારક એ ત્રણ પોતા-પોતાની પર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય, ઔદાગિકમિત્ર ઉત્પત્તિના બીજ સમયથી અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી (અને કેટલાક આચાર્યોના મતે શરીર પર્યાપ્તિ પણ થતા સુધી) અને કેવલિ સમુદ્ધાનમાં ૨-૬-૭ મા સમયે એ પ્રમાણે ઔં મિત્ર યોગ કર્મચંચના અભિપ્રાયથી એ પ્રકારે છે. અને સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે ઉત્તર વૈદ્યિયના તથા આહારકના પ્રારંભમાં પણ હોવાથી ૪ પ્રકારે છે.) વૈદ્યિયમિત્રયોગ મૂળ વૈં ની અપેલાએ ઉત્પત્તિના બીજ સમયથી અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી, અને તિર્યંચ-મનુષ્યના ઉત્તરવૈદ્યિયના પ્રારંભે અને મંડરણમાં (એમ કર્મચંચના અભિપ્રાયે ૩ પ્રકારે,

તથા ગર્ભજ તિય્યના ૧૬૭૬માં ઔદારિક અને ઔદારિક-
મિશ્ર એ બે કાયયોગ સહિત (પૂર્વોક્ત ૧૧ યોગ મળી) ૧૩
યોગ છે, અને ગર્ભજ મનુષ્યમાં સર્વે ૧૫ યોગ છે.

વિકલેન્દ્રિયોના ૩૬૭૬માં ઔદારિક-ઔદારિકમિશ્ર-તૈજસક-
મર્ષુ એ ત્રણ કાયયોગ, અને અસત્યામૃષા (વ્યવહાર)નામનો ૧
વચનયોગ મળી ૪ યોગ છે.

વાયુકાયના ૬૭૬માં ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર, વૈક્રિય, વૈક્રિય-
મિશ્ર અને કાર્મણુ એ ૫ પ્રકારના કાયયોગ છે, કારણ કે કેટલાક
બાહ્ય પર્યાપ્ત વાયુકાય જીવો વૈક્રિય લખિયનાળા હોય છે.

સ્થાવરના ૬૭૬માં ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણુ
એ ૩ કાયયોગજ હોય છે.

॥ ૨૪ ૬૭૬માં ૧૫ યોગ ॥

૧૩ દેવ ૬૭૬માં	}	૧૧	૩ વિકલેન્દ્ર	૪
૧ નારકને				૫
૧ ગો તિય્યને	૧૩	૧ વાયુને		
૧ ગો મનુષ્યને	૧૫	૪ સ્થાવરને		૩

૧૫ ઉપયોગ દ્વાર

તિ અનાળ નાળ પળ ચડ, દંસળ વાર જિઅલક્ષ-
ગુવઓગા ।

इय वारस उवओगा, भणिया तेलुक्कदंसीहि ॥ २३ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ત્રીણ્યજ્ઞાનાનિ, જ્ઞાનાનિ પદ્મ, ચત્વારિ દર્શનાનિ દ્વાદશ જીવલક્ષ-
ણોપયોગા, एते द्वादश उपयोग, भणितस्त्रैलोक्यदर्शिभि ॥ २३ ॥

અને સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે ઉત્તરવૈક્રિયના પ્રારભમાં વૈક્રિયમિશ્ર નહિ તેથી
(૨ પ્રકારે છે) આદારકમિશ્ર આદારક દેવના પ્રારંભે અને સદગુણમાં (એ
કર્મો અભિપ્રાય અને સિદ્ધાન્તમાં પ્રવેશ ગદિન ૧ પ્રકાર) તથા
તૈજસકમર્ષુ યોગ વચનતિએ પરમવમા જના ૧-૨-૩ સમય સુધી, કેવલિ
મનુષ્યના ૩ તિ ૬ થો અને ૫ મો, એ ત્રણ સમય સુધી અને દેવકને
૬ તિન પ્રથમ ૨૨ મે ૫ મે

અન્યથ સહિત પદઃછેદ.

તિ અનાળ, પળ નાળ, ચડ દંસળ, વાર જિભ લક્ષણ ઉવઓગા,
હય વારસ ઉવઓગા તેલુકદંસીહિ મળિયા ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ :—

જિઝ=છવના

તેલુક=ત્રણ લોક (ત્રણ જગત)ના

લક્ષણ=લક્ષણ ૩૫

દંસીહિ=દર્શિઆએ, દેખનારા-

હય=એ. પૂવોક્ત

આએ

ગાથાર્થ :—

ત્રણ અજ્ઞાન, પાંચ જ્ઞાન, અને ચાર દર્શન (એ)
૧૨ છવના લક્ષણ૩૫ ઉપયોગો છે, અને તે ૧૨ ઉપ-
યોગો ત્રણ જગતના પદાર્થો દેખનાર શ્રી જિનેશ્વર-
ભગવતોએ કહ્યા છે ॥ ૨૩ ॥

ઉવઓગા મળુણસુ. વારસ નવ નિરય-તિરિય-દેવેસુ ।
વિગલદુગે પળ છકં, ચડરિંદિસુ થાવરે તિયગં ॥ ૨૪ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ઉપયોગા મનુજેષુ દ્વાદશ, નવ નૈરયિકતિર્યગ્દેવેષુ ।

વિગલદ્વિકે પદ્મ, પદ્મ ચતુરિન્દ્રિયેષુ, સ્થાવરે ત્રય ॥ ૨૪ ॥

અન્યથ સહિત પદઃછેદ

મળુણસુ વારસ ઉવઓગા, નિરય તિરિય દેવેસુ નવ,

વિગલ દુગે પળ, ચડરિંદિસુ છકં, થાવરે તિયગ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ :—

દુગે=દ્વિકમાં. ૨ ભેદમાં

છકં=છ ઉપયોગ

પળ=પાંચ ઉપયોગ

તિયગં=ત્રણ

ગાથાર્થ :—

ઉપયોગો-મનુષ્યોને બાર, નારક. નિર્ધાર અને દેવોને
નવ, એ વિકલેન્દ્રિયોને પાંચ, ચતુરિન્દ્રિયને છ, અને સ્થાવરને
ત્રણ હોય છે ॥ ૨૪ ॥

વિશેષાર્થ :—

એ પૂર્વ ગાથામાં ૧૨ પ્રકારના ઉપયોગમાંથી ગર્ભજ મનુ-

બોને યથાસંભવ ૧૨ ઉપયોગ હોય છે, નારકના દંડકમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન સહિત ૯ ઉપયોગ હોય છે, તેમજ ગર્ભજ તિર્યંચમાં અને દેવના ૧૩ દંડકમાં પણ એજ ૯ ઉપયોગ હોય છે. દ્વીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિય એ બે વિકલેન્દ્રિયોમાં ૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન અને ૧ અચક્ષુર્દર્શન એ ૫ ઉપયોગ છે, ચતુરિન્દ્રિયમાં એ જ ૫ ઉપયોગ ઉપરાંત ૧ ચક્ષુર્દર્શન સહિત ૬ ઉપયોગ છે, અને સ્થાવરના પાંચેય દંડકમાં ૨ અજ્ઞાન અને ૧ અચક્ષુર્દર્શન સહિત ૩ ઉપયોગ છે. અહિં કયુ જ્ઞાન તથા કયુ અજ્ઞાન હોય, તે જ્ઞાન-અજ્ઞાનદ્વાર પ્રસંગે ૨૦મી ગાથામાં કહેવાઈ ગયું છે. તથા એક જીવને સમકાળે કેટલા ઉપયોગ હોય ? તે પણ ૧૯મી તથા ૨૦મી ગાથાના અર્થમાંથી સમજી લેવું.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૧૨ ઉપયોગ ॥

૧ ગો મનુષ્યને	૧૨	૧ દ્વીન્દ્રિયને	૫
૧ નારકને	} ૯	૧ ત્રીન્દ્રિયને	૬
૧ ગો તિર્યંચને		૧ ચતુરિન્દ્રિયને	૩
૧૩ દેવદંડકમાં		૫ સ્થાવરને	

૧૬ ઉપપાત દ્વાર

સંઘમસંઘા સમણ, ગઘ્મતિરિ-વિગલ-નારય-સુરા ય ।
મણુઆ નિયમા સંઘા, વણણંતા થાવર અસંઘા ॥૨૥॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

સંગેયા અસંઘેયા સમયે ગમ્મજતિર્યગ્વિકલનારકમુરાશ્ચ ।
મણુજા નિયમાત્સંઘેયા, વના અનન્તા, સ્થાવરા અસંઘેયા ॥ ૨૫ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ

સમણ ગઘ્મ તિરિ વિગલ નારય ય સુરા સંઘં અસંઘા
મણુઆ નિયમા સંઘા, વણ અણંતા થાવર અસંઘા ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ:—

સંઘ=મ જ્ઞાન	સંઘા=સં જ્ઞાત
અસંઘ=અમ જ્ઞાન, અમ જ્ઞ	વણ=વનસ્પતિ જીવો
સમણ=એક મમયમાં	અણંતા=અનન્ત
નિયમા=નિયમથી. નિશ્ચય	અસંઘા=અસં જ્ઞાન, અસં જ્ઞ

ગાથાર્થ:-

એક સમયમાં-ગર્ભજ તિર્યંચ, વિકલેન્દ્રિયો, નારકો
અને દેવો સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત, મનુષ્યો સંખ્યાત
જ, વનસ્પતિ જીવો અનન્ત અને સ્થાવરો અસંખ્યાત-
॥ ૨૫ ॥

વિશેષાર્થ:-

હવે ૧૬ માં ઉપપાત દ્વારમાં ગર્ભજ તિર્યંચનો ૧, વિકલેન્દ્રિયના ૩, સાત નારકોનો ૧ અને દેવના ૧૩ દંડક મળીને ૧૮ દંડકના જીવો એક સમયમાં સમકાળે ૧-૨-૩ ઇત્યાદિ સંખ્યા વડે સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય તેમજ અસંખ્યાત પણ ઉત્પન્ન થાય, કારણ કે એ પ્રત્યેક દંડકના જીવો ઉત્કૃષ્ટથી xઅસંખ્ય અસંખ્ય છે, માટે એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યો ૧ સમયમાં નિશ્ચયતઃ ૧-૨-૩ ઇત્યાદિ સંખ્યા વડે અવશ્ય સંખ્યાત જ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ અસંખ્ય કે અનન્ત ઉત્પન્ન ન થાય કારણકે ગર્ભજ મનુષ્યોની આ જગતમાં સર્વ સંખ્યા ૪૨૯ અંક જેટલી સંખ્યા જ છે.

તથા સ્થાવરના પાંચ દંડકમાંના વનસ્પતિકાય એક સમયમાં અનન્ત ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાહર નિગોદ રૂપ વનસ્પતિ જીવો આ જગતમાં જઘન્યથી પણ અનન્ત છે. પરંતુ અસંખ્યાત કે સંખ્યાત નથી. અહિં વિશેષ એ છે કે-પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવો અનન્ત નથી, પરંતુ અસંખ્ય જ છે. માટે પ્રત્યેક વનસ્પતિ તો એક સમયમાં અસંખ્ય જ ઉત્પન્ન થાય,

૧-૨-૩. મખ્યાત, અસખ્યાત અને અનન્ત એ અનુક્રમે અધિક અધિક સખ્યાગણિતના ૩ બેદનુ સ્વરૂપ ચતુર્થ કર્મત્રય વ્યાદિ ત્રિધોથી બાબુ.

x દેવના વૈમાનિક દંડકમાં એટલું વિશેષ છે કે-ક્રમાં કલ્પથી અનુત્તર સુધીના વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પત્તિ અને વ્યવન એક સમયમાં મખ્યાત સખ્યાતનુજ છે, કારણ કે એ દેવોની ગતિ-આગતિ કેવળ ગર્ભજ મનુષ્યમાં છે તથા સર્વાર્થમાં દેવસખ્યા પણ સંખ્યાત જ છે.

૪.૭૮૨૨૮૧૬૦, ૫૧૮૨૧૪૨, ૩૭૫૯૩૫૪, ૩૯૫૦૩૩૧ આ મખ્યાતે ગર્ભજ મનુષ્યો હોય છે.

વર્ષની અંદર બીજા ૩ ટ્રાયેયકે ૧ લાખ વર્ષની અંદર, ત્રીજા ૩ ટ્રાયે-
યકે ૧ કોડ વર્ષની અંદર, ૪ અનુત્તરોમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો
ભાગ, તથા સર્વાર્થે પદ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ વિરહ છે,
અને સર્વાન્ન જઘન્ય વિરહ એક સમય છે.

ગર્ભજ તિર્થમાં ૧૨ મુહૂર્ત, ગર્ભજ મનુષ્યમાં ૧૨ મુહૂર્ત,
૫ એકેન્દ્રિયોમાં વિરહકાળ નથી અને ૩ વિક્ષેન્દ્રિયોમાં પ્રત્યેકમાં
એકેક મુહૂર્ત વિરહકાળ છે. સર્વાન્ન જઘન્ય વિરહ (૫ એકેન્દ્રિય
વિના) ૧ સમય છે.

॥ ૨૪ દંડકમાં સ્થિતિદ્વાર ॥

હવે ૧૮મા સ્થિતિદ્વારને વિષે પ્રથમ પૃથ્વીકાયનું ૨૨૦૦૦
વર્ષનું આયુષ્ય કહ્યું, તે બાદર પર્યાપ્ત અર પૃથ્વીકાયનું (રાતમણિ
વગેરેનું) જાણવું. એ મણિ રાત વગેરે નક્કર પૃથ્વીઓ તેવા
પ્રકારના નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલી હોય તો એટલા વર્ષ સુધી
જીવે છે. અને શેષ પૃથ્વીઓનું એથી ન્યૂન અનેક પ્રકારનું જાણવું
એજ પ્રમાણે બાદર પર્યાપ્ત અપૃકાય, બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય અને
પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું અનુક્રમે ૭૦૦૦-૩૦૦૦-૧૦૦૦૦
વર્ષનું આયુષ્ય છે. તે પણ તેવા પ્રકારના નિરાબાધ સ્થાનમાં
રહેલા સ્થિર અપૃકાયોનું જાણવું.

તિદિણગિ, તિપલ્લાઝ નરતિરિ, સુરનિરય સાગર તિત્તીસા ।

વંતર પલ્લં, જોડસ-વરિસલક્ષાહિયં પલિયં ॥ ૨૭ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ત્રિદિનોઽર્નિશ્ચિચ્ચાયાયુષ્કૌ નરતિર્યઞ્ચૌ સુરનૈરયિકૌ સાગરત્રયશ્ચિ-
દાન્કૌ, વ્યન્તરસય પલ્યં, જ્યોતિષો વર્પલશ્ચાવિકં પલ્યમ્ ॥ ૨૭ ॥

અન્યથ સહિત પદ્ય છે

અગિ તિ વિણ, નર તિરિ તિ પટ માઝ, સુર નિરય તિત્તીમા સાગર,
વંતર પલ્લં, જોડસ ત્વગરિમ અહિયં પલિયં ॥ ૨૭ ॥

૧ એકેન્દ્રિયોમાં ૧૦૦૦ વર્ષ, બીજા ૧૨૦૦૦ વર્ષ, ત્રીજા ૧૮૦૦૦
વર્ષ, ચતુર્થા ૧૬૦૦૦ વર્ષ, પાંચમા ૧૮૦૦૦ વર્ષ દેવાદિ આયુષ્ય
નિર્ણય ૧૨૦૦૦ વર્ષ આદિનું કહ્યું છે.

શબ્દાર્થ :—

તિ દિવસ=ત્રણ દિવસ	પહ્લ=એક પદ્યોપમ
અગ્નિ=અગ્નિકાયનુ	વરિમ=વર્ષ
તિ પહ્લ=ત્રણ પદ્યોપમ	લક્ષ્મ=એક લાખ
આઝ=આયુષ્ય	અહિય=અધિક
સાગર=સાગરોપમ	પહિયં=પદ્યોપમ
તિત્તીસા=તેત્રીશ	

અગ્નિકાય ત્રણ દિવસ, ગર્ભજ-મનુષ્ય અને તિર્થંચ ત્રણ પદ્યોપમ, દેવ અને નારક તેત્રીશ સાગરોપમ, વ્યન્તરો એક પદ્યોપમ, અને જ્યોતિષી દેવો એક લાખ વર્ષ અધિક પદ્યોપમ રહે છે. ૥૨૭૥

નિરોપાર્થ :—

નિરોપાર્થસ્થાનમાં રહેલા બાદર પર્યાપ્ત અગ્નિકાયનું આયુષ્ય ૩ દિવસનું છે.

પ્રશ્ન :—દ્વારિકા નગરીનો દાહ—અગ્નિ ૬ માસ મુધી રહેલો સંભળાય છે, તો તે રીતે અગ્નિનું ૬ માસ જેટલું અધિક આયુષ્ય કેમ નહિ ?

ઉત્તર :—એ રીતે વિચારતાં તો પર્વતો અને પૃથ્વીઓ અનેક કોડ વર્ષોથી છે, નદીઓ અને સમુદ્રો અનેક કોડ વર્ષોના છે, તો તે પૃથ્વીકાય અને અપ્કાયનું આયુષ્ય ૨૨૦૦૦ તથા ૭૦૦૦ વર્ષનું કેમ ગણાય ? માટે અહિં તો તે તે કાયના પિંડનું આયુષ્ય કહેવાતું નથી. પરંતુ તે પિંડમાંના પૃથ્વીકાયાદિ એકેક જીવનું જ આયુષ્ય કહેવાય છે. તે કારણથી તે દ્વારિકાનો અગ્નિ ૬ માસ રહ્યો, તે અનેક વાર અનેક અગ્નિજીવોના જન્મ-મરણના પ્રવાહથી રહ્યો છે, માટે અગ્નિના ૧ જીવનું આયુષ્ય શ્રી સર્વજ્ઞોએ ૩ દિવસનું દેખ્યું છે, એમ જાણવું.

તથા મનુષ્યોનું અને તિર્થંચોનું આયુઃ ૩ પદ્યોપમ કહ્યું, તે દેવકૃતુ-ઉત્તરકૃતના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા યુગલિક મનુષ્યો તથા

યુગલિક તિર્થંચોનું અને ભરત-ઐરવતમાં પહેલા આરાને વિષે વર્તતા યુગલિક મનુષ્ય-તિર્થંચોનું જાણવું. શેષ મનુષ્ય તિર્થંચોનું આયુષ્ય તેથી ન્યૂન અનેક પ્રકારનું છે.

તથા વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમ છે, તે પાંચ અનુ-ત્તર વિમાનના દેવ તથા સાતમી પૃથ્વીના નારકોના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યથી અપેક્ષાએ છે, વ્યન્તર દેવતાઓનું ૧ પદ્યોપમ છે. પરન્તુ દેવીઓનું તો ઉત્કૃષ્ટ ૦૧૧ પદ્યોપમ છે. તેમજ જ્યોતિષીમા ૧ લાખ વર્ષ અધિક ૧ પદ્યોપમ આયુષ્ય છે, તે ચન્દ્રના વિમાનવાસી પુરુષદેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે, તથા ચન્દ્રનું ચોતાનું (ધન્દ્રનું) પણ છે, એમ જાણવું.

અસુરાણ અહિય અયરં, દેસૂણ દુપલ્લયં નવ નિકાણ ।
વારસ-વાસુણપણદિણ-છમ્માસુક્ષિદ્ધ વિગલાઝ ॥૨૮॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અસુરાણામધિકમતરં, દેશોનદ્વિપલ્લયં નવનિકાયેપુ ।

દ્વાદશવર્ષોનપચ્ચાશદ્દિનપણમાસા ઉત્કૃષ્ટં વિકલાયુ ॥૨૮॥

અન્ય સહિત પદ્યછેદ.

અસુરાણ અયરં અહિય, નવ નિકાણ દેસ ઝૂણ દુ પલ્લયં ।

વિગલ ઉક્ષિદ્ધ ઝાઝ-વારસ વાસ, ણપણ દીણ, છ માસા ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ:—

અસુરાણ=અમુરકુમારોનું	નિકાણ=નિકાયને વિષે
અહિય=કંઈક અધિક (પદ્યોપમને)	વારસ=ધાર
અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક)	વાસ=વર્ષ
અયર=૧ સાગરોપમ	ણપણ=ઓગણપચાસ
દેસૂણ=કંઈક ન્યૂન (પદ્યોપમને)	દિણ=દિવસ
અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન)	છમ્માસ=૬ માસ
દુ પલ્લયં=બે પદ્યોપમ	ઉક્ષિદ્ધ=ઉત્કૃષ્ટ
નવ=નવ (નાગકુમાર વગેરે)	ઝાઝ=આયુષ્ય

ગાથાર્થ—

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય — અમુરકુમારોનું કંઈક અધિક એક સાગરોપમ, નવ નિકાયોનું કંઈક ન્યૂન બે પદ્યોપમ, અને

વિકલો-દ્રયોનું અનુક્રમે આર વર્ષ, ઓગણપચાસ દિવસ,
અને છ માસ છે ॥૨૮॥

વિશેષાર્થ:—

॥ ૨૪ દંડકમાં ઉક્ત આયુષ્ય-સ્થિતિ ॥

૧ પૃથ્વીકાયનું ૨૨૦૦૦ વર્ષ	૧ વ્યન્તરનું ૧ પલ્યોપમ
૧ અપ્કાયનું ૭૦૦૦ વર્ષ	૧ જ્યોતિષીનું ૧ પલ્યોપમ અને
૧ વાયુકાયનું ૩૦૦૦ વર્ષ	૧ લાખ વર્ષ
૧ વનસ્પતિકાયનું ૧૦,૦૦૦ વર્ષ	૧ અમુર૦નું સાધિક૨સાગર૦
૧ અગ્નિકાયનું ૩ દિવસ	૯ ભવન૦નું દેશોન ૨ પલ્યો ૦
૧ ગ૦ મનુષ્યનું ૩ પલ્યોપમ	૧ દ્વોન્દ્રિયનું ૧૨ વર્ષ
૧ ગ૦ તિય્વનું ”	૧ ત્રોન્દ્રિયનું ૪૯ દિવસ
૧ વૈમાનિક દેવનું ૩૩સાગર૦પમ	૧ ચતુરિન્દ્રિયનું ૬ માસ
૧ નારકનું ”	

જય-પ આયુ-સ્થિતિ

પુટ્વાઇદસપયાણં, અંતમુહુત્તં જહન્ન આઝિર્દે ।

દસસહસ્રવરિસઠિઝા, ભવગાહિવનિરયવંતરિયા ॥૨૯॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

પૃથ્વ્યાદિદશપદાના-મન્તર્મુહૂર્તં જયન્યાયુ સ્થિતિ ।

દશસહસ્રવર્ષસ્થિતિકા ભવનાધિપનૈરયિકવ્યન્તરા ॥ ૨૯ ॥

અન્યથ સહિત પદઃછેદઃ.

પુટ્વાઇ આઇ દસ પયાણં જહન્ન આઝિર્દે અંતમુહુત્તં ।

ભવગાહિવ નિરય વંતરિયા, દસ સહસ્ર વરિસ ઠિઝા ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

પુટ્વાઇ (પુટ્વાઇ આઇ)=પૃથ્વીકાય પગેરે	દસસહસ્ર=દસ લાખ
દસ પયાણં=૬૨ પદોનું (૧૦ દંડકપદોનું)	વરિસ=વર્ષ
	ઠિઝા=રિધનિવાળા, આયુષ્ય- વાળા

અંતમુહુર્ત્ત=અન્તમુહુર્ત્ત
આઝઠિફ=આયુષ્યસ્થિતિ

મવગાહિવ=ભવનાધિપ, ભવન-
પતિ

ગાયાર્થ—

પૃથ્વીકાય વગેરે દશ પદોની જઘન્ય આયુષ્યસ્થિતિ
અન્તમુહુર્ત્ત છે, ભવનપતિ, નારક અને વ્યન્તરો દશ
હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા છે. ॥૨૯॥

વિશેષાર્થ:-

અહિં ૧૦ પદ કેહ્યાં તે પૃથ્વી-અપ્-અગ્નિ-વાયુ-વનસ્પતિ-
દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિય-ગર્ભજતિર્થ"ય અને ગર્ભજ મનુષ્ય
એ ૧૦ દંડક જાણવા. આગળની ગાથાઓમાં પણ જ્યાં જ્યાં ૧૦
પદ કહેવાય ત્યાં ત્યાં એ ૧૦ દંડક જાણવા.

આયુઃસ્થિતિ ચાલુ, ૧૯ મું પર્યાપ્તિ દ્વાર.

વેમાણિય-જોડસિયા, પલ્લ-તયદ્વંસ આઝઆ હુંતિ ।
સુરનરતિરિનિરણસુ, છ પજ્જત્તી થાવરે ચઝગં ॥૩૦॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વૈમાનિકજ્યોતિષ્કા, પલ્લતદ્વંસાણુષ્કા ભવન્તિ ।

સુરનરતિર્યગૈરયિકેષુ પદ પર્યાપ્તય, સ્થાવરે ચતુષ્કમ્ ॥ ૩૦ ॥

અન્ય સહિત પદચ્છેદ

વેમાણિયજોડસિયા પલ્લ-તય અદ્વ અંસ-આઝઆ હુંતિ ।

સુર નર તિરિ નિરણસુ છ પજ્જત્તી, થાવરે ચઝગં ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ :-

પલ્લ=એક પદ્યોપમ

આઝઆ=આયુષ્યવાળા

તય=તેના (પદ્યોપમના)

હુંતિ=હોય છે

અદ્વમ=આઠમા ભાગ

ચઝગં=૪ પર્યાપ્તિ

ગાયાર્થ:-

વૈમાનિકો અને જ્યોતિષીઓ અનુક્રમે પદ્યોપમ અને
તેના આઠમા ભાગના આયુષ્યવાળા છે. દેવ, મનુષ્ય,

તિર્યચ અને નારકોને છ પર્યાપ્તિ હોય છે, સ્થાવરને ચાર હોય છે. ॥૩૦॥

વિશેષાર્થ:—

વૈમાનિકોનું જઘન્ય આયુષ્ય ૧ પદ્યોપમ છે. તે સૌધર્મકદેવના પહેલા પ્રતરના દેવોની અપેક્ષાએ છે, તથા જ્યોતિષીઓનું જઘન્ય આયુષ્ય $\frac{1}{2}$ પદ્યોપમ છે, તે તારાની દેવીઓનું છે, પરંતુ અન્ય ગ્રંથોમાં તેો સાધિક $\frac{1}{2}$ પદ્યોપમ એટલે પદ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ સહિત એક અષ્ટમાંશ પદ્યોપમ કહ્યું છે, અને તે કિંચિત્ અધિકાની અહિં વિવક્ષા નથી, એમ જણવું.

॥ ૨૪ દંડકમાં જઘન્ય આયુષ્ય ॥

૧૦ પૃથ્વીકાયાદિ અન્તર્મુઠ	૧ વ્યન્તર ૧૦૦૦૦ વર્ષ
૧૦ ભવનપતિ ૧૦૦૦૦ વર્ષ	૧ વૈમાનિકનું ૧ પદ્યોપમ
૧ નારક	૧ જ્યોતિષી $\frac{1}{2}$ પદ્યોપમ

પર્યાપ્તિ દ્વાર

દેવના ૧૩, ૨૦ તિર્યચનો ૧, ૨૦ મનુષ્યનો ૧ અને સાત નારકનો ૧ એ ૧૬ દંડકોમાં આહાર-ગરીર-ઇન્દ્રિય-દ્વાસોદ્વાસ-ભાષા-અને મન: એ છએ પર્યાપ્તિ હોય છે, તથા સ્થાવરના પાંચ દંડકોમાં ભાષા અને મન સહિત ૪ પર્યાપ્તિ છે.

પર્યાપ્તિ ચાલુ. ૨૦ મું કિમાહાર અને ૨૧ મું સંજિદ્વાર વિગલે પંચ પજ્જત્તી, છદ્ધિસિઆહાર હોઈ સવ્વેસિં ।
પણગાઇપણ મયણા, અહ સન્નિતિયં મણિસ્સામિ ॥૩૧॥

સ સ્ફુટ અનુવાદ.

ચિક્કલે પચ્છ પર્યાપ્તિય, પહ્લિદિગાહારો મવતિ સવ્વેપામ્ ।
પનકાદિપદે મજ્જના, અથ સન્નિત્તિકં મણિપ્પ્યામિ. ॥ ૩૧ ॥

અન્યથ સહિત પદ્ય-છેદ.

વિગલે પંચ પજ્જત્તી, સવ્વેસિં છ દિસિ આહાર હોઈ ।
પણા આઈ પણ મયણા, અહ સન્નિતિયં મણિસ્સામિ ॥ ૩૧ ॥

વિશેષાથ—

હવે ૨૧ મા સંજ્ઞિદ્વાર માં ચારે નિકાયના દેવના ૧૩ દંડક, ગર્ભજ તિર્યચનો ૧ દંડક, અને સાત નારકનો ૧ દંડક એ ૧૫ દંડકના જીવોમાં ૧ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી છે, કારણ કે—એ જીવોને મનઃપર્યાપ્તિ હોવાથી વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાનના બળ વડે “ભૂતકાળમાં આ કાર્યનું પરિણામ શું આવ્યું હશે? ભાવીકાળમાં શું આવશે?” ઇત્યાદિ દીર્ઘકાળનો વિચાર કરવા રૂપ વિશિષ્ટજ્ઞાન સંજ્ઞા હોય છે, તથા મનઃપર્યાપ્તિના અભાવે વિકલેન્દ્રિયો તો વર્તમાન સમયનાંજ સુખદુઃખનો વિચાર કરવાની જ્ઞાનસંજ્ઞાવાળા હોવાથી તેઓને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા હોય છે, અને સ્થાવરો તો અવ્યક્ત ચૈતન્યવાળા હોવાથી તે સર્વેને સંજ્ઞા રહિત જ કહ્યા છે, કારણ કે આ ત્રણ સંજ્ઞાઓ રૂપજ ચૈતન્યવાળી છે.

પ્રશ્ન—એકેન્દ્રિયોને આહારાદિસ જ્ઞા આદિ ૧૦ સંજ્ઞાઓ પૂર્વે કહી છે, તથા વિકલેન્દ્રિયોને તે ૧૦ ઉપરાંત અદ્ય રૂપજ ચૈતન્ય લાગણીવાળી હેતુવાદોપ૦ સંજ્ઞા પણ છે, તો એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો તે તે સંજ્ઞાઓવાળા હોવાથી સંજ્ઞા કેમ ન ગણાય ?

ઉત્તર—જે કે એકેન્દ્રિયાદિકોને આહારાદિ સંજ્ઞા છે, તો પણ અરૂપજ ચૈતન્યવાળી છે, માટે તે સંજ્ઞાથી અહિં સંજ્ઞાપણું ધ્ય નથી, અને વિકલેન્દ્રિયાદિકને જે કે હેતુવાદોપ૦ સંજ્ઞા છે, પરંતુ અદ્ય રૂપજ ચૈતન્યવાળી હોવાથી (તેવી સંજ્ઞાવડે) સંજ્ઞા ગણાય નહિ, કારણ કે અદ્ય ધન વડે ધનવાન કહેવાય નહિ, અને અદ્યરૂપવડે રૂપવાન પણ ગણાય નહિ, પરંતુ ઘણા ધનવડે ધનવાન અને ઘણા રૂપવડે રૂપવાન ગણાય, એ વ્યવહારને અનુસરીને દ્વીન્દ્રિયાદિ અસંજિ ગણાય છે.

પ્રશ્ન—ત્રણેય કાળની વિચાર-સંજ્ઞાવાળા દેવાદિ દંડકોમાં ૧ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી, તો તેઓને વર્તમાનકાળના વિષયવાળી હેતુ મેળા પણ પ્રાપ્ત થઈ, તો બે સંજ્ઞા કેમ ન કહી ?

ઉત્તર—જેમ કોડપતિ શાહુકાર પાસે લાખ રૂપિયા છે, તો પત્નિઅપતિ ન કહેવાય, તેમ દીર્ઘ ૦ સંજ્ઞાવાળાને હેતુવાદોપ૦ સંજ્ઞા અતર્કિત હોવાથી છુટી ન ગણાય.

સંજિ દ્વાર ચાલુ, ૨૨-૨૩ ગતિ-આગતિ દ્વાર.

મણુઆણ દીહકાલિય, દિદ્ધિવાઓવણસિઆ કેવિ ।
પજપણતિરિમણુઅચ્ચિય, ચઝવિહદેવેસુ ગચ્છંતિ ॥૩૩॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

મનુજાનાં દીર્ઘકાલિકી, દૃષ્ટિવાદોપદેશિકા કેડપિ ।

પર્યાપ્તપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્મનુજા એવ ચતુર્વિધ-દેવેષુ ગચ્છન્તિ ॥ ૩૩ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ.

મણુઆણ દીહકાલિય, કે દિદ્ધિવાઓવણસિઆ અવિ ।

પજ પણ તિરિ મણુઅ ચ્ચિય, ચઝવિહ દેવેસુ ગચ્છંતિ ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થ: —

દીહકાલિય=દીર્ઘકાલિકી

કે=કેટલાએક

દિદ્ધિવાઓવણસિઆ=દૃષ્ટિવાદો-

અવિ=પણ

પદેશિકી સંજા

ગચ્છંતિ=જાય છે

ગાથાર્થ:—

મનુષ્યોને દીર્ઘકાલિકી સંજા હોય છે, અને કેટલાકે
તો દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજાવાળા હોય છે. પર્યાપ્ત પચ્ચે-
ન્દ્રિય-તિર્યગ્મો અને મનુષ્યો જ ચારેય પ્રકારના દેવોમાં
જાય છે.

વિશેષાર્થ:—

મનુષ્યોને વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાન હોવાથી દીર્ઘકાલિકી સંજા
તો છે જ, પરંતુ તે ઉપરાંત કેટલાક મનુષ્યોને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી
સંજા પણ છે, કારણ કે મનુષ્યોમાંના કેટલાક સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોઈને
શ્રુતજ્ઞાનના વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમવાળા હોય છે, તેથી દ્વાદશાંગીનું

દારોના અનુક્રમમાં પ્રથમ ગતિદ્વાર અને ત્યારબાદ આગતિદ્વાર
કહ્યું છે, પરંતુ અહિં દ્વારાવતારના પ્રસંગમાં સર્વત્ર દરેક દંડકે પદ્ધતી
આગતિ અને પછી ગતિ કહેશે

આ ગ તિ

અભિકુમાર

ગતિ.

ક્રમ.	ગતિ કં.કો.	આગતિ કં.કો.	નારકી	અમુરકુમાર	નાગકુમાર	મુવર્ણકુમાર	વિદ્યુતકુમાર	દ્વિપકુમાર	અભિકુમાર
૧		નારકી							
૨		અમુરકુમાર							
૩		નાગકુમાર							
૪		મુવર્ણકુમાર							
૫		વિદ્યુતકુમાર							
૬		દ્વિપકુમાર							
૭		અભિકુમાર							
૮		ઉદ્ધિકુમાર							
૯		દ્વિશિકુમાર							
૧૦		પવનકુમાર							
૧૧		મેઘકુમાર							
૧૨		પૃથ્વીકાય							
૧૩		અપ્સકાય							
૧૪		તેઉકાય							
૧૫		વાઉકાય							
૧૬		વનસ્પતિકાય							
૧૭		એન્દ્રિય							
૧૮		તેન્દ્રિય							
૧૯		ચૌરિન્દ્રિય							
૨૦		ગોતિર્ય ચપન્દ્રિય		૧	૧	૧	૧	૧	૧
૨૧		ગો મનુચ		૧	૧	૧	૧	૧	૧
૨૨		વ્યન્તર							
૨૩		બ્યોનિયી							
૨૪		દેમાનિક							
કલ આગાન				૨	૨	૨	૨	૨	૨

१३

વિસ્તારથી ગતિ-આગતિ દ્વાર.

મતિ-આગતિદ્વારના આંકડાની સમજ

૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ (જલચર, સ્થલચર, એચર, ઉર:પરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પ) તિર્થંચ.

૧૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ ૧૫ કર્મભૂમિના મનુષ્ય.

૧૬ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર.

૧૭ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૧ ૫૦ ગાં જલચર, ૧ ૫૦ ગાં ઉર:પરિસર્પ

૧૮ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૧ ૫૦ ગાં જલચર, ૧ ૫૦ ગાં સ્થલચર ૧ ૫૦ ગાં ઉર:પરિસર્પ.

૧૯ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૪ જલચર સ્થલચર એ ૦ ઉર: ૦ એ ચાર ગર્ભજ પર્યાપ્ત.

૨૦ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ (જલચરાદિ) તિર્થંચ પચેન્દ્રિય.

૨૩ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગાં તિર્થંચ ૩ પૃથ્વી-અપ્સ પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ત્રણે આદર પર્યાપ્ત.

૨૫ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગાં તિર્થંચ, ૫ પર્યાપ્ત સમ્મૂળ તિર્થંચ પચેન્દ્રિય.

૪૦ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૫ ગર્ભજ પર્યાપ્ત તિર્થંચ, ૨૦ પર્યાપ્ત અકર્મભૂમિ (૫ હિમવત્ ૫ હિરણ્યવત્ ૨હિત) ના ગર્ભજ મનુષ્ય.

૪૮ તિર્થંચના સર્વ ભેદ.

૫૦ ૧૫ કર્મના મનુષ્ય, ૩૦ અકર્મના યુગલિક મનુષ્ય, ૫ ગર્ભજ પર્યાપ્ત તિર્થંચ.

૧૦૨ ૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાત્માત્મા, ૧૬ વ્યન્તર, ૧૦ તિર્થંગુ જન્મભક્તદેવ એ ૫૨ દેવ પર્યાપ્ત અને ૫૨ અપર્યાપ્ત મળી ૧૦૨. એ પાતાલવાસી ૫૨ દેવના ભેદ જાણવા.

૧૧૧ ૧૦૨ ગર્ભજ પર્યાપ્ત મનુષ્ય, ૧૦ પર્યાપ્ત તિર્થંચ પચેન્દ્રિય. (૫ ગાં સમ્મૂળ)

૧૨૬ ૧૦૨ પાતાલવાસી દેવ, ૨૦ જ્યોતિષી ભેદ, ૨ મૌઘર્મ

કિલ્મિષિક પર્યાં અપર્યાં અને ૨ સૌધર્મદેવ પર્યાં તથા અપર્યાં.

૧૨૮ ૨ ઈશાન દેવ પર્યાં તથા અપર્યાં અને ૧૨૬ ઉપર કલ્પા પ્રમાણે.

૧૯૧ ૩૦ કર્મ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂળ મનુષ્ય, ૪૦ તિર્યચ (૪ અગ્નિકાય અને ૪ વાયુકાય રહિત સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાં અપર્યાં) -

૧૯૯ ૩૦ કર્મ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂળ મનુષ્ય, અને ૪૮ તિર્યચ.

૨૪૩ ૩૦ કર્મ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂળ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યચ, ૫૧ પર્યાં પાતાલવાસી દેવ. ૧૦ પર્યાં જ્યોતિષી. ૨ પર્યાં સૌધર્મ ઈશાન દેવ, ૧-પર્યાં સૌધર્મ કિલ્મિષિક.

૨૬૭ ૩૦ કર્મ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂળ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યચ, ૮૧ સહસ્રાર મુધીના પર્યાંત દેવ (૯-૧૦-૧૧-૧૨ મો કલ્પ અને ૧૪ કલ્પાતીત એ ૧૮ રહિતા), ૭ પર્યાંત નારક.

૨૭૬ ૩૦ કર્મ મનુષ્ય; ૧૦૧ સમ્મૂળ મનુષ્ય; ૯૬ પર્યાંતદેવ, ૬ તમઃપ્રભા મુધીના (૬ પૃથ્વીના) પર્યાંત નારક. અને ૪૦ તિર્યચ (૪ અગ્નિ-૪ વાયુ રહિત.)

૩૯૫ ૩૦ કર્મ મનુષ્ય ૧૦૧ સમ્મૂળ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યચ ૧૧૨ અન્તઃકૃષ્ણ મનુષ્ય, ૧૦૨ પાતાલવાસી દેવ. ૨ પ્લેક્ષી પૃથ્વીના નારક.

૫૧૭ ૩૦૩ મનુષ્ય, ૪ નારક (પ્લેક્ષી એ પૃથ્વીના), ૪૮ તિર્યચ, ૧૧૨ આહમા કલ્પ મુધીના (પર્યાં અપર્યાં) દેવ.

૫૧૮ (ત્રીજી પૃથ્વીના) ૨ નારક સહિત ૫૧૭.

૫૨૧ (ત્રીજી ચોથી પૃથ્વીના) ૪ નારક સહિત ૫૧૭.

૫૨૩ (૩-૪-૫ પૃથ્વીના) ૬ નારક સહિત ૫૧૭.

૫૨૭ ૩૦૩ મનુષ્ય, ૧૪ નારક. ૪૮ તિર્યચ. ૧૧૨ આહમા કલ્પ મુધીના દેવ.

૫૩૩ સર્વ જીવજેડ.

પદ ૩ જીવભેદની ગતિ-આગતિ

નારકના ૧૪ ભેદમાં			આગતિ ગતિ	
૧	પર્યાપ્ત	રત્નપ્રભા	૨૫ થી.	૨૦ માં
૧	"	શર્કરો	૨૦ થી.	૨૦ માં
૧	"	વાલુકા	૧૯ થી.	૨૦ માં
૧	"	પંકપ્રભા	૧૮ થી.	૨૦ માં
૧	"	ધુમપ્રભા	૧૭ થી.	૨૦ માં
૧	"	તમઃપ્રભા	૧૬ થી.	૨૦ માં
૧	"	તમસ્તમઃ	૧૬ થી.	૫ માં
૭	"	અપર્યાપ્ત નારક	પર્યાપ્તવત.	૦ માં

દેવના ૧૯૮ ભેદ

૫૧	ભવન ૧૦, પરમા ૧૫, } વ્યન્તર ૧૬, તિથિગૂળ- } ભક ૧૦ એ પર્યાપ્ત		૧૧૧ થી.	૨૩ માં.
૧૦	પર્યાપ્ત જ્યોતિષી		૫૦ થી.	૨૩ માં.
૧	"	સૌધર્મ	૫૦ થી.	૨૩ માં.
૧	"	સૌધર્મકિલ્બિય	૫૦ થી.	૨૩ માં.
૧	"	ઈશાન	૪૦ થી.	૨૩ માં.
૬	"	સનત૦થી સહસ્રાર	૨૦ થી.	૨૦ માં.
૯	"	લોકાન્તિક	૨૦ થી.	૨૦ માં.
૨	"	સનત કિલ્બિય }	૨૦ થી.	૨૦ માં.
૧૮	"	પર્યાપ્ત આનતથી } સર્વાર્થ ૦ સુધીના }	૧૫ થી.	૧૫ માં.
૯	* અપ ૦ દેવ		પર્યાપ્તવત.	૦

* નારક અને દેવના ભેદમાં અપર્યાપ્ત કહ્યા તે કારણ અપર્યાપ્ત જાણવા, પરન્તુ લગ્નિષ્ઠ અપર્યાપ્ત નહિ. શેષ સર્વ અપર્યાપ્ત ભેદમાં લગ્નિષ્ઠ અપર્યાપ્ત જાણવા.

૧ નારક અને દેવો અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મરણ પામતા નથી મા ગતિને સ્થાને ૦ શૂન્ય છે.

તિર્યંચના ૪૮ ભેદમાં

૩	બાળ પાંચ પૃથ્વી	}	૨૪૩ થી. ૧૭૯ માં.
	,, ૫૦ અપૂર્ણ		
	,, પ્રત્યે ૫૦ વન		
૨	બાળ પાંચ અગ્નિ	}	૧૭૯ થી. ૪૮ માં.
	,, વાયુ		
૧૧	પૃથ્વીઆદિના શેષ ^૨ (૧૧) ભેદમાં		૧૭૯ થી. ૧૭૯ માં.
૬	અગ્નિ-વાયુના શેષ ^૩ (૬) ભેદમાં		૧૭૯ થી. ૪૮ માં.
૬	ચિત્તેન્દ્રિય		૧૭૯ થી. ૧૭૯ માં.
૫	સમ્ભૂત તિળ પંચે પર્વાત		૧૭૯ થી. ૩૯૫ માં.
૧	પાંચ ગાં જલચર		૨૬૭ થી. ૫૨૭ માં.
૧	,, રથલચર		૨૬૭ થી. ૫૨૧ માં.
૧	,, ખેચર		૨૬૭ થી. ૫૧૯ માં.
૧	,, ઉર:પરિસર્પ ^૪		૨૬૭ થી. ૫૨૩ માં.
૧	,, ભુજપરિસર્પ ^૫		૨૬૭ થી. ૫૧૭ માં.
૫	અપાંચ ગાં તિળ પંચે		૧૭૯ થી. ૧૭૯ માં.
૫	અપાંચ સમ્ભૂત તિળ પંચે		૧૭૯ થી. ૧૭૯ માં.

મનુષ્યના ૩૦૩ ભેદમાં

૧૫	પર્વાત કર્મભૂમિના	૨૭૬ થી.	૫૬૩ માં.
૧૫	અપાંચ કર્મના	૧૭૧ થી.	૧૭૯ માં.
૫	પર્વાત હિમવંતના	૨૦ થી.	૧૨૬ માં.
૫	,, હિરણ્યના	૨૦ થી.	૧૨૬ માં.
૫	,, હરિવર્ષના	૨૦ થી.	૧૨૮ માં.
૫	,, રમ્યકના	,,	,,
૫	,, ઉત્તરકુરના	,,	,,

૨ પૃથ્વી આદિ ૮ સૂક્ષ્મના પર્વાત અપર્વાત ગણનાથી ૬ ભેદ, ૧ બાળ અપાંચ પૃથ્વી, ૧ બાળ અપાંચ અપૂર્ણ, ૧ બાળ અપાંચ માધાન્ય વનરપતિ, ૧ બાળ પર્વાત સાધાં વનરપતિ, ૧ બાળ અપાંચ પ્રત્યેક વન

૩ સૂક્ષ્મ અગ્નિ અને વાયુના પર્વાત અપર્વાત ગણના ૪, તથા ૧ બાળ અપાંચ અગ્નિ, ૧ બાળ અપાંચ વાયુ

૫	પર્યાપ્ત દેવકુરના	૨૦ થી.	૧૨૮ માં.
૫૬	,, અન્તદ્વીપના	૨૫ થી.	૧૦૨ માં.
૮૬	અપ૦ સર્વે યુગલિક	૦૪ અથવા તે તે ક્ષેત્રવત ૦ ^૫	
૧૦૧	સમ્મૂળ મનુષ્ય	૧૯૧ થી	૧૭૯ માં.
યુગલિક ચતુષ્પદ—તે તે ક્ષેત્રના યુગ૦ મનુષ્યવત			
યુગલિક ખેચર } (અન્તદ્વીપવત)		—૨૫ થી	૧૦૨ માં.

અહિં યુગલિક ચતુષ્પદોનુ આયુષ્ય ૩૦ અકર્મભૂમિ અને ૫૬ અન્તદ્વીપતુલ્ય પણ છે, અને યુગલિક ખેચરોનુ આયુષ્ય તો ૫૬ અન્તદ્વીપતુલ્યજ છે, માટે તે તે ક્ષેત્રોમાં યુગલિક મનુષ્યોવત યુગલિક ચતુષ્પદની અને ખેચરની આગતિ ગતિ કહેવો. અને જલચર, ઉરપરિસર્પ, અને ભુજપરિસર્પ તો યુગલિક હોય જ નહિં.

૨૪ વેદ દ્વાર.

વેયતિય તિરિનરેસુ, इत्थी पुरिसो य चउविहसुरेसु।
थिरविगलनारएसु, नपुंसवेओ हवइ एगो ॥ ४० ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વેદત્રિકં તિર્યગ્નરયો, स्त्री पुरुषश्च चतुर्विधसुरेषु।

थिरविकलनारकेषु, नपुंसकवेदो भवत्येक ॥ ४० ॥

અન્યથ સહિત પદચ્છેદ

તિરિ નરેસુ તિય વેય, ચઉવિહ સુરેસુ इत्थी य पुरिसो।

થિર વિગલ નારણસુ, એગો નપુંસ-વેઓ हवइ ॥ ४० ॥

શબ્દાર્થ :—

इत्थी=સીવેદ

पुरिसो=પુરુષવેદ

य=અને

चउविह=ચાર પ્રકારના (૧૩ દંડકના)

नपुंसवेओ=નપુંસક વેદ

हवइ=છે.

૧-૫ અપર્યાપ્ત યુગલિક નવ જે મગ્ગ પામના નથી, માટે ગતિને આને ૦ ગણ્ય છે. તેમજ યુગલિક મનુષ્યના સમઘમા લગ્નિ અપર્યાપ્ત પણ છે નહિ તેથી આગતિ પામ નથી, અથવા કરણ અપર્યાપ્તપણે આકાશીય, તે આગતિ ને તે ક્ષેત્રના પર્યાપ્ત યુગલિકવત કહેવી.

ગાથાર્થ:—

તિર્થંચો અને મનુષ્યોમાં ત્રણ વેદ છે, ચારેય પ્રકારના દેવોમાં સ્ત્રી અને પુરુષ વેદ છે, સ્થાવર, વિકલેન્દ્રિય અને નારકોમાં કેવળ એક નપુંસક વેદ છે.

વિશેષાર્થ:—

યુગલિક તિર્થંચો અને યુગલિક મનુષ્યોમાં નપુંસક વેદ નથી, તથા એકેન્દ્રિયોને પણ ૧૨ મી ગાથામાં મૈથુન વગેરે સંજ્ઞા કહી છે, તેથી અસ્પષ્ટ નપુંસક વેદ છે, અને સતતક્રમારથી સર્વાર્થ મુધીના દેવોમાં ૧ પુરુષવેદજ છે.

૨૪ દંડકમાં ૩ વેદ

૧ ગો તિર્થંચને	} ૩	૧૩ દેવમાં ૨ (સ્ત્રી ૫૦)
૧ ગો મનુષ્યને		

॥ સમ્મૂર્ચ્છિમ તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય તથા સમ્મૂં મનુષ્યમાં

૨૪ દ્વાર ॥

- (૧) શરીર—સર્વને ઔદારિક-તૈજસ-કાર્મણ એ ૩ શરીર હોય.
- (૨) અવગાહના—સર્વ સમ્મૂર્ચ્છિમોની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જલચરની ૧૦૦૦ ચોજન, ચતુષ્પદની ગાઉ પૃથક્તવ (૨ થી ૯ ગાઉ), એચરની ધનુષ પૃથક્તવ (૨ થી ૯ ધનુષ), ઉર પરિસર્પની ચોજન પૃથક્તવ (૨ થી ૮ ચોજનો), અને ભુજપરિસર્પની ધનુષ પૃથક્તવ. તથા સમ્મૂં મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પણ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે.

+ મહોગ્ગ જાનિના સમ્મૂં ઉગ્રપન્થિર્ષો તે શનપૃથક્તવ (ઉત્કૃષ્ટ ૯૦૦) ચોજન પ્રમાણના પણ હોય છે, પરંતુ કાર્પણ અપેક્ષાથી તે અવગાહના નાજમાં ગણી નથી, પરંતુ બૂં સંગ્રહણીની વૃત્તિમા લખેલી કોઈ આચાર્યજ્ઞ ગાથામાં એ સમ્મૂં મહોગ્ગોની અપેક્ષાએ મન્દુરગા લોચન સદસ્તં એ એવું પદ કહ્યું છે

- (૩) સંઘયણ—૧ સર્વને ૧ છેવટું સંઘયણ છે.
- (૪) સંજ્ઞા ૪-૧૦—સર્વને ૪ અથવા ૧૦ સંજ્ઞા છે.
- (૫) સંસ્થાન ૧—સર્વને હુંડક સંસ્થાન છે.
- (૬) કપાય ૪—સર્વને ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ ચારે કપાય છે.
- (૭) લેશ્યા ૩—કૃષ્ણ-નીલ-કાપોત એ ૩ લેશ્યા સર્વને છે.
- (૮) ઇન્દ્રિય ૫—પાંચે ઇન્દ્રિય છે.
- (૯) સમુદ્ઘાત ૩—વેદના-મરણ-કપાય એ ૩ સમુદ્ઘાત છે.
- (૧૦) દૃષ્ટિ ૨—૧ મિથ્યાદૃષ્ટિ અને ૧ સમ્યગ્દૃષ્ટિ એ ૨ દૃષ્ટિ સમ્મૂં તિં પંચેં ને છે, ત્યાં અપર્યાપ્તિ અવસ્થામાં વિકલેન્દ્રિયવત્ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનો સદ્ભાવ હોવાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ કેટલાક સમ્મૂં તિં પંચેં ને હોય છે, અને પર્યાપ્તિ અવસ્થામાં સર્વે મિથ્યાદૃષ્ટિ-વાળા જ હોય છે, તથા સમ્મૂં મનુષ્યને તો બંને અવસ્થામાં ૧ મિથ્યાદૃષ્ટિ જ છે.
- (૧૧) દર્શન ૨—સર્વને ૧ ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન એમ ૨ દર્શન છે.
- (૧૨) જ્ઞાન ૨—શ્રી સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં જ્ઞાન માનેલું હોવાથી સિદ્ધાન્તમાં સમ્મૂં તિં પંચેં ને અપર્યાપ્તિ અવસ્થામાં ૧ મતિ-જ્ઞાન ૧ શ્રુતજ્ઞાન એ ૨ જ્ઞાન કહ્યાં છે, અને કર્મ-અન્યના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં અજ્ઞાન માનેલું હોવાથી સમ્મૂં તિં પંચેં ને જ્ઞાનનો અભાવ કહ્યો છે. તથા સમ્મૂં મનુષ્યને તો બંને અવસ્થામાં જ્ઞાનનો અભાવ છે.

(૧૩) અજ્ઞાન ૨—મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન એ ૨ અજ્ઞાન સર્વને હોય છે.

(૧૪) યોગ ૪—અસત્યામૃષા વચનયોગ, ૧ ઔદારિક કાયયોગ, ૧ ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ, અને ૧ તૈજસકાર્મણ્ય કાયયોગ એ ૪ યોગ સર્વને હોય.

(૧૫) ઉપયોગ ૬—જ્ઞાનદ્વારમાં કહ્યા પ્રમાણે સિદ્ધાન્તને મતે—મતિ-જ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-મતિઅજ્ઞાન-શ્રુતઅજ્ઞાન-અશ્રુદ્દર્શન અને અઅશ્રુદ્દર્શન એ ૬ ઉપયોગ હોય, અને કર્મ-અન્યમતે-૨ જ્ઞાન રહિત ૪ ઉપયોગ હોય. (ત્યાં ૬ ઉપયોગ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ હોય અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં ૪ ઉપયોગ હોય.) તથા સમ્બૂં મનુષ્યોને તો ઉભયમતે ૪ ઉપયોગ જ હોય.

(૧૬) ઉપપાત—એક સમયમાં જઘન્યથી ૧-૨-૩, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય.

(૧૭) ચ્યવન—એક સમયમાં જઘન્યથી ૧-૨-૩, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત મરણ પામે.

વિરહ—સમ્બૂં તિં ૫ંચેન્દ્રિયના ૫ ભેદમાંના પ્રત્યેક ભેદમાં જઘન્ય વિરહ ૧ સમય, તથા ઉત્કૃષ્ટ વિરહ અન્તર્મુદ્દર્ત છે, અને સમ્બૂં મનુષ્યોનો જઘન્ય વિરહ ૧ સમય તથા ઉં વિરહ ૨૪ મુદ્દર્ત છે.

(૧૮) સ્થિતિ—સમ્બૂં જલચરનું આયુષ્ય ૧ પૂર્વકોડ વર્ષ, ચતુષ્પદનું ૮૪૦૦૦૦ વર્ષ, ઉરપરિસર્પનું ૫૨૦૦૦૦ વર્ષ, ભુજપરિસર્પનું ૪૨૦૦૦ વર્ષ, અને ખેચરનું ૬૨૦૦૦ વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે. તથા એ સર્વેનું જઘન્ય આયુષ્ય અન્તર્મુદ્દર્ત છે, તથા સમ્બૂં મનુષ્યનું તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્નેય પ્રકારનું આયુષ્ય અન્તર્મુદ્દર્ત પ્રમાણ છે.

(૧૯) પર્યાપ્તિ ૫—સર્વને મનઃપર્યાપ્તિ વિના ૫ પર્યાપ્તિઓ છે, પરંતુ તદ્વાવત એ છે કે—સમ્બૂં તિં ૫ંચેં છવે પાંચે પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી શકે છે. અને સમ્બૂં

વિશેષાર્થ:—

આ પ્રકરણના કર્તા શ્રી ગજસાર મુનિ શ્રી જિનહંસસૂરિ નામના આચાર્યના રાજ્યમાં-શાસનમાં થયા છે. શ્રીજિનહંસસૂરિ ખરતરગચ્છના આચાર્ય હતા, તથા શ્રી ગજસાર મુનિ શ્રીધવલ-ચદ્રમુનિના શિષ્ય હતા. તેઓ સંવિગ્રહપંડિત શ્રી અમ્બોદયગણિની પાસે લાલન-પાલન થયેલા (એટલે તેમની પાસે દીર્ઘકાળ રહેલા) હતા. તે શ્રી ગજસારમુનિએ જ આ ૬૦૬ પ્રકરણના સ્વરૂપમાં શ્રી ૨૪ જિનેન્દ્રોની સ્તુતિ-વિજ્ઞપ્તિ-વિનંતિ કરી છે, અને તે વિજ્ઞપ્તિ અવશ્ય આત્મકલ્યાણવાળી છે. કારણ કે અન્યરચનામાં પરબ્રહ્મનું કલ્યાણ ભજનીય-વિકલ્પે (અનિયત) છે, અને સ્વકલ્યાણ તો અવશ્ય છે, તે માટે કહ્યું છે કે—

ન ભવતિ હિ ધર્મઃ શ્રોતુઃ, સર્વસ્યૈકાન્તતો હિતશ્રવણાત્ ।

શ્રુવતોઽનુમહવુદ્ધ્યા, વક્તુસ્ત્વૈકાન્તતો ભવતિ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—કલ્યાણવચ્ચનો સાંભળવાથી સર્વે શ્રોતાઓને ધર્મ થાયજ એવો એકાન્ત નિયમ નથી, પરંતુ અનુગ્રહ (ઉપકાર)—બુદ્ધિવડે કલ્યાણ વચ્ચનો કહેનાર વક્તાને તો ધર્મ થાય જ, એવો એકાન્તનિયમ છે. ॥ ૧ ॥ પુનઃ પણ કહ્યું છે કે—

અસ્તુ વા માઽસ્તુ વા વોધઃ, પરેપાં કર્મયોગત. ।

તથાપિ વક્તુર્મહતો નિર્જ્જરા ગદિતા જિનૈ. ॥ ૩ ॥

અર્થ:—કર્મના યોગથી અન્ય જીવોને (શ્રોતાઓને) બોધ (જ્ઞાનપ્રાપ્તિ-ધર્મપ્રાપ્તિ) થાય અથવા ન પણ થાય, પરંતુ શ્રી જિનેન્દ્રોએ “બોધવચ્ચનો કહેનારને તો અવશ્ય મહાનિર્જર્જરા થાય જ” એમ કહ્યું છે. ॥ ૨ ॥

ઉપર લખેલા ૬૦૬ પ્રકરણના અર્થમાં મતિદોષથી, જાણ્યે વા અજાણ્યે સૂક્ષ્મ અથવા સ્થૂલ ભૂલચૂક રહી ગઈ હોય, તે સમજના સુધારીને વાંચશે, એવી અમારી ભલામણ છે.

इति श्री जैन-श्रेयस्करमण्डलाख्यसंस्थान्तर्गतानेकधार्मिकन्यवहृतिसंचाल-कस्य महिमानारयनगरानंवासिन श्रेष्ठिवर्यश्रीयुत-वेणीचन्द्रसुरचंद्रस्य मन्त्रेणान् श्रीयुतानुषचन्द्रमलुकचन्द्रस्य विद्यार्थि चंदुलाल न्हानचन्देन लिखित-संख्या च संशोधित-वर्धित-विशदीकृतः श्रीदण्डकप्रकरण-विशेषार्थः समाप्तः ।

ઉત્તર વૈક્રિયની અવગણના.		ઉત્તર વૈ. કાળ સંઘર્ષ		૪ સંગ્રહ	
જન્ય	ઉત્કૃષ્ટ				
અ. સં. લા	૧૫૦ ધ ૨૨ આં	અંતર્મુદ્ધર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૩૧૧ ધનુષ્ય	અંતર્મુદ્ધર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૬૨૧ ધનુષ્ય	અંતર્મુદ્ધર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૧૨૫ ધનુષ્ય	અંતર્મુદ્ધર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૨૫૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુદ્ધર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૫૦૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુદ્ધર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૧૦૦૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુદ્ધર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૧ લાખ યોજન	અંતર્મુદ્ધર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. બા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	
x	x	x	નથી	૪ અથવા ૧૦	
x	x	x	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. અ. લા	અ. અ. લા.	અંતર્મુદ્ધર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦	
x	x	x	નથી	૪ અથવા ૧૦	
x	x	x	હેવડું	૪ અથવા ૧૦	
x	x	x	હેવડું	૪ અથવા ૧૦	
x	x	x	હેવડું	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા	૮૦૦ યોજન	૪ મુદ્દર્ત	૬ સ ધપણ	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. લા	૧ લાખ યોજન અને ૪ અમુસ	૪ મુદ્દર્ત	૬ સ ધપણ	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦	

ઉત્તર પૈકિયની અવગાહના. ઉત્તર પૈ. કાળસંઘયણ | ૪ સજા

જાન્ય	ઉત્કૃષ્ટ			
અં. સં. ભા.	૧૫૥ ધ ૧૨ આં	અંતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૩૧૬ ધનુષ્ય	અંતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૬૨૮ ધનુષ્ય	અંતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧૨૫ ધનુષ્ય	અંતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૨૫૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૫૦૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧૦૦૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોગન	અંતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોગન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોગન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોગન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોગન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોગન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોગન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોગન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોગન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
x	x	x	નથી	૪ અથવા ૧૦
x	x	x	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. અ. ભા.	અં. અ. ભા.	અંતર્મુહર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
x	x	x	નથી	૪ અથવા ૧૦
x	x	x	છેવડું	૪ અથવા ૧૦
x	x	x	છેવડું	૪ અથવા ૧૦
x	x	x	છેવડું	૪ અથવા ૧૦
અં. સ. ભા.	૮૦૦ યોગન	૪ મુહર્ત	૬ સંધ્યા	૪ અથવા ૧૦
અં. મં. ભા.	૧ લાખ યોગન અને ૪ અંગુલ	૪ મુહર્ત	૬ સંધ્યા	૪ અથવા ૧૦
અં. સ. ભા.	૧ લાખ યોગન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સ. ભા.	૧ લાખ યોગન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સ. ભા.	૧ લાખ યોગન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦

૧૫ ઉપચોગ

४. व ४. वै वै-भि. ते

१. ४. ५ ४. वै वै-भि. तै

[illegible]

मौ मौ-गि तै
मौ मौ-भि तै नैस
मौ मौ-भि तै नैस
मौ मौ-भि तै असंभ
मौ मौ-भि तै असंभ
मौ मौ-भि तै असंभ
मौ मौ-भि तै असंभ

म. ४ व ४ मौ मौ-भि
तै-१८

५५ योग

म५ व ५ वै वै-मि
 म५. व ५ " "
 म५ व ५. " "

અદર્શન ડગ્લાન ડગ્લાન સ ખ્યાતી ડગ્લા ખ્યાતી
અદર્શન ડગ્લાન ડગ્લાન સંખ્યાતી ડગ્લાંખ્યાતી

उद्दर्शन उद्गान उद्ग्रहान संख्याता व्यसंख्याता

[illegible][illegible]

૧૨ દ્વિપયોગ

१२ विभाग

उत्तीर्ण उद्दान उत्तीर्ण	संख्याता	व्यसंख्याता
उत्तीर्ण उद्दान उत्तीर्ण	संख्याता	व्यसंख्याता
उत्तीर्ण उद्दान उत्तीर्ण	संख्याता	व्यसंख्याता
उत्तीर्ण उद्दान उत्तीर्ण	संख्याता	व्यसंख्याता

૧૭ ચ્યવન	૧૮ જીવન્ય	૧૯ સ્થિતિ ઉદ્ધૃષ્ટ	૨૦ પર્યાપ્ત	વિરહ ઉદ્ધૃષ્ટ
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ સાગરોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧ સાગરોપમ	૩ સાગરોપમ	૬	૭ દિવસ
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૩ સાગરોપમ	૭ સાગરોપમ	૬	૧૫ દિવસ
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૭ સાગરોપમ	૧૦ સાગરોપમ	૬	૧ માસ
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ "	૧૭ સાગરોપમ	૬	૨ માસ
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૭ "	૨૨ સાગરોપમ	૬	૪ માસ
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૨૨ "	૩૩ સાગરોપમ	૬	૬ માસ
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ સાગરોપમથી અ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પદ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પદ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પદ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પદ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પદ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પદ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પદ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પદ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પદ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પદ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
અસ ખ્યાતા	અંત મુહૂર્ત	૨૨ હજાર વર્ષ	૪	+
અસ ખ્યાતા	અંત મુહૂર્ત	૭ હજાર વર્ષ	૪	+
અસ ખ્યાતા	અંત મુહૂર્ત	૩ હજાર વર્ષ	૪	+
અનંત અનંત	અંત મુહૂર્ત	૧૦ હજાર વર્ષ	૪	+
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	અંત મુહૂર્ત	૧૨ વર્ષ	૫	૧ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	અંત મુહૂર્ત	૪૬ દિવસ	૫	૧ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	અંત મુહૂર્ત	૭ માસ	૫	૧ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	અંત મુહૂર્ત	૩ પદ્યોપમ	૬	૧૨ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા	અંત મુહૂર્ત	૩ પદ્યોપમ	૬	૧૨ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ પદ્યોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૫ પદ્યોપમનો ૮ ભા	૧ પદ્યોપમ ૧ ગ્રા ૧	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સ ખ્યાતા અસ ખ્યાતા	૫ પદ્યોપમ	૩૩ સાગરોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત

[illegible]

કોનાથી કેટલા વધારે ?

કોનાથી કેટલા ઓછા ?

મૂળ કેટલા ?

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

વ્યંતરથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

વ્યંતરથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

વ્યંતરથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

વ્યંતરથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

વ્યંતરથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

વ્યંતરથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

વ્યંતરથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

નારકોથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

તેઈદ્રિયથી અસં. ગુણ

અપ્કાયથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

પૃથ્વીકાયથી અસં. ગુણ

વાયુકાયથી અસંખ્ય ગુણ

અસંખ્યાતા

મનુષ્યથી અસં. ગુણ

વૈમાનિકથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

અપ્કાયથી અસંખ્ય ગુણ

વનસ્પતિકાયથી અનંત ગુણ

અસંખ્યાતા

વાયુકાયથી અનંત ગુણ

કોઈથી ઓછા નથી

અનંતા

પંચેદ્રિય તિર્યચથી વિશેષાધિક

તેઈદ્રિયથી વિશેષહીન

અસંખ્યાતા

એઈદ્રિયથી વિશેષાધિક

પૃથ્વીકાયથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

જ્યોતિષથી અસં. ગુણ

પંચેદ્રિય તિર્યચથી વિશેષહીન

અસંખ્યાતા

ચંદ્રિયથી વિશેષાધિક

એઈદ્રિયથી વિશેષહીન

અસંખ્યાતા

કોઈથી વધારે નથી

તેઈકાયથી અસં. ગુણ

સંખ્યાતા

નારકોથી અસં. ગુણ

જ્યોતિષથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

વ્યંતરથી અસં. ગુણ

ચંદ્રિયથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

તેઈકાયથી અસં. ગુણ

ભવનપતિથી અસં. ગુણ

અસંખ્યાતા

શ્રીમદ્-હરિલક્ષ્મી-વિરચિતા

શ્રી જમ્બૂદ્વીપ સંગ્રહણી

અથવા

લઘુ સંગ્રહણી

(પર્વતની) ૧ ઉંચાઈ	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન
	૧૦૦૦	૨૫	૫૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦
૨ વિસ્તાર	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન
	૧૦૦૦	૫૦	૫૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦
૩ આકાર	પથ્ય જેવો	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	ઉર્ધ્વ ગો. પુચ્છ	ઉર્ધ્વ ગો. પુચ્છ	ઉર્ધ્વ ગો. પુચ્છ	ઉર્ધ્વ ગો. પુચ્છ
૪ પૃથ્વીમાં	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન
	૨૫૦	૬૧	૧૨૫	૨૫૦	૨૫૦	૨૫૦	૨૫
૫ રંગ તથા રોનાખનેલા	શ્વેત રત્નના	શ્વેત રૂપાના	પીળો સુવર્ણ ના	પીળો સુવર્ણ ના	પીળો સુવર્ણ ના	પીળો સુવર્ણ ના	પીળો સુવર્ણ ના
(ઘ)ભૂમિક્ષેપ		અ. કે વિજ- યોમાં ૩૪					
૬ તીર્થ	ભરત			મહાવિદેહ			
	માગધ	વરદામ	પ્રભાસ	માગધ	વરદામ	પ્રભાસ	
	૧	૧	૧	૩૨	૩૨	૩૨	

યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન
૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૧૦૦૦૦	૧૦૦	૨૦૦	૪૦૦	૪૦૦	૨૦૦	૧૦૦	
યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યો.	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન
૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦	૬૬૬ ૧૦૦૦૦	૧૦૫૨	૪૨૧૦	૧૬૮૪	૧૬૮૪	૪૨૧૦	૧૦૫૨	
					કળા	કળા.	કળા	કળા.	કળા	કળા	
					૧૨	૧૦	૨	૨	૧૦	૫	
અશ્વ	અશ્વ	અશ્વ	અશ્વ	ઉપર જો- પુરુષ	લંબ	લંબ	લંબ	લંબ	લંબ	લંબ	લંબ
૨૬૫	૨૬૫	૨૬૫	૨૬૫		યોરસ	યોરસ	યોરસ	યોરસ	યોરસ	યોરસ	યોરસ
ગજ	ગજ	ગજ	ગજ								
દંત	દંત	દંત	દંત								
યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન	યોજન
૧૨૫	૧૨૫	૧૨૫	૧૨૫	૧૦૦૦	૨૫	૫૦	૧૦૦	૧૦૦	૫૦	૨૫	
સ્વેત	રક્ત	પીળો	નીલ	પીળો	પીળો	પીળો	લાલ	લીલો	સ્વેત	પીળો	
રત્નનો	રત્નનો	સુવર્ણનો	રત્નનો	સુવર્ણનો	સુવર્ણનો	સુવર્ણનો	તપની- ય સુવર્ણનો	વૈદ્ય- રત્નનો	રૂપાનો	સુવર્ણનો	
		મેરુ પાસે	જાંબુ	શાલભલિ	હરિદ્ર	હરિસ					
		દિશ્ટ ૮	દિશ્ટ ૮	દિશ્ટ ૮	૧	દિશ્ટ ૬૫					
ચેતવત											
માગધ		વરદામ		મલાસ		કુલ ૧૦૨					
૧		૧		૧							

૭. શ્રેણી	ભરતના વૈતાલ્ય ઉપર			મહાવિદેહના વૈતાલ્ય ઉપર			
કુલ	વિદ્યાધરની શ્રેણી	૨			૬૪		
	આભિયોગિકની શ્રેણી	૨			૬૪		
		૪			૧૨૮		
૮. વિજયો		ભરતમા			મહાવિદેહમાં		
		૧			૩૨		
૯. હિંદ		પદ્મ હિંદ	મહા પદ્મહિંદ	તિગ-ચિહ્ન હિંદ	પુંડરિક	મહા પુંડરિક	કેસરી
દીર્ઘ	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	યોજન ૪૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	૧	૪
પહોળા	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦		
હિંદમા રહે નારી દેવીનું નામ	શ્રીદેવી	હ્રીદેવી	ત્રીદેવી	નક્ષત્ર દેવી	શુદ્ધિ દેવી		
કયા પર્વત ઉપર	અધુદિ મન ત ઉપર	મહા હિમવ ત ઉપર	નિપદ પર્વત ઉપર	શિખ રી પર્વ ન ઉપર	૩૬મી પર્વ ઉપર		
	૧૦યો	૧૦યો	૧૦યો	૧૦યો	૧૦યો		
	ગંગા સિંધુ રોહિતાશા	રોહિત દગિ-કાતા	દગિસ-સિનામિનો-દા	રક્તા રક્ત-વની સુવર્ણ કુસા	રૂપ કુના નગ-કાન્તા		

ઐરાવતના વૈતાલ્ય ઉપર			કુલ
	૨		૬૮
	૨		૬૮
	૪		૧૩૬ શ્રેણી
	ઐરાવત		કુલ
	૧		૩૪ વિનય

દેવકુડમા		ઉત્તર કુરમાં		કુલ ૬ મોટાં ૧૦ નાના — ૧૬ હુંડે ૫૬ હુંડના માપે છે
નિપથ હુંડ	સુલમહુંડ	નીલવત હુંડ	ઐરાવત હુંડ	
દેવકુર હુંડ	વિદ્યુત પ્રમ હુંડ	વિતર કુરહુંડ	માલ્યવત હુંડ	
મગપ્રભ હુંડ		મહાહુંડ		

આ હુંડો વચ્ચેથી મીનોગ નદી વહે છે	આ હુંડો વચ્ચેથી મીતા નદી વહે છે.
----------------------------------	----------------------------------

૧૦ મુખ્ય નદીઓ	ગંગા	સિંધુ	રક્તા	રક્તવતી	રાહિતા	રાહિતાંશા	સુવર્ણકુલા
(૧) પરિવાર	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૨૮૦૦૦	૨૮૦૦૦	૨૮૦૦૦
(૨) સ્થળ	૧ ભરતમાં ૧૬ વિદેહમાં	૧ ભરતમાં ૧૬ વિદેહમાં	૧ ઐરાવ તમાં ૧૬ વિદેહમાં	૧ ઐરાવ તમાં ૧૬ વિદેહમાં	હિમવં- તમાં	હિમવં- તમાં	હૈરણ્ય- વંતમાં
(૩) કંધ દિશામાં વહે છે.	પૂર્વ	પશ્ચિમે	પૂર્વ	પશ્ચિમે	પૂર્વ	પશ્ચિમે	પૂર્વ
(૪) કયા પર્વતના	લઘુ હિમવતના	લઘુ હિમવતના	શિખરીના	શિખરીના	મહા-હિમવતના	લઘુ હિમવતના	શિખરીના
(૫) કયા હિમમાંથી	પદ્મ હિમમાંથી	પદ્મ હિમમાંથી	પુંડરીક હિમમાંથી	પુંડરીક હિમમાંથી	મહા-પદ્મ હિમમાંથી	પદ્મ હિમમાંથી	પુંડરીક હિમમાંથી
(૬) મૂળ પ્રવાહ	૬૧ યોગન	૬૧ યોગન	૬૧ યોગન	૬૧ યોગન	૧૨૧૧ યોગન	૧૨૧૧ યોગન	૧૨૧૧ યોગન
(૭) અનંત પ્રવાહ	૬૨૧૧ યોગન	૬૨૧૧ યોગન	૬૨૧૧ યોગન	૬૨૧૧ યોગન	૧૨૨૫ યોગન	૧૨૨૫ યોગન	૧૨૨૫ યોગન
(૮) પ્રારંભે ઉગ્રાઈ	૦૧૧ ગાઉ	૦૧૧ ગાઉ	૦૧૧ ગાઉ	૦૧૧ ગાઉ	૧ ગાઉ	૧ ગાઉ	૧ ગાઉ
(૯) પર્યંતે ઉગ્રાઈ	૧૧ યોગન	૧૧ યોગન	૧૧ યોગન	૧૧ યોગન	૨૧૧ યોગન	૨૧૧ યોગન	૨૧૧ યોગન

અધિકારી	હરિસ લિંગા	અરિહંતા	નગકાતા	નારીકાતા	મીતા	સીતાદા કુલ પરિવાર
૨૮૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૩૨૦૦૦	૫૩૨૦૦૦
દિગ્વિ- વતમા	હરિ- વર્ષમા	હરિ- વર્ષમા	રમ્ય- ક્રમા	રમ્યક્ર- મા	મહા વિદેહમા	મહા- વિદેહમાં
પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે
અકિમના	નિપધના	મહા હિ મવંતના	અકિમના	નીલવત- ના	નીલવત ના	નિપધના
મહા- પુરીક હુદમાથી	તિગિન્ધી હુદમાથી	મહાપદ્મ હુદ- માથી	મહા પુ- રીક હુદ- માથી	કેસરી હુદમાથી	કેસરી હુદમાથી	તિગિન્ધી હુદથી
૧૨૧ ચોળન	૨૫ ચોળન	૨૫ ચોળન	૨૫ ચોળન	૨૫ ચોળન	૫૦ ચોળન	૫૦ ચોળન
૧૨૫ ચોળન	૨૫૦ ચોળન	૨૫૦ ચોળન	૨૫૦ ચોળન	૨૫૦ ચોળન	૫૦૦ ચોળન	૫૦૦ ચોળન
૧ ગાદિ	૧૧ ચોળન	૧૧ ચોળન	૧૧ ચોળન	૧૧ ચોળન	૧ ચોળન	૧ ચોળન
૨૧ ચોળન	૫ ચોળન	૫ ચોળન	૫ ચોળન	૫ ચોળન	૧૦ ચોળન	૧૦ ચોળન

૧૪૫૬૦૦૦

કુલ નદીઓ

૬૮

૧૦

૧૨મ્મ તર્નદી

(૧૪૫૬૦૮૦)

મંગળ, વિષય, પ્રયોજન અને સંબંધ.

નમિય જિણં સવ્વન્નું, જગપુજ્જં જગગુરું મહાવીરં ।
જંબૂદ્વીપપયત્થે, વુચ્છં સુત્તા સપરહેઝ ॥ ૧ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

નત્વા જિનં સર્વજ્ઞ, જગત્પૂજ્યં જગદ્ગુરું મહાવીરં ।
જમ્બૂદ્વીપપદાર્યાનિ, વક્ષ્યે સૂત્રાત્ત્વપરહેતો ॥ ૧ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ

સવ્વન્નું જગપુજ્જં જગગુરું મહાવીરં જિણં નમિય ।
સ-પર-હેઝ સુત્તા જંબૂદ્વીપપયત્થે વુચ્છં ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ: —

નમિય=નમસ્કાર કરીને	પયત્થે=પદાર્થોને
જિણં=જીવંતનારને	વુચ્છં=કહીશ
સવ્વન્નું=સર્વજ્ઞ, સંપૂર્ણ જ્ઞાન વાળા	સુત્તા=સૂત્રમાંથી ઉદ્ધરીને અ- થવા સૂત્રને અનુસારે
જગપુજ્જં=ત્રણ જગતને પૂજ્ય	સ-પર=પોતાના તથા પરના (બીજાના)
જગગુરુ=ત્રણ જગતના ગુરુ	હેઝ=(કહ્યાણને) અર્થે, માટે
જમ્બૂદ્વીપ=જમ્બૂદ્વીપમાં રહેલા	

ગાયાર્થ:—

સર્વજ્ઞ, જગત્પૂજ્ય, અને જગદ્ગુરુ શ્રી મહાવીર જિને-
શ્વરને નમસ્કાર કરીને પોતાના અને બીજાના (જ્ઞાન)
માટે સૂત્રોમાંથી જમ્બૂદ્વીપના પદાર્થો કહીશ. ૧

વિશેષાર્થ: —

ચાર અનુવંશો-૧ અર્ધો ગાથામાં ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીની
સ્તુતિરૂપ મંગળાચરણ છે. ૨ જમ્બૂદ્વીપના સાશ્વત પદાર્થોનું
વર્ણન વિષય છે. ૩ “સ્વપરના બોધ માટે” એ પ્રયોજન
છે. ૪ “સૂત્રોમાંથી (ઉદ્ધરીને)” એથી સંબંધ બતાવ્યો છે.

મંગલચરણમા-અનુક્રમે અપાયાપગમાતિશય, જ્ઞાનાતિશય, પૂજન-
તિશય, અને વચનાતિશય સૂચવેલ છે, વિદ્યના પદાર્થો

જાણવા એ હમ્મસ્થ માણસની શક્તિ બહારનું કામ છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન ગિવાય તે પદાર્થો કોઈપણ જાણી શકે નહીં, ત્યારે સર્વજ્ઞપણાને લીધે પ્રભુ મહાવીર સ્વામીએ પોતાના કેવળજ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થો જગદ્ગુરુ તરીકે, જગતના છવોના કેવળ ઉપકાર માટે જ કહ્યા છે. કારણકે તેઓ જિનેશ્વર પ્રભુ હોવાથી સ્વાર્થ અને રાગદ્વેષથી રહિત હતા. તેમનાં વચનો ઉપર અવિદ્યાસ રાખવાનું કોઈપણ કારણ નથી. જગત્પૂજ્ય એ પ્રભુના વચનમાં જરાપણ શંકા લાવવાનો અવકાશ નથી. આટલા વિસ્તારથી અને ચોક્કસ સંખ્યાથી સ્વરૂપ કોઈપણ અસર્વજ્ઞ માણસ કહેવા અર્થ નથી.

પ્રયોજન-નજીકનું-જ્ઞાન. અને પરંપરાએ-મોક્ષ.

સવધ-આર પ્રકારનો હોય છે. વાચ્ય-વાચક. ગુરુ પર્વક્રમ, સાધ્ય-સાધન, ઉપાયોપેય.

અધિકારી-સમ્યક્ આરિત્ર ખાતર સમ્યગ્ જ્ઞાન મેળવવા ઈન્દ્રિય નાર સમ્યગ્દર્શની ભવ્ય આત્માઓ, તથા અધિગમ સમ્યક્ત્વ મેળવવા પદાર્થોનો અધિગમ કરવાની ઈન્દ્રિયાવાળા માર્ગાનુસારી ભવ્ય આત્માઓ પણ અધિકારી ગણાય છે.

જાળુદ્રોપનું પ્રમાણ

જાળુદ્રોપની લંબાઈ તથા પહોળાઈ ૧.૦૦.૦૦૦ એક લાખ લોજન છે. તેની જડાઈ પણ ૧.૦૦.૦૦૦ એક લાખ લોજન છે. કેમકે જાળુદ્રોપની મધ્યમા ૯૨૦૦૦ ચોજન ઉંચા મેરૂપર્વત છે. અને ૧૦૦૦ ૯૨૦૦ ચોજન જમીનમાં ઊંચા છે. અથવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ૧૦૦૦ ૯૨૦૦ ચોજન નીચે પડેલાનો છે.

દશાએ રિપે ખુલાસો

દશાએ-આપણે મેરૂપર્વત તરફ એક ગામી કિનારો હતો. તે જગણા દ્વારા વિજયદાસ આને એટલે તે તરફની દિશા તે પૂર્વ દિશા.

અને દાખા દ્વારા તરફ જયન્તદાસ છે. અને તે તરફની દિશા તે પશ્ચિમ દિશા

આપણી પાછળ વિજયંત દ્વાર આવે, અને તે તરફની દિશા તે દક્ષિણ દિશા.

અને આપણી સામે મેરુની પેલી તરફ ઐરાવત ક્ષેત્રની પાસે ઠેઠ અપરાજિત દ્વાર છે. તે તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા, દિશાઓના વ્યવહારને માટે અનેક પ્રકારે શાસ્ત્રમાં^૧ છે. પરંતુ અહીં ઉપર પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર સમજવો, બીજા ક્ષેત્રોમાં પણ આ નિયમ પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર કરી શકાય છે. આ વ્યવહાર લોકપ્રસિદ્ધ સૂર્ય-દિશા સાથે મળતો છે.

મુખ્ય દશ પદાર્થો

खंडा जोयण वासा, पव्वय कूडा य तित्थ सेढीओ ।
विजय दह सलिलाओ, पिंडेसिं होइ संघयणी ॥२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

खण्डानि योजनवर्षाणि, पर्वतकूटाश्च तोर्यश्रेणय ।

विजयह्रदसलिलाः पिण्ड एतेषा भवति सग्रहणी ॥ २ ॥

અન્યથ સહિત પદરચ્છેદ

ગાથાવત્ સુગમ છે-પરંતુ એસિં પિંડ સઘયણી હોઈ ઇતિ.

શબ્દાર્થ :-

खडा=ખંડ વિભાગ

जोयण=યોજન

वासा=વર્ષા-ક્ષેત્રો

पव्वय=પર્વતો

कूडा=કૂટ-શિખરો

य=અને, તથા

तित्थ=તીર્થ

सेढीओ=સેણિઓ

विजय=વિજય, ૭ ખંડનો દશ

दह=હ્રદ, સરોવર

सलिलाओ=નદીઓ

पिंड=પિંડ, સંગ્રહ, સમૂહ

एसिं=એ ૧૦ પદાર્થોનો

होइ=છે

संघयणी=સંગ્રહણી

૧ મેરુની તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા અને તેની સામેની દિશા તે દક્ષિણ દિશા આ વ્યાખ્યાની દિશાઓ ક્યાં કર્યો. કાગળ કે મેરુ પર્વત અંબુદીપની મધ્યમાં આવેલો છે. પરંતુ એ વ્યવહાર અહીં લેવાનો નથી.

સંસ્કૃત અનુવાદ
નવતિ (ત્યધિક) ગતં સ્વળ્ડાનાં ભરતપ્રમાણેન ભાજિતે લક્ષે,
અથવા નવતિ (ત્યધિક) ગતગુણં, ભરતપ્રમાણં ભવતિ લક્ષમ્ ॥૩॥

અન્ય સહિત પદ્યછંદ
મરહપમાણેણ લક્ષે માદ્ય, સ્વંડાણં ણતઅમયં ।
અહવા ણતયસયગુણં મરહપમાણં લક્ષ હવહ ॥ ૩ ॥

શીખદાર્થ:-

ણતસ=નેતું અધિક
સયં=સો
મરહ=ભરતના
પમાણેણ=પ્રમાણવડે

માદ્ય=ભાગ્યે છતે, ભાગતાં
લક્ષે=એક લાખ (ચોળન) ને
ગુણં=ગુણેલું, ગુણતાં,

ગાથાર્થ:-

ભરતના પ્રમાણ વડે લાખને ભાગવાથી ખંડોનું
એકસો નેતું થાય. અથવા એકસો નેતું ગણુ ભરતનું
પ્રમાણુ લાખ થાય. ૩

વિશેષાર્થ:-

પરફર્દ્યોજનના પહોળાઈવાળા ભરત અને ચૈરવત ક્ષેત્ર એ
એનાના ક્ષેત્રો છે. ભરતને એક ખંડ ગણીએ, તો એવા ૧૯૦ ખંડોના
જમ્બૂદ્વીપ છે. પરફર્દ્ય $\times ૧૯૦ = ૧,૦૦,૦૦૦$ એક લાખ યોજનનો
જમ્બૂદ્વીપ થશે. અથવા $૧,૦૦,૦૦૦ - પરફર્દ્ય = ૧૯૦$. અથવા
 $૧,૦૦,૦૦૦ - ૧૯૦ = પરફર્દ્ય$. કળા=એટલે અંશ, ભાગ. એક
યોજનના ૧૯ ભાગ કરી તેમાંથી ૬ ભાગ લેવા, એ અર્થ સમજવો.
અથવા કળાઓ કરીને પણ આ ભાગાકાર કરી શકશે—
 $પરફ \times ૧૯ = ૯૩૯૪ + ૬ = ૧૦,૦૦૦, ૧,૦૦,૦૦૦ \times ૧૯ =$
 $૧૯,૦૦,૦૦૦ - ૧૦,૦૦૦ = ૧૯૦.$

ગણિતના ચિન્હોની સમજ
+ સરવાળા. - બાદબાકી. $\times$ ગુણાકાર. - ભાગાકાર. વર્ગ એટલે
તેટલાને તેટલાએ ગુણવા. $\sqrt{\text{વર્ગમૂળ}}$ [કરણી]. = ગણિતનું
પરિણામ-જવાબ.

* અહવેગસંઢ મરહે, દો હિમવંતે અ હેમવહ ચરો ।
અઢ મહાહિમવંતે, સોલસ સંઢાઈ હરિવાસે ॥ ૪ ॥

* વર્તમાનમાં અહવેગસંઢે મરહે એવો પાઠ પ્રસિદ્ધ છે, પરન્તુ
જૂનો મત્રો ૨૩ની આધારે અહવેગ સંઢ મરહે પાઠ છે

વત્તીસં પુણ નિસઢે, મિલિયા તેસઢિ વીયપાસેઽવિ ।
ચડસઢી ઉ વિદેહે, તિરાસિપિંઢે ઉ ણડઅસયં ॥૫॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અયર્વકલ્પણં ભરતે, દ્વૌ દિમવન્તે ચ દૈમવતિ ચત્વારિ ।
અઘૌ મહાદિમવન્તે, પૌઢય ચ્વણ્ઢાનિ હરિવર્ષે ॥ ૪ ॥
દ્વાત્રિંશન પુનર્નિપથે, મિલિતાસ્ત્રિપટ્ટિર્દ્વિતીયપાર્શ્વેઽપિ ।
ચતુ પટ્ટિસ્તુ વિદેહે ત્રિરાશિપિંઢે તુ નવતિ (ત્યધિક) ઇતમ્ ॥૫॥

અન્યથ સહિત ૫૬૨છેદ.

અહવા ભરદ્દે એગ ચંહ, દિમવંતે દો અ દૈમવઢ ચડરો
મહાદિમવંતે અઢ્ઢ હરિવાસે ચોલસ ચંહાઈ ॥ ૪ ॥
પુણ નિસઢે વત્તીસં, મિલિયા તેમઢિ વીય પામે અવિ
ઉ વિદેહે ચડસઢી, તિરાસિ પિંઢે ઉ ણડઅસય ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ ૪ થી ગાથાનો.

જાણ=અથવા	ચડરો=ચાર ૫૦૬
ચંહ=૫૦૬	મહાદિમવતે=મહાદિમવંત
દિમવતે=દિમવંત પર્વતમાં (ના)	પર્વતમાં (ના)
અ=અને	ચત્વાર=૫૬
દૈમવત-દિમવંતક્ષેત્રમાં (ના)	હરિવાસે=હરિવર્ષક્ષેત્રમાં

શબ્દાર્થ ૫ થી ગાથાનો.

નિસઢે-નિપથપર્વતમાં (ના)	વિદેહે=મહાવિદેહક્ષેત્રમાં (ના)
મિલિયા અર્થ મળીને	તિ=ત્રણ
તેમઢિ કેસઢ ૫૦૬	રાશિ-રાશિ. ૫૦૬સંસ્કૃત
વીય-વીય-આમી	પિંડ-પિંડ ૫૦૬
પામે-પાલ્લવે	ઉ-વળી અથવા ઇન્દુનિ
ચાંહ ૫૦૬	નાઈ ।
ચાંહ-ચાંહ ૫૦૬	જાણહાલ=જાણહાલ નેહુ
ચ ૫૦૬	

ગાયાર્થ :-

ખંડો-ભરતક્ષેત્રમાં એક, હિમવંતપર્વતમાં બે, હિમ
વત્ ક્ષેત્રમાં ચાર, મહાહિમવંત પર્વતમાં આઠ, હરિવર્ષ-
ક્ષેત્રમાં સોળ અને નિષધપર્વતમાં બત્રીશ; એ મળીને
ત્રેસઠ, બીજી બાજુએ પણ ત્રેસઠ, તથા મહાવિદેહમાં ચોસઠ,
ત્રણે અંકનો સરવાળો એકસો ને નેત્રું થાય છે. ૧૧૪-૫૧

વિશેષાર્થ :-

ખંડસંખ્યા-ક્ષેત્ર કે પર્વતનું નામ. ખંડસંખ્યા-ક્ષેત્ર કે પર્વતનું નામ	
૧ [૫૨૬૬૬] ભરત	૧ [૫૧૬૬૬] ઐરાવત ક્ષેત્ર
૨ [૧૦૫૨૬૬] હિમવંત પર્વત	૨ [૧૦૫૨૬૬] શિખરી પર્વત
૪ [૨૧૦૫૬૬] હિમવંત ક્ષેત્ર	૪ [૨૧૦૫૬૬] હિરણ્યવતક્ષેત્ર
૮ [૪૨૧૦૬૬] મહાહિમવંત પર્વત	૮ [૪૨૧૦૬૬] રુકિમ પર્વત
૧૬ [૮૪૨૧૬૬] હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	૧૬ [૮૪૨૧૬૬] રમ્યક ક્ષેત્ર
૩૨ [૧૬૮૪૨૬૬] નિષધ પર્વત	૩૨ [૧૬૮૪૨૬૬] નીલવંતપર્વત
૬૩	૬૩

૬૪ [૩૩૬૮૬૬] મહાવિદેહ ક્ષેત્ર

૧૬૦ ખંડો

૧,૦૦,૦૦૦ લાખ યોજન

આ પ્રમાણે ખંડોની સંખ્યા, ક્ષેત્રો અને પર્વતોવાર સમજવી.

યોજન પ્રમાણે ખંડો

જોયણપરિમાણાં, સમચતુરસાંઈં इत्थं खंडां ।

लक्षस्वस्त य परिहीए, तप्पायगुणे य हुंतेव ॥ ६ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

યોજનપ્રમાણાનિ સમચતુરસ્થાણ્યત્ર સ્વઘાનિ ।

લક્ષમ્ ચ પરિહેત્પાદગુણિતે ચ મયન્ત્યેવ ॥ ૬ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ

દ્વિત્ય જોચણ પરિમાણાં સમચરસાદં સંઘાટ ।

ય લક્ષ્મસ્સ પરિહીય તપ્પાયગુણે હંતિ એવ ॥ ૬ ॥

સાબદાર્થ :—

પરિમાણાં=પ્રમાણવાળા

પરિહીય=પરિશિત

સમચરસાદં=સમચોરસ

તપ્પાય=તેના ચોથા ભાગ વડે

દ્વિત્ય=અહિં=જ્યાં બીજી પાસે

ગુણે=ગુણાકાર કર્યે થતે

લક્ષ્મસ્સ=સાબયોજનની

સાધાર્થ :—

અહિં—સાબની પરિશિતે તેના પા [૦] ભાગે ગુણવાથી
યોજન પ્રમાણના સમચોરસ ખંડો થાય છે. ॥ ૬ ॥

પરિશિ અને ગણિતપદ કાઢવાની રીત.

વિષ્ણુભવગદહગુણ—કરણી વટ્ટસ્સ પરિહો હોઈ ।

વિષ્ણુભવાયગુણિહો. પરિહો તસ્સ ગણિયપયં ॥ ૭ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વિષ્ણુભવગદહગુણકરણી વટ્ટસ્સ પરિહો ભવતિ ।

વિષ્ણુભવાયગુણિહો પરિહો તસ્સ ગણિયપદમ્ ॥ ૭ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ.

વિષ્ણુભવ ગદહ ગુણ કરણી વટ્ટસ્સ પરિહો હોઈ ।

પરિહો વિષ્ણુભવાય ગુણિહો તસ્સ ગણિયપયં ॥ ૭ ॥

સાબદાર્થ :—

વિષ્ણુભવ—વિષ્ણુ ભવના (વ્યાસના)

વિષ્ણુભવ=વિષ્ણુ ભવના

ગદહ વર્ગને

વાડ=ચોથા ભાગ વડે

દા—દાવાડે

ગુણિહો=ગુણિહો. ગુણનાં

ગુણ. ગુણાકાર કરી

પરિહો=પરિશિ. પરિશિત

કરણી—કરણી

તસ્સ=તેના ૧/૪ ભાગ

વટ્ટસ્સ. વટ્ટ (ગોળ) વટ્ટસ્સ

પરિહો પરિશિ (પરિશિત)

ગણિયપદ=ગણિતપદ. દ્વિત્ય

ગાયાર્થ—

વિષ્કંભના વર્ગના દશ ગુણાની કરણી, ગોળ વસ્તુનો પરિધિ છે. વિષ્કંભના ચા ભાગે ગુણાયેલ પરિધિ તેનું [ગોળ વસ્તુનું] ગણિતપદ છે. ॥ ૭ ॥

વિશેષાર્થ—

૧ વિષ્કમ્ભ, વ્યાસ, વૃત્તવિષ્કમ્ભ એટલે ગોળ પદાર્થની પહોળાઈ.

૨ પરિધિ, પરિચય એટલે ગોળ પદાર્થનો ઘેરાવો.

૩ ગણિતપદ, ક્ષેત્રફલ એટલે કોઈપણ માપના સમયોરસ ખંડોથી આખા ક્ષેત્રનું માપ કાઢવું તે.

આ ગાથામાં બતાવેલ હિસાબની રીત પ્રમાણે જવાબ રૂપે પરિધિની સંખ્યા આઠમી ગાથામાં અને ગણિતપદની સંખ્યા ૯ મી ૧૦ મી ગાથામાં આપેલ છે.

વિષ્કંભ   વિષ્કંભ   ગુણાકાર   ગુણ્ય

$$૧૦૦૦૦૦ \times ૧૦૦૦૦૦ = ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \times ૧૦$$

ગુણાકાર   થોડો ઘાટો ધો

$$૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \sqrt{} = ૩૧૬૨૨૭ - ૩-૧૨૮$$

આંગળ   વિષ્કંભનો ચોથો ભાગ

$$૧૩૧૧ \frac{૧૬૬૬૬૬૬૬}{૧૦૦૦૦} \times ૨૫૦૦૦ = જાબૂદ્દીપનું ક્ષેત્રફળ = ૭૯૦૫૬૮૪૧૫૦ થોડો ૧ ગાળ ૧૫૨૫ ધો ૬૦ આં.$$

* વર્ગમૂળની રીત તથા સ્પષ્ટ હિસાબ

પરિભાષા-ભાન્ય=જે સખ્યાના ભાગ કરવા હોય, તે સખ્યા

ભાજક=ભાગ પાડનારી સખ્યા

ભાગાકાર=પડેલા ભાગ જણાવનારી સખ્યા

ઘોપ=ભાગ પડતા છેવટની બાકી રહેલી સંખ્યા.

વર્ગ=કોઈ પણ સખ્યાને તેજ સખ્યાએ ગુણવાથી વર્ગ થાય.

વર્ગમૂળ એટલે દાદપાણુ સરખી બે સખ્યાના ગુણાકાર વાળી સખ્યાની મૂળ સંખ્યા ગોઠી દાઢવી તે વર્ગમૂળ. વર્ગમૂળની સખ્યાને તેજ વર્ગમૂળ વાળી સખ્યાએ ગુણીએ, તો પાછી તેજ સંખ્યા આવી જતી જોઈએ. દા. ત. ૧૬ સંખ્યા છે. તેને ૧૬ થી ગુણીએ તો ૨૫૬ એ વર્ગ થયો તેનું વર્ગમૂળ કાઢીએ, તો તેનું મૂળ ૧૬ સખ્યા આવે એ વર્ગમૂળને કઠીથી વર્ગમૂળથી=૧૬ થી ગુણીએ તો પ્રથમની ૨૫૬ સખ્યા આવે

આકાશનું ગણિત દુઝેશા જગણી આલુથી ડાખી આલુ તરફ જતાં જતાં થાય છે. એટલે એકમ સખ્યા જગણી આલુ છેલ્લી આવી છે અને દશક સખ્યાઓ ડાખી આલુ તરફ ચાલી આવે છે સખ્યાનું વાચન ડાખી આલુથી થાય છે. અને ગણિત [ભાગાકાર વિના] જગણી આલુથી થાય છે. જેમકે-૧૬૨૪૫ મોળ હજાર બમો પીન્નાલીશ=એ વાચન થયું. અને ગણિત ૧૬૨૪૫૪૮૦ પહેલા પાંચ ચોક વીશ, ત્યાંથી ગણિત કરવાનું શરૂ કરાય છે.

માટે—

વર્ગમૂળ કાઢવાની રીત—હેરજા એકમના આકાશો એકી આકાશ ઉપર પહેલાં | આવી નિશાની કરવી અને એકી સખ્યા ઉપર—આવી નિશાની કરવી. એકી ધ્યાનના આકાશ તે વિષમ સખ્યા કહેવાય છે. અને એકી ધ્યાનના આકાશ તે સમ સંખ્યા કહેવાય છે. ૨૫ થી નિશાની કરવાનું હાજી વર્ગમૂળનો ભાગાકાર કરતી વખતે પહેલા આકાશ ઉપર વિષમ નિશાની હોય, તો એ જ આકાશનો વર્ગમૂળનું ગોઠવન કરવાનું નીકળે, અને તે પછેના આકાશ ઉપર સમ-નિશાની હોય, તે એ આકાશની વર્ગમૂળનું ગોઠવન કરવું. અને પછે પછે નિશાની વાળી સખ્યા કહે છે કહે ઉતારતી કાઢી એના ગણે ગણે સખ્યાને ભાગાકાર કે વર્ગમૂળ કરી પાયા નથી, માટે કદાચ કદાચ ગણના હિસાબે તેજ વર્ગમૂળ કરતા કરતા હાજી ભાગ ન વાળવા કરી દેવાય છે.

સમાન્ય ભાગાકાર, એક એક સખ્યા હિસાબે છે, અને વર્ગમૂળ વર્ગમૂળ પેને ગોઠાવી રખાએ કરવાનું હોય. તેમ જ કદાચ તે આકાશ ઉપરના પે એ હિસાબે વિષમ સખ્યા ઉપર સમ નિશાની કરી અને સમ ઉપર-આ નિશાની કરી

તે સખ્યાનું વર્ગમૂળ કરવાનું હોય તેવું

૧. ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯ નિશાની સખ્યા ને તે સખ્યા કરતા ૧૦ જેટલા સખ્યાનું વર્ગમૂળ કરી દેવાય છે.

જંબુદ્વીપની પરિધિની સંખ્યા

પરિહી તિલક્ષ-સોલસ-સહસ્સ દો ય સય સત્તવીસહિયા ।
કોસતિગદ્ધાવીસં, ધણુસય તેરંગુલદ્ધહિયં ॥ ૮ ॥

રાખવો. અને ભાગાકારમા પણ તેજ આકડો મૂકવો.

વિષમ સંખ્યા ૫—આદ ભાગકનો વર્ગ. ભાગકના વર્ગનું મૂ. તેજ પહેલો ભાગક અને તેજ ભાગાકારની સંખ્યા.

કારણ કે-વર્ગમૂળ કાઢતાં ભાગકની કોઈપણ સંખ્યા આપેલી હોતી નથી, એટલે આવી રીતે તે પહેલેથી જ શોધી કાઢવાની હોય છે.

૨. પછી વિષમ નિશાનીવાળી સંખ્યા બાકી રહેતા શેષ ઉપર ચડાવવી.

તેમાંથી—આદ (ભાગક + ભાગાકાર $\times$ ૧૦ નવો ભાગાકાર = નક્કી થયેલ નવા ભાગક $\times$ નવા ભાગાકારની સંખ્યા)

૩. એ પ્રમાણે વળી વિષમ નિશાનીવાળી સંખ્યા શેષ ઉપર ચડાવવી.

તેમાંથી—આદ (ભાગક + ભાગાકાર $\times$ ૧૦ + નવો ભાગાકાર $\times$ = નક્કી થયેલ નવા ભાગક $\times$ નવા ભાગાકારની સંખ્યા.)

આ પ્રમાણે કેડ સુધી બધી સંખ્યાઓ પૂરી થાય ત્યાં સુધી કરવું.

અહીં સમ નિશાની પહેલા છે, માટે પહેલા બે આકડા પકડી વિષમ સંખ્યામાંથી વર્ગમૂળ શોધવું

અથવા—સંખ્યામાંથી આદ—[કુલ ભાગાકાર $\times$ ૨ $\times$ ૧૦ + નવો ભાગાકાર = નવો ભાગાકાર નવા ભાગાકારની સંખ્યા.

દાખલો—

$$\begin{array}{r}
 \begin{array}{cccccccc}
 & 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 \\
 \hline
 = 3) & 10 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0
 \end{array}
 \end{array}$$

થો

(315229

$$\begin{array}{r}
 + 3 = 6 \\
 \hline
 6 \quad 0100 \\
 \times 10 = 69 \\
 \hline
 69 \quad 002600 \\
 + 1 = 30949 \\
 \hline
 30949 \quad 0018400 \\
 + 1 = 12528
 \end{array}$$

संस्कृत अनुवाद.

परिधिखिलाः षोडशसहस्रा द्वे च गते सप्तविंशत्यधिके
मृगत्रयमष्टाविंशं धनुर्गतं त्रयोदशाङ्गुलमर्द्धाधिकम् ॥ ८ ॥

$$\begin{array}{r}
 \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad ५ \\
 १२ \quad ०१७५१०० \\
 \times १० \quad = १२१४८४ \\
 \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad १ \\
 १२० \quad ०४८१११०० \\
 + १ \quad = ४४२७१२८ \\
 \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad \\
 = १२१ \times १ \quad ०४४४७१ \text{ शेष.} \\
 + १ \\
 \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad \\
 १३२ \quad ४४४७१ \times \frac{४}{१} = \frac{१८३७८८४}{१३२४५४} = ३ \frac{४०५२२}{१३२४५४} \text{ भा. ६} \\
 \times १० \quad \text{—} \quad \text{—} \quad \\
 १३२० \\
 + २ \\
 \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad \\
 = १२२ \times २ \frac{४०५२२}{१३२४५४} \times \frac{१०००}{१३२४५४} = \frac{४०५२२००}{१३२४५४} = ३०६ \frac{४०५२२}{१३२४५४} \text{ धनुष} \\
 + २ \\
 \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad \\
 १३२४ \\
 \times १० \quad \frac{४४४४४}{३११२२७} \times \frac{४}{१} = \frac{१७७७७६}{३११२२७} = ० \text{ दश} \\
 \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad \\
 १३२४० \\
 + २ \\
 = १३२४२२२ \\
 + २ \\
 \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad \\
 १३२४४ \\
 \times १० \quad \frac{१७७७७६}{३११२२७} \times \frac{४}{१} = \frac{७१११०८}{३११२२७} = २२ \frac{७१११०८}{३११२२७} \text{ अ. २२} \\
 \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad \\
 १३२४४० \\
 + ३ \\
 = १३२४४०३ \\
 + ३ \\
 \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad \\
 १३२४४०६ \\
 \times १० \quad \\
 \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad \\
 १३२४४०६० \\
 + ३ \\
 = १३२४४०६०३
 \end{array}$$

ગાથાર્થ:-

સાતસો નેવું કોડ, છપ્પન લાખ, ચોરાણું હજાર
અને દોઢસો ચોજનથી અધિક=એક ગાઉ, પંદરસો પદર
ધનુષ અને સાઠ અંગુલ જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ છે.

વિશેષાર્થ :-

જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્રમાં ૧ ચોજનલાંબા ૧ ચોજન પહોળા ઇંટોના
દુકડા ૭૯૦૫૬૪૧૫૦ ગોઠવી શકાય, છતાં થોડું ક્ષેત્ર ખાલી પડે, તેમાં-

૧ — ૧ ગાઉ પહોળો અને એક ચોજન લાંબો દુકડો એક

૨ — ૧૫૧૫ ધનુષ પહોળો અને એક ચોજન લાંબો દુકડો એક

૩ — ૬૦ અંગુલ પહોળો અને ૧ ચોજન લાંબો દુકડો એક

એમ એ ત્રણ દુકડા ગોઠવીએ એટલે પછી જંબૂદ્વીપનું
ક્ષેત્ર લગભગ પુરાછ જાય*

* દાખલો—

૧ ચોજન ૩૧૬૨૨૭ x ૨૫૦૦૦ = ૭૯૦૫૬૭૫૦૦૦ ચોજન

૨ ગાઉ ૪ x ૨૫૦૦૦ = ૭૫૦૦૦ ગાઉ

૩ ધનુષ ૧૨૮ x ૨૫૦૦૦ = ૩૨૦૦૦૦૦ ધનુષ

૪ આંગુલ ૧૩૧ x ૨૫૦૦૦ = ૩૩૭૫૦૦ આંગુલ

યવ વગેરેને પણ ૨૫૦૦૦ થી ગુણતા વધારે ચોક્કસ ગણિતપદ
ક્ષેત્રફળ આવે, પરંતુ તે ગણિત કરવું વિદ્યાર્થીને ઘણું અઘરું પડવા
સંભવ છે. છતાં શક્તિ હોય તેણે કરી જોવું.

૧ આંગુલ-૩૩૭૫૦૦-૯૬ = ૩૫૧૫૬૬ ધનુષ

૨ ધનુષ-૩૨૦૦૦૦૦+૩૫૧૫=૩૨૦૩૫૧૫ ધનુષ-૨૦૦૦=૧૬૦૧૩૫૧૫ ગાઉ

૩ ગાઉ-૭૫૦૦૦+૧૬૦૧=૩૬૬૦૧ ગાઉ - ૪=૧૯૧૫૦૬ ચોજન

૪ ચોજન-૭૯૦૫૬૭૫૦૦+૧૯૧૫૦= } ૭૯૦૫૬૪૧૫૦ ચોજન
જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ } ૧ ગાઉ
૧૫૧૫ ધનુષ
૬૦ આંગુલ

સમચોરસ યોજનને હિસાબે ઉપર પ્રમાણેના લંબચોરસ ત્રણ
ટુકડાથી ક્ષેત્ર પૂરાશે. જ'બુદ્ધીપના ગોળ આકારને લીધે ખાંચા
પૂરવા માટે આવી રીતે ગણિત કરવામાં આવે છે.

વિષ્કમ્બનો અર્ધ ભાગ તે ત્રિજ્યા કહેવાય છે. તેના વર્ગનો
વર્ગ કરીને ૧૦થી ગુણી, વર્ગમૂળ કાઢી હાલ ક્ષેત્રકળ કાઢવામાં આવે
છે તે પ્રમાણે ૧૫૦ ધનુષનો કરક આવવા છતાં લગભગ સરખું
ગણિત છે.

૩ વાસક્ષેત્રો, અને ૪ પર્વતો

મરહાઙ્ સત્ત વાસા, વિચદ્ધ ચઙ્ ચઙ્ચરતિસ વદ્ધિયરે ।
સોલમ વક્ષારગિરિ, દો ચિત્ત વિચિત્ત દો જમગા ॥ ૧૧ ॥
દોસય કળયગિરીણં. ચઙ્ ગયદંતા ય તદ્ સુમેરુઃ ॥
ચ વાસહરા પિંડે. ઇગુણસત્તરિ સયા દુન્તી ॥ ૧૨ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

મરહાદીનિ સત્ત વર્ષાણિ, યૈતાત્પ્રક્ષત્વારશ્ચલુક્ષિશદ્ દુન્તેતરા ।
પોટજ વક્ષારગિરયો, દ્વૌ ચિત્રવિચિત્રૌ દ્વૌ જમગૌ ॥ ૧૧ ॥
દ્વૌ શતે વાલ્મીકિરીણા, વક્ષારો ગજદન્તાશ્ચ તથા સુમેરુઃ ।
પદ્મવર્ષધરા પિંડે, ઇગુણસત્તરિ (સ્યધિય) શતે દ્વૌ ॥ ૧૨ ॥

અન્યથા સહિત પદ્યરૂપે.

મરહા શાસ સત્ત વાસા યદ્ યદ્ વિચદ્ધ ચઙ્ચરતિસ રુદરે
સોલમ વક્ષાર ગિરિ. ચિત્ત વિચિત્ત દો દો જમગા । ૧૧ ।
દો ગય વળયગિરીણ ચ ચટ ગયદંતા તદ્ સુમેરુઃ
૧ વાસહરા પિંડે દુન્તી રસા યગ દ્વા સત્તરિ । ૧૨ ।

સાખ્યાર્થ (ગાથા ૧૧ સીમા) ।

મરહા શાસ સત્ત વર્ષાણિ

વાલ્મીકિરીણ

વક્ષારો ગજદન્તાશ્ચ

પદ્મવર્ષધરા પિંડે

દો શતે

ચિત્રવિચિત્રૌ દ્વૌ જમગૌ

વાલ્મીકિરીણા વક્ષારો

ગજદન્તાશ્ચ તથા સુમેરુઃ

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૨ મીનો)

દોસય=બસો

કળયગિરીણં=કંચનગિરિ

ગયદંતા=ગજદંતગિરિ

સુમેરુ=મેરુ પર્વત

વાસહરા=વર્ષધર (મહાક્ષેત્રની

મર્યાદા બાંધનાર)

પિંહે=સર્વને એકત્ર કરતાં, સર્વ
મળીને.અગુણસત્તરિ=(એક ન્યુન સિ-
ત્તર=) આગણોતર

સયા=સો

દુન્નિ=બે

ગાથાર્થ :-

ભરતક્ષેત્ર વગેરે સાત રહેઠાણો છે. ચાર ગોળ અને
ચોત્રીસ ઘંતર [દીર્ઘ] વૈતાલ્ય પર્વતો છે. સોળ વક્ષસ્કાર
પર્વતો, બે ચિત્ર અને વિચિત્ર તથા બે યમક [સમક]
પર્વતો છે. ॥ ૧૧ ॥

બસો કંચનગિરિ, ચાર ગજદંતગિરિ, મેરુપર્વત અને
છ વર્ષધર પર્વત, સરવાળો કરતાં બસો આગણોતર
થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

વિશેષાર્થ :-

સાત વાસક્ષેત્રો.

વાસક્ષેત્ર (વર્ષધરપર્વત) આકાર સ્પર્શ પ્રમાણ
૧ ભરત ————— રેલલાની રહેજ ત્રણ બાળુ પરફદ
ભાંગેલી કોર જેવો લવણસમુદ્ર
(ક્ષુલ્લહિમવંત) પક્ષંગ જેવો પૂર્વ પશ્ચિમ ૧૦૫૨૧૬
લબચોરસ લવણસમુદ્ર

૨ હિમવંત —————	”	”	૨૧૦૫૧૬
(મહાહિમવંત)	”	”	૪૨૧૦૧૬
૩ હરિવર્ષ —————	”	”	૮૪૨૧૧૬
(નિપથ)	”	”	૧૬૮૪૨૧૬
૪ મહાવિદેહ —————	”	”	૩૩૬૮૪૧૬
(નીલવંત)	”	”	૧૬૮૪૨૧૬
૫ રમ્ય —————	”	”	૮૪૨૧૧૬
(રુકિમ)	”	”	૪૨૧૦૧૬

૬ હૃદયવંત	—	—	—	૨૧૦૫૫૬
[ગિખરી]	—	—	—	૧૦૫૨૬૬
૭ ઐરાવત	—	—	—	૫૨૬૬૬
સાગેલી કોર જેવો લગણસમુદ્ર				

કુલ ૧,૦૦,૦૦૦ થો

૧. ઉપર જણાવેલા પ્રમાણો-માપો દેત્રો અને પર્વતોની ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈના છે. લંબાઈમાં મહાવિદેહ દેત્ર ૧૦૦૦૦૦ લાખ થોજન લાંબું છે. તેની આ બાજુના ત્રણ દેત્રો, ત્રણ પર્વતો તથા તેની પેલી તરફના આ તરફ જેવા જ ત્રણ દેત્રો તથા ત્રણ પર્વતો છે. તેઓની લંબાઈ એક સરખી નથી.

૨. ૧૬ર્મભૂમિઓ—ભરત, ઐરાવત, મહાવિદેહ [દેવદૃષ્ટ, ઉત્તરદૃષ્ટ સિવાય પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહ]

૩. ૨૨ર્મભૂમિઓ—હિમવંત, હરિવર્ષ, રમ્યક, હૃદયવંત દેવદૃષ્ટ, ઉત્તરદૃષ્ટ.

ઉપર કહેલા દેત્રોના નામો અનાદિકાળથી એ જ પ્રમાણે સાચ્યત્વાયે નહીં જ છે. અથવા તે તે દેત્રના અધિપતિ દેવના નામ ઉપરથી પણ એ નામ છે. અર્થાત્ તે તે દેત્રના અધિપતિ દેવના પણ નામો એ જ પ્રકારના છે.

૨૬૯ પર્વતો

૪ વૃત્ત વૈતાલયો*

શબ્દાપાતી કયાં-હિમવંતની મધ્યે	ગંધાપાતી હરિવર્ષની મધ્યે	માલ્યવંત રમ્યકુની મધ્યે	વિકટાપાતી હૈરણ્યવંતની મધ્યે
મૂળમાં—૧૦૦૦ યોજન =	=	=	=
મધ્યમાં—૧૦૦૦ યોજન =	=	=	=
ઉપર—૧૦૦૦ યોજન =	=	=	=
ઉંચાઈ—૧૦૦૦ યોજન =	=	=	=
આકાર ગોળ થાલા જેવો =	=	=	=

૩૪ દીર્ઘ વૈતાલયો.

ભરતની વચ્ચે ૧	મહાવિદેહની વચ્ચે ૩૨	ઐરાવતની વચ્ચે ૧
ઉંચાઈ ૨૫ યોજન	૨૫ યોજન [દરેકની]	૨૫ યોજન
આકાર પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા	=	=
વિસ્તાર-મૂળમાં પચાસ યોજન.		

૧૬ વક્ષસ્કાર

આ ચિત્રકૂટ વગેરે સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલા છે. મહાવિદેહની પૂર્વ તરફ જે ભાગમાં બહે ચાચેલી ૧૬ વિજયો, અને પશ્ચિમ તરફ જે ભાગમાં બહે ચાચેલી ૧૬ વિજયો છે. તેમાં વિજય-વક્ષસ્કાર-વિજય-અંતરનદી-વિજય-વક્ષસ્કાર-વિજય-અંતરનદી એવા અલગકે દરેક ભાગમાં ૪ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. ચારે ભાગમાં મળીને ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વતો થાય છે.

કયાં છે ?	આકાર	ઉંચાઈ	પહોળાઈ
૧ ૧-૨ વિજયની ઉત્તર દક્ષિણ વચ્ચે	લાંબો	૪૦૦ થી ૫૦૦ ચો	૫૦૦ ચો
૨ ૩-૪ " "	" "	" "	" "

*(નદીએ રોકેલા ક્ષેત્ર સિવાયના) ક્ષેત્રના વિભાગ પાડનાર-એવો શબ્દ જ્યોતીષ મનસિ-વૃત્તિમાં છે.

૩	૫-૬	”	”	”	”	”
૪	૭-૮	”	”	”	”	”
૫	૯-૧૦	”	”	”	”	”
૬	૧૧-૧૨	”	”	”	”	”
૭	૧૩-૧૪	”	”	”	”	”
૮	૧૫-૧૬	”	”	”	”	”
૯	૧૭-૧૮	”	”	”	”	”
૧૦	૧૯-૨૦	”	”	”	”	”
૧૧	૨૧-૨૨	”	”	”	”	”
૧૨	૨૩-૨૪	”	”	”	”	”
૧૩	૨૫-૨૬	”	”	”	”	”
૧૪	૨૭-૨૮	”	”	”	”	”
૧૫	૨૯-૩૦	”	”	”	”	”
૧૬	૩૧-૩૨	”	”	”	”	”

ફરેક પર્વતો ૧૦૦ થી ૧૨૫ ચોજન જમીનમાં ઉંડા છે.

જેમ વિજયો આમસામી છે. તેમ આ પર્વતો પણ સામસામા આવી રહેલા છે. એટલે એક પર્વત નિપધ પાસેથી શરૂ થઈ ઉત્તર તરફ જાય છે. જ્યાં સુધી સામેનો પર્વત નીલવંત પાસેથી શરૂ થઈ દક્ષિણ તરફ જાય છે. તથા બન્નેયની શરૂઆતમાં ઉંચાઈ ૪૦૦ ચોજન હોય છે. અને ક્રીમે ક્રીમે વધતા વધતાં છેડે ૫૦૦ ચોજનની ઉંચાઈ થાય છે. તેથી ઘોડાની ડોકનો આકાર બને છે. એટલે બન્નેય સામસામા પર્વતો સામી છાતીએ કેમ જાણે બેઠતા હોય અથવા વિજયોની મર્યાદા બાંધી રક્ષા કરવા છાતીને આકારે હોવા રહેલા હોય એવા દેખાય છે. આટલે તેનું નામ વક્તરકાર પર્વતો છે. વક્તર પાતી.

૧ ચિત્ર અને ૧ વિચિત્ર પર્વત

આ બન્નેય પર્વતો દેવકુરૂ નામના ક્ષેત્રમાં આવેલા છે.
એક પૂર્વ તરફ છે, બીજો પશ્ચિમ તરફ છે.

ઉંચા	મૂળમાં વિસ્તાર	ઉપર વિસ્તાર	આકાર
૧૦૦૦	૧૦૦૦	૫૦૦	ગાળ છે

૧ યમકે અને સમકે પર્વત

આ બે પર્વતોની હડકીકત ઉપર પ્રમાણેજ છે. માત્ર તે ઉત્તર-કુરૂ ક્ષેત્રમાં એક પૂર્વમાં અને બીજો પશ્ચિમમાં આવેલ છે.

૨૦૦ કંચનગિરિ

દેવકુરૂમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ	ઉત્તરકુરૂમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ
સરોવર ૧ લાની ૧૦-૧૦	સરોવર ૧ લાની ૧૦-૧૦
,, ૨ જા ,, ૧૦-૧૦	,, ૨ જાની ૧૦-૧૦
,, ૩ જા ,, ૧૦-૧૦	,, ૩ જાની ૧૦-૧૦
,, ૪ થા ,, ૧૦-૧૦	,, ૪ થાની ૧૦-૧૦
,, ૫ મા ,, ૧૦-૧૦	,, ૫ માની ૧૦-૧૦
— —	— —
૫૦ ૫૦	૫૦ ૫૦

આ પર્વતો સુવર્ણમય રંગના ૧૦૦ સો યોજન ઉંચા ભૂમિ ઉપર છે. અને અતુકમે ઘટતા ઘટતા શિખરના આકારના છે. આ પર્વતો ભૂમિક્ષ્ટો જેવા છતાં પૂર્વાચાર્યોએ ભૂમિક્ષ્ટ તરીકે ગણ્યા નથી. સરોવરની પૂર્વ પશ્ચિમે સીધી શ્રેણીમાં આવેલા છે. અને કેમ જાણે દિક્કુમારીઓને રમવાના સોનાના સોગહા હોય તેવા દેખાય છે.

૪ ગજદંત પર્વતો

આ ચાર પર્વતો હાથી દાંતને આકારે મૂળમાં પહોળા છેડે પાતળા, લાંબા અને વચ્ચેવાંકા છે. માટે હાથીના દાંત જેવા તેઓનું નામ ગજદંત પર્વતો છે.

મૌમનસ વિદ્યુતપ્રલ માલ્યવ ત ગંધમાદન
ક્યાં છે-દેવકુરૂ પાસે, દેવકુરૂ પાસે. ઉત્તરકુરૂ પાસે, ઉત્તરકુરૂ પાસે.
દિગા-પૂર્વમાં, પશ્ચિમમાં. પૂર્વમાં, પશ્ચિમમાં.
મૂળ-નિયંધ પાસે, નિયંધ પાસે. નીલવંત પાસે, નીલવંત પાસે.

છેડા	- મેરુ પાસે	મેરુ પાસે	મેરુ પાસે	મેરુ પાસે
મૃગમાં પહોળા	} - ૫૦૦ ચો. ૫૦૦ ચો. ૫૦૦ ચો. ૫૦૦ ચો.			
છેડે પહોળા	} - અંગુલના અંગુલના અંગુલના અંગુલના અસંખ્ય અસંખ્ય અસંખ્ય અસંખ્ય ભાગ પ્રમાણ ભાગ પ્રમાણ ભાગ પ્રમાણ ભાગ પ્રમાણ			
મૃગમાં ઉંચા	} - ૪૦૦ ચોજન ૪૦૦ ચોજન ૪૦૦ ચોજન ૪૦૦ ચોજન			
છેડે ઉંચા	- ૫૦૦ ચોજન ૫૦૦ ચોજન ૫૦૦ ચોજન ૫૦૦ ચોજન			
મૃગમાં ઉંડા	} - ૧૦૦ ચોજન ૧૦૦ ચોજન ૧૦૦ ચોજન ૧૦૦ ચોજન			
છેડે ઉંડા	- ૧૨૫ ચોજન ૧૨૫ ચોજન ૧૨૫ ચોજન ૧૨૫ ચોજન			
	કુળા	કુળા	કુળા	કુળા
લાંબા	-૩૦૨૦૯-૬	૩૦૨૦૯-૬	૩૦૨૦૯-૬	૩૦૨૦૯-૬
વર્ણ	શ્વેત	લાલ	લીલો	ચીળો

આ પર્વતોની પાંચ વક્ષસ્કાર પર્વતોની પાંચ મૃગમાં ૪૦૦ ચોજન ઉંચાઈ હોવાથી અને છેડે ૫૦૦ ચોજન ઉંચાઈ હોવાથી પાંડાની ડોક જેવો આકાર ધારણ કરે છે. પહેલા બે વક્ષસ્કાર ધરીને રહેલા છે, અને ધીજ બે ઉત્તરફર ક્ષત્રને ધરીને રહેલા છે. તેથી તેનું વક્ષસ્કાર એક પાંચ નામ છે.

ઉચા	નીચે	શિખર ઉપર	આકાર રંગ
	પહોળો	પહોળો	
બહાર-૯૯૦૦૦ ચો ૧૦૦૦૦ ચો	૧૦૦૦ ચો	ગાળ પીળો	
અંદર - ૧૦૦૦ ચો ૧૦૦૯૦૧૧ ચો		સુવર્ણ	
કુલ-૧,૦૦,૦૦૦ ચો		મય	

તે પર્વતને ત્રણ કાંડ છે, તેના ઉપર ત્રણ અને એક તળેટીમાં એમ ચાર વન છે. મેરુના શિખર ઉપર ૪ શિલા અને ૬ સિંહાસન છે

૬ વર્ષધર પર્વતો

ચુદ્ધલહિમ-મહાહિમ-નિર્વધ	નોલ-	રુકિમ શિખરી
વંત	વંત	વંત
ઉંચા-૧૦૦ ચો	૨૦૦	૪૦૦
અંદર-૨૫ ચો	૫૦	૧૦૦
પહોળા-૧૦૫૨૧૬૪૨૧૦૧૬૮૪૨૩૬૮૪૨૩૬૪૨૧૦૧૬ ૧૦૫૨૧૬		
આકાર-લંબ	લંબ	લંબ
ચોરસ	ચોરસ	ચોરસ
રંગ-પીળો	પીળો	લાલ લીલો શ્વેત પીળો

તપાવેલા

શાના	સુવર્ણ	સુવર્ણ	સુવર્ણ	વૈદ્યરતન	રૂપમય	સુવર્ણ
બનેલા	મય	મય	મય	મય		મય

૫૫' એટલે ક્ષેત્ર, તેની મર્યાદાને, ધર એટલે ધારણ કરનારા, એટલે બે ક્ષેત્રોની વચ્ચે સરહદો ઉપર રહેલા, એવો શબ્દાર્થ સમજવો. તેઓ કયા કયા ક્ષેત્રોની વચ્ચે આવેલા છે, તે વાસ-ક્ષેત્રોના વર્ણનમાં સમજાવેલ છે.

૪ વૃત્તવૈતાહય	૨૦૦ કંચનગિરિ
૩૪ લાંબા વૈતાહય	૪ ગજદંત પર્વત
૧૬ વક્ત્રુકાર પર્વત	૧ મેરુ
૨ ચિત્ર-વિચિત્ર	૬ વર્ષધર પર્વતો
૧ યમક	
૧ મમક	

કુલ ૨૬૯ પર્વતો

૨૬૬ પર્વતોત્તો સંશ્લિષ્ટ યંત્ર.

ક્ર. સં. નં.	સ્થાન	કુંચાઈ (ચોરસ)	વિસ્તાર (ચોરસ)	આકાર	સાના અને ચક્ષુ	કુટ
૧	૧૦૦	૧૦૦ ચોરસ	૧૦૫૨-૧૨	ચ. ચ. ચોરસ	ખીણ (સુવર્ણતો)	૧૧
૨	૨૦૦	૨૦૦ "	૪૦૧૦-૧૦	"	"	૮
૩	૩૦૦	૩૦૦ "	૧૬૮૪-૨	"	લાલ (તોપનીય સુવર્ણતો)	૯
૪	૪૦૦	૪૦૦ "	૧૬૮૪-૨	"	લીલો (તૈક્ષ્ણ રત્નતો)	૯
૫	૫૦૦	૫૦૦ "	૪૦૧૦-૧૦	"	સ્વેત (૩પાતો)	૮
૬	૬૦૦	૬૦૦ "	૧૦૫૨-૧૨	"	ખીણ (સુવર્ણતો)	૧૧
૭	૭૦૦	૭૦૦ "	૧૦૦૦	૧૫૫૫ જેતો	સ્વેત (રત્નતો)	૦
૮	૮૦૦	૮૦૦ "	૧૦૦૦	૫૫ ચોરસ	સ્વેત (૩પાતો)	૩૦૬

૧. ૧૦૦ ચોરસ ૨. ૨૦૦ ચોરસ ૩. ૩૦૦ ચોરસ ૪. ૪૦૦ ચોરસ ૫. ૫૦૦ ચોરસ ૬. ૬૦૦ ચોરસ ૭. ૭૦૦ ચોરસ ૮. ૮૦૦ ચોરસ

५. पर्वतोनां शिखरे।

सोलसवक्त्रारेषु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं ।
 सोमणस गंधमायण, सत्तद्ध य रुप्पिमहाहिमवे ॥१३॥
 चउतीसवियद्देसु, विज्जुप्पहनिसद्वनीलवंतेसु ।
 तह मालवंत सुरगिरि, नव नव कूडाइं पत्तेयं ॥१४॥
 हिमसिहरिसु इक्कारस. इय डगसद्धीगिरिसु कूडाणं ।
 एगत्ते सब्बधणं, सय चउरो सत्तसद्धी य ॥१५॥

अंशुत अनुवाद.

षोडशवक्त्राकारेषु चत्वारि चत्वारि कूटानि भवन्ति प्रत्येय ।
 सोमनसगन्धमादनयो समाष्टौ च रुक्मिमहाहिमयतो ॥ १३ ॥
 चतुर्विंशतिनाटकेषु, विष्टुत्प्रभनिपधनीत्यग्नेषु ।
 तथा मान्यवत्सुर्गारयोर्नव नव कूटानि प्रत्येयम् ॥ १४ ॥
 हिमवच्छिन्नगिरिणोरेकादशोन्येष्वपि गिरिषु कूटानाम् ।
 एकदे सर्वधनं ज्ञानानि चत्वारि सामपातिथ ॥ १५ ॥

अन्यथ सहित भाष्यम्.

षड्वक्त्रारेषु पत्तेये चउ चउ कूडा हुंति न
 सोमणस गंधमायण सत्त, य र्वाप माहिमवे ७५ ॥ १३ ॥
 चउतीस वियद्देस विज्जुप्पह निस्त नीलवंतेसु
 तह मात न सरगार पत्तेय नव नव कूडा ॥ १४ ॥
 हिम सिहरिसु इक्कारस इय डगसद्धी गिरिसु कूडाणं ।
 एगत्ते सब्बधणं, सय चउरो सत्तसद्धी य ॥ १५ ॥

साम्प्रति (साम्प्रति १३ नीति)

सोलस वीरवत्सु साम्प्रति-	सर्व-सत्त- भवति ३५८
सिद्धि १५८	
सहस्रगण योयमात्त साम्प्रति	सर्व-सत्त- भवति ३५८
सिद्धि १५८	

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૪ મી નો)

ચરતીસ=ચોત્રીસ
 વિચ્છેદેસુ=વૈતાહય પર્વતો ઉપર
 વિજ્જુપ્પહ=વિદ્યુતપ્રભ ગજદંત-
 ગિરિ ઉપર
 નિસદ=નિપધ પર્વત ઉપર
 નીલવંતેસુ=નીલવંત પર્વત ઉપર
 તહ=તથા

માલવંત=માલ્યવ ત ગજદંત-
 ગિરિ ઉપર
 સુરગિરિ=મેરૂ પર્વત ઉપર
 નવ નવ=નવ નવ
 કૂઢાઈ=કૂટ, શિખરો (છ)
 પત્તેયં=પ્રત્યેક ઉપર

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૫ મી નો)

હિમ=હિમવંત પર્વત ઉપર
 સિહરિસુ=શિખરી પર્વત ઉપર
 ફકારસ=અગ્યાર
 ઇય=એ પ્રમાણે
 ઇગસટ્ટો=એકસઠ
 ગિરિસુ=પર્વતો ઉપર
 કૂઢાણં કૂટોની, શિખરોની (તુ)

અગત્તે=એકત્ર કરતાં, મેળવતાં
 સઘ્વ=સર્વ, કુલ
 ધણં=ધન, સંખ્યા
 સય=સો
 ચરો=ચાર
 સત્તસટ્ટી=સડસઠ
 ય=અને

ગાથાર્થ:—

સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતોમાં દરેકના ચાર ચાર શિખરો છે. સૌમનસ અને ગંધમાદનને સાત સાત છે. અને રુકિમ તથા મહાહિમવંત પર્વતને આઠ આઠ શિખરો છે. ॥ ૧૩ ॥

ચોત્રીસ વૈતાહય, વિદ્યુતપ્રભ, નિપધ, નીલવંત તથા માલ્યવંત અને મેરૂ પર્વત: એ દરેક ઉપર નવ નવ શિખરો છે. ॥ ૧૪ ॥

હિમવત અને શિખરી પર્વત[એ એ વર્ષધર પર્વત] ઉપર અગ્યાર અગ્યાર શિખરો છે. એ પ્રમાણે એકસઠ પર્વતો ઉપર એકઠાં કરતાં કૂટોની સર્વ સંખ્યા ચારસો સડસઠ થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

- ૧ વિદ્યુતપ્રેક્ષ, માધ્યવર્ત અને મેરુઃ એ ત્રણ પર્વતોના નવ નવ શિખરોમાં એક શિખર સહસ્રાંકકૂટ કહેવાય છે. એટલે કે તેઓ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચા છે. તેના નામો અનુક્રમે હરિકૂટ, હરિસહકૂટ અને મેરુ ઉપર નંદનવનમાં આવેલતું નામ બલકૂટ છે. તેના મૂળ વિસ્તાર પણ ૧૦૦૦ યોજન છે. તેથી ૨૫૦-૨૫૦ યોજન બન્ને બાજુએ આધાર વિના રહ્યા છે. અને શિખર ઉપર ૫૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળા છે. પરંતુ મેરુપર્વત ઉપર આવેલું બળકૂટ ૫૦૦ યોજન નંદનવનમાં છે. અને ૫૦૦ યોજન આધાર વિના રહે છે.
- ૨ વૈતાહ્યના ૩૦૬ ગિરિકૂટો ફા યોજન ઉંચા, ફા યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળા અને ઉપર ૩ યોજનથી કંઈક અધિક વિસ્તારવાળા છે.
- ૩ બાકીના ૧૫૮ ગિરિકૂટો ૫૦૦ યોજન ઉંચા, ૫૦૦ યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળા, અને ૨૫૦ યોજન શિખર ઉપર વિસ્તારવાળા છે.
- ૪ તેથી તેવા શિખરો ધીમે ધીમે ઘટતા ઘટતા શિખર ઉપર અરધા વિસ્તારવાળા હોવાથી ઉંચા કરેલ ગોપૂચ્છના આકારના છે.
- ૫ વૈતાહ્ય ઉપરના નવ શિખરોમાં વચ્ચેના ૩ સુવર્ણમય છે. અને બાકીના ૬ રત્નમય છે.
- ૬ ૬૧ એકસઠેય પર્વત ઉપરના કૂટોમાં છેડે રહેલું દરેકનું એકેક કૂટ સિદ્ધકૂટ કહેવાય છે. તે દરેક સિદ્ધકૂટ ઉપર સિદ્ધાયતન (શાશ્વત જિનેશ્વરોનું મંદિર) છે. તે મંદિરમાં મધ્ય ભાગે ૧૦૮ પ્રતિમાઓ અને દરેક દ્વારેચાર ચાર પ્રતિમાઓ મળી ૧૨૦ શ્રી શાશ્વત જિનપ્રતિમાઓ છે. તે દરેક પ્રતિમા ૫૦૦ ધનુષ ઉંચી છે, તેના જુદા જુદા અવયવો જુદા જુદા રત્નોના બનેલા છે. તે દરેક ૬૧ સિદ્ધાયતન ચૈત્યોની કુલ ૭૩૨૦ શાશ્વત પ્રતિમાઓને હું મન-વચન-કાયાથી વંદન કરું છું.

- ૭ મિદ્ધકૃત શિવાયના ૪૦૬ ગિરિકૃટો ઉપર યથાસંભવ દેવદેવી-
ઓના સમયોદ્ભવ પ્રાસાદ (મહેલ) હોય છે. તેમાં તે તે કૃતના
અધિપતિ દેવ અથવા દેવી રહે છે.
૮ આ મિદ્ધાયતનોને પશ્ચિમ દિશા તરફ દોઢે નથી મારે વાળુ દાર છે.
૯ મિદ્ધાયતનના તથા પ્રાસાદના પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે.

નામ	લાંબા	વિસ્તાર	ઉચ્ચાઈ
૩૪ પેનાહયના			૬૬૬ ન્યૂન
૧ મિદ્ધાયતનો	૧ ગાઉ	૭ા ગાઉ	૧ ગાઉ
પ્રાસાદો	૭ા ગાઉ	૮ા ગાઉ	૧ ગાઉ
૨૯ બાદીના			
૧ મિદ્ધાયતનો	૫૦ યાજન	૨૫ યાજન	૩૬ યાજન
૧ પ્રાસાદો	૩૧	૩૧ યાજન	૬૫ યાજન

બીજી રીતે ગિરિકૃટોની સખ્યા.

ચતુર્મત્ત અઢ નવરો-ગામ્મકૂદેરિ ગુણદ જતમેંયં ।
મોલસ દુદુ ગુગયાલં. દુવેય નગમદ્ધિ મય ચરુગો ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ.—

ચાર, સાત, આઠ, અને નવ અને અગ્યાર ફોટોવડે
અનુક્રમે સોળ, બે, બે, ઓગણચાલીશ, અને બેને ગુણો
એટલે ચારસો સડસઠ.

ભૂમિફોટો (શિખરો)

ચત્તીસું, વિજણસું^૧ ઉસહકૂડા અટ્ટ મેરુજંબુમ્મિ ।
અટ્ટ ય દેવકુરાણ, હરિકૂડ હરિસસહે^૨ સટ્ટી ॥૧૭॥

(ઇય અટ્ટવન્નં ધરણિકૂડા-પાઠાન્તરમ્^૩ ॥ ૧૭ ॥)

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચતુર્વિંશત્સુ વિજયેષુ, ઋપમકૂટાન્યયૌ મેરૌ જમ્બવાં ।

અયૌ ચ દેવકુરુપુ, હરિકૂટહરિસસહૌ પટ્ટિ ॥ ૧૭ ॥

અન્ય સહિત પદચ્છેદ

ચત્તીસુ વિજણસુ ઉસુ કૂડા અટ્ટ મેરુ જંબુમ્મિ ।

ય અટ્ટ દેવકુરાણ, હરિકૂડ હરિસસહે સટ્ટી ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

ચત્તીસું=ચોત્રીસ

વિજણસું=વિજયોમાં

ઉસહકૂડા=ઋપભૂમિ

જંબુમ્મિ=જાબુદ્વીપના વનમાં

(ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં)

દેવકુરાણ=દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં (શા-

ભલિવૃક્ષના વનમાં)

હરિકૂડ=હરિકૂટ } આ બે

હરિસસહે=હરિસહકૂટ } ગિરિકૂટ

છે,

સટ્ટી=એ ૬૦ ભૂમિફોટો છે.

ગાથાર્થ :-

ચોત્રીસ વિજયોમાં ચોત્રીસ ઋપભૂમિફોટો, મેરુ અને
જાબુઉપર આઠ, દેવકુરુમાં આઠ, હરિકૂટ અને હરિસહકૂટ,
એ આઠ ભૂમિફોટો કહેવાય છે.

૧. ઉસુકૂડા એવો પણ પાઠ છે.

૨-૩ જાબુ સંગ્રહણી મૂળમાં હરિકૂડ હરિસસહે સટ્ટી છે,

પરંતુ પ્રતિષ્ઠાએ ઇય અટ્ટવન્ન ધરણિકૂડા એ પાઠ બોધ્યો, એમ કહ્યું છે.

- ૫ કરિકૂટો—મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મેરુની તળેટીમાં ભદ્રશાળ નામના વનમાં દિશાઓ અને વિદિશાઓની વચ્ચેના આઠ આંતરામાં આઠ હાથીના આકારના ભૂમિ ઉપર શિખરો છે, તે દિગ્ગજકૂટ, હસ્તિકૂટ, કગિકૂટ કહેવાય છે. તેના ઉપર તે તે કૂટના નામોવાળા આઠ દેવભવનો છે. આ આઠ ભૂમિકૂટો મેરુની પાસે ભદ્રશાળવનમાં હોવાથી ગાથામાં મેરુકૂટ કહ્યો છે.
- ૬ જંબૂકૂટ—મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલા ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં જંબૂદ્વીપના અગ્નિષ્ઠાતા અનાદત દેવને નિવાસ કરવા યોગ્ય નાના મોટા જંબૂવૃક્ષોના પરિવારવાળું મહાન્ જંબૂવૃક્ષ છે. તેની આબુખાબુ ફરતા ૧૦૦-૧૦૦ યોજન વિસ્તારના ત્રણ વનો વી ટાપેલા છે. તેમાંના પહેલા વનમાં આઠ વિદિશાઓના જંબૂનદ સુવર્ણમય ઋષભકૂટ જેવા ૮ ભૂમિકૂટ પર્વતો છે, તે દરેક ઉપર ૧ ગાઉ લાંબા, ૦૧ ગાઉ વિસ્તારવાળા, અને કંધક ન્યૂન ૧ ગાઉ ઉંચા શાશ્વત સિદ્ધાયતનો છે.
- ૭ શાલ્મલિકૂટો—ગરુડવેગ દેવને નિવાસ કરવા યોગ્ય જંબૂવૃક્ષ પ્રમાણે શાલ્મલિવૃક્ષ દેવકુરુમા છે. તેના પહેલા વનમાં શાલ્મલિકૂટો રૂપમય છે. તેનું સ્વરૂપ જંબૂકૂટો પ્રમાણે છે. દેવકુરુમાં હોવાથી ગાથામાં દેવકુરુ શબ્દ કહ્યો છે.
- ૮ હરિકૂટ અને હરિસ્સહકૂટ—આ બે સહસ્રાંક કૂટો અનુક્રમે વિદ્યુતપ્રભ અને માલ્યવંતગજદંતના નવ કૂટોમાં ગણાયેલા છે. તે બન્ને ય કૂટો પર્વત ઉપર છે. પરંતુ બન્ને ખાબુ ૨૫૦-૫૦૦ યોજન નિરાધાર સ્થિતિમાં છે. એટલે તેની પહોળાઈ પણ ૧૮૦૦ યોજન છે.

૬ તીર્થો

માગધ્વરદ્રામપમા—સતિત્યં વિજયેસુ એવયમરહે ।
ચતુર્તીસા તીર્થિ ગુણિયા, દુરુત્તરસયં તુ તિત્થાણં ॥ ૧૮ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

માગધ્વરગમપ્રભામનોર્થાન્તિ વિજયેષુ એવાવતમરતયો ।

ચતુર્થિગત નિભિર્ગુણિતા, દુરુત્તરગતં તુ તીર્થાના ॥ ૧૮ ॥

અન્યથ મહિત પદ્મછેદ

વિજયેસુ પરચ મરદે માગહ વાદામ પમામ નિત્યં ।

તુ ચન્નીમા નિદિ ગુણિશ દુરુત્તરમયં તિત્વાણં ॥ ૧૮ ॥

શુભાર્થ :—

માગહ-માગધ તીર્થ

પમામ-પન્દામ તીર્થ

પમામ-પમામ તીર્થ

નિત્ય-તીર્થ (જળમાં ઉતર્યા

પો-પ્રસ્થાને આદ્ય દેવસ્થાન).

વિજયેસુ=૨૨ વિજયામા

તરુચ=ઐરાવત ક્ષેત્રમા

નિદિ=ત્રણવડે

ગુણિયા=ગુણ્યા ક્ષત્રા. ગુણ્યા

દુરુત્તર=એ ઉત્તર) એ અધિક

નય=એ

તિત્વાણ=તીર્થાની મળ્યા.

તીર્થ

ગાથાર્થ —

(૨૨) વિજયેમા. ઐરાવત અને બરલમાં માગધ.

વરદામ, અને પ્રમામ તીર્થ નિ. ચોત્રીગને તરે ગાગધિ

તે તીર્થનું એક એ એ થાય. ૧૮

વિશેષાર્થ —

- ૫ દરેક તીર્થ સમુદના કિનારાથી ૧૨ યોજન દૂર માગધ વગેરે દેવની રાજધાનીવાળા માગધ વગેરે ક્ષીણ છે.
- ૬ જ્યારે ચક્રવર્તિ દિગ્વિજય કરવા નિકળે છે, ત્યારે પડેલો જ ખંડ છૂતતી વખતે માગધ તીર્થ પાસે જઈને છાવણીનો પડાવ નાંખે છે. ત્યાં અદ્ધમનો તપ કર્યા પછી ચાર ઘોડા-વાળા રથમાં બેસી અડધા પૈડા કુમે ત્યાં મુધી પાણીમાં જથ પોતાના નામવાળું બાણ માગધ ક્ષીપમાં ફેંકે છે. તે બાણ ૧૨ યોજન જઈ માગધદેવની સભામાં પડે છે કે તેને એકદમ કોથ ચડે છે, પરંતુ ચક્રવર્તીનું નામ વાંચી તબો ચક્રવર્તિ ઉત્પન્ન થયેલો જાણી ગાંત થઈ ભેટણાં લઈને ચક્રવર્તિ પાસે આવે છે. “હું તમારા ક્ષેત્રની હદમાં વસનારો દેવ તમારી આજ્ઞામા છું” એમ કહી નમ્રતા બતાવે છે.
- ચક્રવર્તિ ભેટણાં તથા બાણ લઈ સત્કારપૂર્વક તેને વિમ-જન કરે છે. એ પ્રમાણે વરદામ અને પ્રભાસ તીર્થને પણ વશ કરે છે.

૭ શ્રેણીઓ.

વિજ્ઞાહર-અભિઓગિય, સેદીઓ દુન્નિ દુન્નિ વેયઢ્ઢે ।
 ઇય ચડગુણ ચડતીસા, છત્તીસસયં તુ સેદીળં ॥ ૧૯ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વિજ્ઞાહરાભિયોગિકશ્રેણ્યૌ દ્વે દ્વે વૈતાહયે ।

इति चतुर्गुणचतुस्त्रिंशत् पदत्रिंशदुत्तरगतं तु શ્રેણીનામ્ ॥ ૧૯ ॥

અન્યથ ગણિત પરિચ્છેદ.

વેયઢ્ઢે વિજ્ઞાહર અભિઓગિય દુન્નિ દુન્નિ સેદીઓ ।

ઇય ચડતીસા ચડ ગુણ તુ છત્તીસ સયં સેદીળં ॥ ૧૯ ॥

ગાથાર્થ.

વિજ્ઞાહર=વિજ્ઞાહર મનુષ્યોની

અભિયોગિય=આભિયોગિક

દેવોની

સેદીઓ=શ્રેણીઓ. નગર-

૫ કિઓ

દુન્નિ દુન્નિ=બે બે

છત્તીસસયં=એકબે છત્રીશ

સેદીળં શ્રેણીઓની (સંખ્યા),

શ્રેણીઓ

માર્ચ.

વેનાટય ઉપર વિદ્યાર્થીઓ અને આલિયોગિસ્ટોની બળબે
ક્રાંતીઓ છે. એ પ્રમાણે ચોવીશને ચાર વહે ગુણનાં
અણિયોનાં એકસો છવીશ થાય. ૩૯

વિશેષાર્થ : —

વિગ્રામર બ્રિજિઓ-વેનાટય પર્વત ઉપર ૧૦ થોજન ઉચા
તરફ ત્યારે ૧૦ થોજન પહોળાઈની અને વેનાટય નેટલી સાંખી
ઉત્તર અને દક્ષિણે બે મેગલા (મપાટ પ્રદેશ) આવે છે. તેમાં ઉત્તર
તરફના મપાટ પ્રદેશ ઉપર રથનપુર વગેરે ૬૦ ગાઉએ અને દક્ષિણ
તરફના મપાટ પ્રદેશ ઉપર ગગનવલ્લભ વગેરે ૫૦ ગાઉએ ને.
તેમાં પ્રજાના વગેરે વિગ્રાદેવીઓની મદદથી મન 'સારા કામ
કરવાની અભિધાના વિદ્યાર્થી જાતના મનુષ્યો જોઈ જ.

ઉત્તર તરફ ૬૦ અને દક્ષિણ તરફ ૫૦ નર્મો હોવાનું માન્ય
નિતર તરફ પર્વતની લગાઈ વધારે હોય છે. અને નિતર તરફ
પર્વતની લગાઈ આવી હોય છે.

યોગિક તિર્યક્કૃત્ત્વલક વ્યંતર દેવો રહે છે. અને ઉત્તર તરફની ૧૬ અને ૧ ઐરાવતની વિજયના વૈતાલ્યની ઉપર ઇશાનેન્દ્રના લોક-પાલોના આભિયોગિક તિર્યક્કૃત્ત્વલક વ્યંતર દેવો રહે છે

સોમ-યમ-વરુણ અને કુબેર એ ચાર જાતના લોકપાળ દેવો સાથે સંબંધ ધરાવતા આ આભિયોગિક દેવો વ્યંતર દેવો છે. [આભિયોગિક એટલે ચાકર તરીકે કામ કરનારા]

એ પ્રમાણે દરેક વૈતાલ્ય ઉપર ચાર ચાર શ્રેણિઓ ગણતા કુલ ૧૩૬ એકસા ને છત્રીશ શ્રેણિઓ થાય છે.

૮ વિજયો

ચક્રીજેઅવ્વાઈ, વિજયાઈ इत्थ हुंति चउतीसा ।

[મહદ્દહલ્પપમાઈ, કુરુસુ દસગંતિ સોલસગં ॥ ૨૦ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચક્રિજેતવ્યા વિજયા અન્ન મવન્તિ ચતુસ્ત્રિશત ।

મહાદ્રહા પદ્મ પદ્માદય. કુરુસુ દશકમિતિ પોદશકમ્ ॥ ૨૦ ॥

અન્યથા સહિત પદ્મછેદ.

इत्थ चक्री जेअव्वाइं विजयाइ चउतीसा हुंति ।

પપમ આઈ છ મહદ્દહ કુરુસુ દસગં ઇતિ સોલસગં ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ :-

ચક્રી=ચક્રવર્તિ (ને, ૧૩)

જેઅવ્વાઈ=જીતવા યોગ્ય ક્ષેત્ર તે

વિજયાઈ=વિજય કહેવાય

इत्थ=અહીં, જાંબુદ્રીપમાં

મહ=મહા, મોટાં

દહ=૬૬-સરોવર-૬૬

પપમાઈ=૫૫સરોવર ઇત્યાદિ

કુરુસુ=મે કુરુક્ષેત્રમાં

દસગં=૬૬ સરોવર છે.

इति=એ પ્રમાણે

સોલસગં=(સર્વ મળી) સોળ

(મોટા સરોવર છે)

ગાથાર્થ :-

અહીં ચક્રવર્તિને જીતવા યોગ્ય ચોત્રીશ વિજય છે. ૫૫ વિગેરે છ મોટા દહે અને કુરુક્ષેત્રમાં ૬૬ એમ સોળ છે. ॥ ૨૦ ॥

૧ મહદ્દહ લપ્પમાઈ એવો પણ પાઠ છે.

॥ જાંબુદ્વીપમાં ૩૪ વિજયક્ષેત્ર ॥

ભરતક્ષેત્ર, ઐરાવતક્ષેત્ર અને મહાવિન્દલમાંની ૩૨ વિજય એ
 મર્મ મળી ૩૪ વિજયક્ષેત્રો છે. કારણ કે એ દેહેક વિજયના ૭
 ખંડને 'ચક્રવર્તિ' એ પૂર્ણ જીને છે; તેથી વિજયક્ષેત્ર કહેવાય છે.
 એ ૩૪ ક્ષેત્રો ગિવાયનાં હેમવત આદિ કોઈપણ ક્ષેત્ર એવું નથી
 કે જેમાં ચક્રવર્તિને વિજય કહ્યો પડે એવો હોય. કેમકે ચક્રવર્તિ વગેરે
 વ્યવસ્થાજ ન્યાં નથી. અનુક્રમે જીતવા યોગ્ય ૬ અ ૧-૨ દક્ષિણાર્ધ
 મધ્યમ ૭. ૩ દક્ષિણાર્ધ પશ્ચિમખંડ; ૩ ઉત્તરાર્ધ પશ્ચિમખંડ. ૪
 ઉત્તરાર્ધ મધ્યમ ૭. ૫ ઉત્તરાર્ધ પૂર્વખંડ, અને ૬ દક્ષિણાર્ધ પૂર્વખંડ
 એ પ્રમાણે અનુક્રમે ૬ અ ૭ ચાત્રીકીય વિજયમા જત થયા.
 એ ૩૪ વિજયમાં ભરત તથા ઐરાવત ક્ષેત્ર દેહેક પર
 પાજન વિજનારવાળું છે. અને દેહેક આદિ દેહેક વિજય ૨૦૦૦
 પાજન છે.

યોગિક તિર્થકુળલક વ્યંતર દેવો રહે છે. અને ઉત્તર તરફની ૧૩ અને ૧ ઐરાવતની વિજયના વૈતાલ્યની ઉપર ઇશાનેન્દ્રના લોક-પાલોના આભિયોગિક તિર્થકુળલક વ્યંતર દેવો રહે છે.

સોમ-યમ-વરુણ અને કુર્મેર એ ચાર જાતના લોકપાળ દેવો સાથે સંબંધ ધરાવતા આ આભિયોગિક દેવો વ્યંતર દેવો છે. [આભિયોગિક એટલે ચાકર તરીકે કામ કરનારા]

એ પ્રમાણે દરેક વૈતાલ્ય ઉપર ચાર ચાર શ્રેણિઓ ગણતા કુલ ૧૩૬ એકસા ને છત્રીશ શ્રેણિઓ થાય છે.

૮ વિજયો

ચક્રીજેઅવ્વાઈં, વિજયાઈં इत्थ हुंति चउतीसा ।

[મહદ્ મહાપ્પમાઈં, કુરુસુ દસગંતિ સોલસગં ॥ ૨૦ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચક્રિજેતવ્યા વિજયા અન્ન ભવન્તિ ચતુર્વિંશત્ ।

મહાદ્રહા પદ પદ્માદયઃ કુરુસુ દશકમિતિ પોઢશકમ્ ॥ ૨૦ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ.

इत्थ चक्री जेअव्वाइं विजयाइ चउतीसा हुंति ।

प्पउम आई छ महदह कुरुसु दसगं इति सोलसगं ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ :-

ચક્રી=ચક્રવર્તિ (ને, વડે)

જેઅવ્વાઈ=જીતવા યોગ્ય ક્ષેત્ર તે

વિજયાઈ=વિજય કહેવાય

इत्थ=અહીં, જાબુદ્દીપમાં

मह=મહા, મોટા

दह=દહ-સરોવર-૧૬

प्पउमाई=પદ્મસરોવર છતાંકિ

कुरुसु=મે કુરુક્ષેત્રમાં

दसगं=દશ સરોવર છે.

इति=એ પ્રમાણે

सोलसगं=(સર્વ મળી) સોળ

(મોટા સરોવર છે)

ગાથાર્થ :-

અહીં ચક્રવર્તિને જીતવા યોગ્ય ચોત્રીશ વિજય છે. પદ્મ વિગેરે છ મોટા હોદો અને કુરુક્ષેત્રમાં દશ એમ સોળ છે. ॥ ૨૦ ॥

૧ મહદ્ મહાપ્પમાઈ એવો પણ પાડ છે.

॥ જાંબૂદ્વીપમાં ૩૪ વિજયક્ષેત્ર ॥

ભરતક્ષેત્ર, ઐરાવતક્ષેત્ર અને મહાવિદેહમાંની ૩૨ વિજય એ
 નર્મ મળી ૩૪ વિજયક્ષેત્રો છે. કારણ કે એ દેહેક વિજયના ૭
 ખડને ચક્રવર્તિ અંપૂર્ણ જીને છે, તેથી વિજયક્ષેત્ર કહેવાય છે.
 એ ૩૪ ક્ષેત્રો ગિરાયનાં હેમવાંન આદિ કોઈપણ ક્ષેત્ર એવું નથી
 કે જેમાં ચક્રવર્તિને વિજય કરવો પડતો હોય. કેમકે ચક્રવર્તિ ત્રણે
 વ્યવસ્થાજ ન્યાં નથી. અનુક્રમે જીતવા થોડા ૬ ખંડો-૧ દક્ષિણાર્ધ
 મધ્યખંડ, ૨ દક્ષિણાર્ધ પશ્ચિમખંડ, ૩ ઉત્તરાર્ધ પશ્ચિમખંડ, ૪
 ઉત્તરાર્ધ મધ્યખંડ, ૫ ઉત્તરાર્ધ પૂર્વખંડ, અને ૬ દક્ષિણાર્ધ પૂર્વખંડ
 એ પ્રમાણે અનુક્રમે ૬ ખંડ દ્વાત્રીંગણ વિજયમાં જીતવા.

એ ૩૪ વિજયમાં ભરત તથા ઐરાવત ક્ષેત્ર દેહેક ૫.
 રાજન વિજયારવાળું છે. અને કુદ્દેશ આદિ દેહેક વિજય - - -
 રાજન છે.

૧ મહાવિદેહના ૩૨ વિજયક્ષેત્રનાં નામ —

યોગિક તિર્થકુટુંબક વ્યંતર દેવો રહે છે. અને ઉત્તર તરફની ૧૬ અને ૧ ચૈરાવતની વિજયના વૈતાલ્યની ઉપર ધશાનેન્દ્રના લોક-પાલોના આભિયોગિક તિર્થકુટુંબક વ્યંતર દેવો રહે છે.

સોમ-યમ-વરુણ અને કુબેર એ ચાર જાતના લોકપાળ દેવો સાથે સંબંધ ધરાવતા આ આભિયોગિક દેવો વ્યંતર દેવો છે. [આભિયોગિક એટલે ચાકર તરીકે કામ કરનારા]

એ પ્રમાણે દરેક વૈતાલ્ય ઉપર ચાર ચાર શ્રેણિઓ ગણતાં કુલ ૧૩૬ એકસા ને છત્રીશ શ્રેણિઓ થાય છે.

૮ વિજયો

ચક્રીજેઅવ્વાઈ, વિજયાઈ इत्थ हुंति चउतीसा ।
[મહદ'હલ્પપુમાઈ, કુરુસુ દસગંતિ સોલસગં ॥ ૨૦ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચક્રિજેતવ્યા વિજયા અન્ન મન્નન્તિ ચતુર્ચિશત્ ।

મહાદ્રહા પદ્મ પદ્માદયઃ કુરુસુ દશકમિતિ પોહશરુમ્ ॥ ૨૦ ॥

અન્ય સહિત પદ્મછેદ.

इत्थ चक्री जेअव्वाई विजयाइ चउतीसा हुंति ।

પપુમ આઈ છ મહદહ કુરુસુ દસગં ઇતિ સોલસગં ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ :-

ચક્રી=ચક્રવર્તિ (ને, ૫૩)

જેઅવ્વાઈ=જીતવા યોગ્ય ક્ષેત્ર તે

વિજયાઈ=વિજય કહેવાય

इत्थ=અહીં, જાબુદ્દીપમાં

મહ=મહા, મોટાં

દહ=કાલ-સરોવર-૧૬૬

પપુમાઈ=પદ્મસરોવર ધત્યાદિ

કુરુસુ=એ કુરુક્ષેત્રમાં

દસગં=દશ સરોવર છે.

इति=એ પ્રમાણે

સોલસગં=(સર્વ મળી) સોળ

(મોટા સરોવર છે)

ગાથાર્થ :-

અહીં ચક્રવર્તિને જીતવા યોગ્ય ચોત્રીશ વિજય છે. પદ્મ વિગેરે છ મોટા ક્ષેત્રો અને કુરુક્ષેત્રમાં દશ એમ સોળ છે. ॥ ૨૦ ॥

૧ મહદહ હપપુમાઈ એવો પણ પાઠ છે

॥ જાંબુદ્રીપમાં ૩૪ વિજયદેવ ॥

ભગવદેવ, અંશવનદેવ અને મહાવિદેવમાંની ૩૪ વિજય એ
મર્મ મળી ૩૪ વિજયદેવો છે. કારણ કે એ દેવે વિજયતા ૭
અને ૧ ચક્રવર્તિ એ પૂર્ણ કરે છે. તેથી વિજયદેવ કહેવાય છે.
એ ૩૪ દેવો મિત્રાયતા ભુવન આદિ કોઈપણ દેવ એવ નથી
કે જેમાં ચક્રવર્તિને વિજય કહેવો પડે તેવા હોય. કેમકે ચક્રવર્તિ ૪૦૦
વ્યવસ્થાન ન્યાંતરી. અને ૪૦૦ થોડા ૬ ૫ ૨૧-૧ દક્ષિણ
મધ્યમ ૭, ૨ દક્ષિણાર્ધ પશ્ચિમ ૭, ૩ ઉત્તરાર્ધ પશ્ચિમ ૭, ૪
ઉત્તરાર્ધ મધ્યમ ૭, ૫ ઉત્તરાર્ધ પૂર્વ ૭, અને ૬ દક્ષિણાર્ધ પૂર્વ ૭
એ પ્રમાણે અનેકમે ૬ ૫ ૭ ચોટીયા વિજયમાં જાય.

એ ૩૪ વિજયમાં ભગવ તથા અંશવન દેવ દેવ ૫.
બાજન વિજયારવાળ છે, અને કુન્દ આદિ ૩૦ વિજય ૦ ૦
બાજન ૬.

૯ હુદો.

૬ મહાહુદો.

નામ	કયાં	લાંબો પહોળો ઉંડો કોનું નિવાસ
૧ પદ્મહૂદ-શુદ્ધલિમવંત ઉપર	-૧૦૦૦-૫૦૦-૧૦૫૦	-શ્રી દેવીનું
૨ મહાપદ્મહૂદ-મહાલિમવંત ઉપર	-૨૦૦૦-૧૦૦૦-૧૦૫૦	હી દેવીનું
૩ તિગિચ્છિહૂદ-નિપથ ઉપર	-૪૦૦૦-૨૦૦૦-૧૦૫૦	ધી દેવીનું
૪ પુઢરિક્કહૂદ-શિખરી ઉપર	-૧૦૦૦-૫૦૦-૧૦૫૦	લક્ષ્મીદેવીનું
૫ મહાપુઢરિક્કહૂદ-રુકિમ ઉપર	-૨૦૦૦-૧૦૦૦-૧૦૫૦	દ્વિદેવીનું
૬ કેસરીહૂદ-નીલવંત ઉપર	-૪૦૦૦-૨૦૦૦-૧૦૫૦	કીર્તિદેવીનું

ઉપર કહેલી દેવીઓ પરિવાર સહિત મુખ્ય કમળોમાં નિવાસ કરી રહે છે. તેનું સ્વરૂપ ખાસ જાણવા જેવું છે.

૧૦ લઘુહુદો.

નિપથ	નોલવંત	ઉત્તરકુરુ	ઉત્તરકુરુમાં છે.
દેવકુરુ	દેવકુરુમાં છે.	ચંદ્ર	
સુરપ્રભ		ઐરાવત	
સુલભ		માલ્યવંત	
વિશુભ			

આ પાંચ હુદોને બેદીને સીતોટા નદી વહે છે, તેથી તેઓના બચ્ચે ભાગ પડી જાય છે.

આ પાંચ હુદોને બેદીને સીતા નદી વહે છે, તેથી તેઓના બચ્ચે ભાગ પડી જાય છે.

આ દશીય હુદો પદ્મહુદની પ્રમાણે લાંબા, પહોળા, ઉંડા છે. અને તે તે નામના જ દેવો તેમાં રહે છે.

મહાવિદેહની અન્તરનદીઓ જેમ ગંગા-સિંધુ કરતાં મોટી છતાં તે મુખ્ય ન હોવાથી મહાનદીમાં ગણાતી નથી, તેમજ લઘુહુદો પદ્મહુદ સમ્યા પ્રમાણના હોવા છતાં મહાહુદોમાં ગણાતી નથી. જદ-ટદ-ત્તરોત્તર એ અહીં પર્યાય શબ્દો છે.

१०. नदीयो.

गंगा सिधु रत्ता. रत्तवई चउ नईओ पत्तेयं ।

चउदगहि गहासेहि. समसं^१ वञ्चति जलहिमि ॥२१॥

अंशुधृत अनुवाद

गङ्गा सिन्धु रत्ता रत्तवती चतस्रो नद्यः प्रपद्यन्ते ।

चतुर्दशसि गङ्गायां समसं वञ्चन्ति जलधौ ॥ २१ ॥

अन्यथ अहित पञ्चदे.

आथावन-पञ्च नद्यः समसं वञ्चन्ति धनि.

નદીઓનો પરિવાર.

एवं अविभतरिया, चउरो पुण अट्टवीससहस्सेहिं ।
पुणरवि छप्पन्नेहिं, सहस्सेहिं जंति चउ सलिला ॥२२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एवमाभ्यन्तरिकाश्चतस्र पुनरष्टाविंशतिसहस्रैः ॥

पुनरपि पट्पञ्चाशतैः सहस्रैर्यान्ति चतस्रः सलिला ॥ २२ ॥

અન્યથ સહિત પદ્મછેદ

पुण एवं अविभतरिया चउरो अट्टवीस सहस्सेहिं ।

पुण अवि चउ सलिला छप्पन्नेहिं सहस्सेहिं जंति ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ :—

अविभतरिया=મધ્યક્ષેત્રની

चउरो=ચાર નદીઓ

अट्टवीस=અઠ્ઠાવીસ

सहस्सेहिं=હજાર નદીઓ સાથે

सलिला=નદીઓ (મધ્યક્ષેત્રની)

ગાથાર્થ :—

તથા એ પ્રકારે અંદર પ્રદેશની ચાર અઠ્ઠાવીસ
અઠ્ઠાવીસ હજાર સાથે, અને ચાર નદીઓ છપ્પન્ત છપ્પન્ત
હજાર સાથે જાય છે.

વિશેષાર્થ :—

હિમવંત, હિરણ્યવંત, હરિવર્ષ, અને રમ્યક એ ચાર ક્ષેત્ર
અભ્યન્તર ક્ષેત્રો છે. કેમકે-ભરત એરાવત બાહ્ય ક્ષેત્રો છે, મહાવિદેહ
મધ્ય ક્ષેત્ર છે. બાહ્ય અને મધ્યની વચ્ચે આવેલા હોવાથી તે
અભ્યન્તર ક્ષેત્રો કહેવાય છે. અને તેમાંની નદીઓ પણ અભ્યન્તર
નદીઓ કહેવાય છે.

નામ.	કયાં છે ?	કઈ દિશાઓ તરફ.	પરિવાર
રોહિતા-	હિમવંત ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે	૨૮૦૦૦
રોહિતાંગા-	"	પશ્ચિમમાં વહે છે	૨૮૦૦૦
સુવર્ણકુન્દા=	હિરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે	૨૮૦૦૦
મયકુન્દા-	"	પશ્ચિમમાં વહે છે.	૨૮૦૦૦
હરિમલ્લિકા-	હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે.	૫૬૦૦૦

*અન્નમંત્રણા એવો પણ પાઠ છે

દરિયાકાંઠા-	..	પશ્ચિમમાં વહે છે	૫૬૦૦૦
નરમકાંઠા-	રમ્યકુંદ ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે	૫૨૦૦૦
નાગકાંઠા-	..	પશ્ચિમમાં વહે છે	૫૬૦૦૦

આ અપાદેય નદીઓ પશ્ચિમમાં આવે હવાનુસાર મુકતે મળે છે.

$૧૮૦૦૦ + ૧૮૦૦૦ + ૧૮૦૦૦ + ૧૪૦૦૦ + ૧૬૨૦૦૦ + ૨૨૪૦૦૦ =$

૧૨ મુખ્ય નદીઓ = ૮૮૨૦૦૦ નદીઓ આવી મુકતી મળતી.

મહાવિહર ક્ષેત્રના નદીઓ

કુલમુલે ચરમામી-મહમ્યાનં તદ્દ ચ વિજયમોલ્લસુ ।

વત્તીમાળ નર્દનં. ચરદમમહમ્યાનં પત્તેઝં (ચં) ॥૨૩॥

નીકળી સીતોદ્ધાના પ્રવાહમાં પડી દેવકુરમાં વહી મેરૂ પાસેવાંકી વળી-

દેવકુરમાં—

૮૪૦૦૦ ના પરિવાર સાથે

૧૬ પશ્ચિમની દરેક વિજયોની ૨ નદીઓના

પરિવાર $\times$ ૧૪૦૦૦

$$\frac{૨૮૦૦૦ \times ૧૬}{૫૩૨૦૦૦} = ૪૪૮૦૦૦$$

૫૩૨૦૦૦

અંતરનદીઓ—

+ ૬

કુલ ૫૩૨૦૦૬

ના પરિવાર સાથે પશ્ચિમ તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે. એજ પ્રમાણે—

સીતા નદી નીલવંત પર્વતના કેસરી હૃદમાંથી નીકળી સીનાપ્રપાતમાં પડી ઉત્તરકુરમાં વહી મેરૂ પર્વત પાસે વાંકી વળી ઉત્તરકુરમાં — ૮૪૦૦૦ ના પરિવાર સાથે.

અને

૧૬ પૂર્વ વિજયોની ૨ નદીઓના પરિવાર $\times$ ૧૪૦૦૦

$$= ૨૮૦૦૦ \times ૧૬ \times ૪૪૮૦૦૦$$

અંતર્નદીઓ —

+ ૬

૫૩૨૦૦૬

ના પરિવાર સાથે પૂર્વ તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે. અન્નયનો પરિવાર ૧૦૬૪૦૧૨ + ૬૪૩૨ વિજયોની $\times$ ૨ સુખ્ય નદીઓ] = ૧૦૬૪૦૭૮

પ્રથમની ૩૬૨૦૧૨

૧૦૬૪૦૭૮

કુલ

૧૪૫૬૦૯૦

૩૨ વિજયોની ૬૪ નદીઓ.

કચ્છ વગેરે ૮ વિજયોમાં તથા પદ્મ વગેરે (૧૭ થી ૨૪) ૮ વિજયોમાં ગંગા અને સિંધુ એ નામની અને બાકીની વિજયોમાં રક્ષા અને રક્ષાવતી નામના નદીઓ છે. તેના પ્રવાહ ઉડાઈ વગેરે ભરત અને અરવત ક્ષેત્રની નદીઓ પ્રમાણેજ છે. ૮ ગંગા

૮ નિધુ ૮ રક્ષા અને ૮ રક્ષવતી એ હર પશ્ચિમ તરફ વહનારી નદીઓ નિપથ-નીલયનના દ્વદોમાંથી નીકળી ચોડ ચોડ લુહરના પરિવાર આવે સીનોદા મહા નદીમાં મળે છે. અને આકીનો સીના નદીમાં મળે છે.

જમણાંરિદેહની ૧૨ અન્નનદીઓ.

પ્રયાગની ખેલોળાઈ ૬૨૫ ચોગન. આ ચોગન કુટી.

આ પાત્રુ નિપથ તથા નીલયનમાના ને ને નદીના નામના દ્વદોમાંથી નીકળી પશ્ચિમ તરફની છે નદીઓ સીનોદામાં મળે, પૂર્વ તરફની છે નદીઓ સીનામાં મળે છે. આ આનંદી જે ન મુઘી ગળ્યા પછી આ નદીઓ પશ્ચિમ તરફ ચિત્ત ને ન મતાનરથી નેન ખજ પરિવાર છે. જે ન્યાગળની મન ન્ય માથામા સમગ્રને.

સીના-સીનોદાના પરિવારના સ્થાપનો જાણના.

ચૌદ હજારે ગુણેલી વિજયોમાંની આડવીઠી નદીઓ
સીતોદામાં પડે છે. એજ પ્રમાણે સીતામાં પણ ॥ ૨૪ ॥

વિશેષાર્થ:-

સમજવા જેવું એ છે કે-અહિં કુરુક્ષેત્રની ૮૪૦૦૦ નદીઓને
બદલે ૬ અન્તર્નદીઓના પરિવારનો ૮૪૦૦૦ નદીઓ ગણી, જેથી
ઘણા યોજનો સુધી કુરુક્ષેત્રમાં થઈને એ બન્ને મહાનદીઓ નિકળ્યા
છતાં કુરુક્ષેત્રમાં એક પણ નદી એ નદીઓને મળતી નથી એવો અ-
ભિપ્રાય પ્રગટ થાય છે, અને તેજ મનાન્તર છે. આ મતાન્તરનો મુદ્દો
એ છે કે-દેવકુરુક્ષેત્ર તથા ઉત્તરકુરુક્ષેત્રની ચોરાશી ચોરાશી હજાર
સંખ્યા કયા મુદ્દા ઉપર લેવી? દરેકનો ૧૪૦૦૦ ગણતાં છ છ
અંતર નદીઓની ચોરાશી હજાર સંખ્યા મળી રહે. બીજી રીતે
વિચાર કરતાં એ અંતર નદીઓને વિજયોની ચૌદ ચૌદ હજાર-
ના પરિવારની બાબતે નદીઓ લઘુએ, તો પછી તે અતરનદી
ઓને જુદા પરિવાર કયાંથી આવ્યો? તેજ રીતે કુરુઓમાંના
પરિવાર પણ કયાંથી આવ્યો? પાંચ લાખ બત્રીશ હજારની
બાબતમાં બન્નેય મતો ચરખા છે. માત્ર ચોરાસી હજારની સંખ્યા
કઈ રીતે પૂરી થાય? તેની બાબતમાં મતભેદ છે ॥ ૨૪ ॥
સીતા-શીતોદાનો પરિવાર, તથા કુરુ પરિવાર સંખ્યા.

સીયા સીઓયાવિ ય, વત્તીસસહસ્સપંચલક્ષ્વેહિં ।

સર્વે ચડસલક્ષા, છપ્પન્નસહસ્સ મેલવિયા ॥૨૫॥

કુરુની ચોરાશી હજારવાળો મત વધારે ઠીક લાગે છે, કેમકે
અતરનદીઓના ૫૮ એક સંખ્યા કહેના છે જો તેમા બીજી નદીઓ
મળતી હોય તો તેનો ૫૮ પડાળો પહોળો થશે જાય, વળી તે નદીઓ
વૈનાયકની પેઠે એ વિજયોની મર્યાદામાં છે. વિજયમાની ચૌદ ચૌદ હજારના
પરિવારની બન્ને નદીઓ સીવી ઉત્તર-દક્ષિણ વડીને સીતા-સીતોદામા મળે
છે. એટલે તે અતરનદીના પરિવાર રૂપે ખરી રીતે નથી વળી વિજયની
નદીમા પરિવાર મળી ગયા પણ અતરનદીઓને મળવાને નવો પરિવાર
મળવે નહિ તથા બન્ને કુરુઓના મોટા પ્રદેશમા મોટી નદીઓને મળતારી
નાની નદીઓ ન હોય એ સહવિન સાગતુ નથો. પછી તો દેવગિગમ્ય.

શબ્દાર્થ.—

સ=સહિત
 કોસે=એક કોશ, એક ગાઉ
 ગંગા=ગંગા નદીનો
 સિંધૂળ=સિંધુ નદીનો
 વિસ્તરો=વિસ્તાર, પહોળાઈ
 મૂલે=મૂળને ત્રિપે (જ્યાંથી નદી
 નીકળે છે ત્યાં)

દસગુણિઓ=દશ ગુણો
 પડ્જંતે=પર્યંતે, છેડે (નદી
 જ્યાં સમુદ્રને મળે છે ત્યાં)
 હય=એ પ્રમાણે
 દુદુ=એ બે
 ગુગળેગ=ગુણવાનડે, ગુણો
 સસાળં=શેષ (બાકીનીનો)

ગાથાર્થ:—

ગંગા અને સિંધુનો વિસ્તાર મૂળમાં એક ગાઉ
 સાથે છ યોજન, અને છેડે દશ ગુણો છે. એ પ્રકારે
 બમણો બમણો બાકીની નદીઓનો છે. ૨૬

વિશેષાર્થ.—

ગંગા-સિંધુ-રક્તા-રક્તવતી એ બાહ્ય ક્ષેત્રની ૪ નદીઓ
 જ્યાં સરોવરમાધી નીકળે છે, ત્યાં પ્રારંભમા ફાં યોજન પહોળા
 પ્રવાહવાળી છે, અને ત્યારબાદ ૧૪૦૦૦ નદીઓનું પાણી ભેગું
 થતા અનુક્રમે વધતી વધતી જ્યાં સમુદ્રને મળે છે ત્યાં ૬૨૫
 યોજન જેટલા મોટા પ્રવાહ (પટ) વાળી છે. તથા હિમવંત અને
 હિરણ્યવંત ક્ષેત્રની ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં ૧૨૫ યોજન અને અન્તે

૫ એ ૬૨૫ યોજન પ્રવાહ અને એ ચારે નદીનું નિર્ગમ (નીકળ-
 વાનું ગ્રાન) ઇત્યાદિ ઉપર દહેકુ ગંગા-સિંધુનું કોર્ડિપણ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ
 વર્તમાનકાળ આશ્રયિ નથી, પરંતુ અવસર્પિણીના પહેલા અને ઉત્સર્પિ-
 ણીના છેલ્લા આરા આશ્રયિ એ નદીઓનું સ્વરૂપ છે અને હિમવંતાદિ
 ક્ષેત્રનો ૧૦ મહાનદીઓનું પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ તો સદાકાળને માટે એક સરખું
 છે માટે વર્તમાનકાળનો ગંગા સિંધુ નદીનું સ્વરૂપ વિવક્ષણ દેખીને
 પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ ઓટું માનવાનું માન્ય ન કરવું ભગત અને ઐરાવત એ
 ૨ ક્ષેત્રોમા કુન્તી રીતે ૪ ક્ષેત્રો અને કાળના એવા મોટા વિવક્ષણ ફેર-
 ફાર થઈ ગય છે, કે જેથી કોઈ સ્વરૂપ નિયમિતપણે લખી શકાય નહિ
 એ ૩ ક્ષેત્રોમા નિયત સ્વરૂપવાળો કેવળ પૈનાટ્ય પર્વત અને ૧ અપભ્રંશ

૧૦૫ એકમ પોતા પડ્યાથી છે. તથા દુગ્ધિયર્થ અને ૨૦૨૬ દેવનાની ૪ નદીઓ પ્રારબ્ધમાં ૨૫ એકમ અને પર્યન્તે ૨૫૦ એકમ પડ્યાથી છે. તેમજ રીતોદા અને સીતા નદી પ્રારબ્ધમાં ૫૦ એકમ અને પર્યન્તે ૫૦૦ એકમ પડેલા પ્રવાહવાળા છે.

પ્રશ્ન.—નદીઓના પર-વિન્નાય કયો. પરંતુ કુંડાર્ક કેટલો ?

ઉત્તર.—કુંડાર્ક જે કે જાણ્યા કાઢી નથી. તેમજ કુંડાર્કની પાવાના પ્રવાહથી ૧૬૭૭ રથાને પચાસમા ભાગ પડેલી છે. વાળા જાણી, કેટલી જગા વગર ૪ નદીઓ પ્રારબ્ધમાં ૧૦૦૦ એકમ અને પર્યન્તે ૫૦૦૦ એકમ પડેલી છે. તેમજ રીતોદા નદી ૧૦૦૦ એકમ પર્યન્તે ૫૦૦૦ એકમ પડેલી છે. તથા જાણી, ૧૦૦૦ એકમ

શબ્દાર્થ:—

ઉચ્ચિટ્ટો=ઉંચા

કળય=કનક, સુવર્ણ

મયા=ના, રૂપ, મય.

સિહરિ=શિખરી પર્વત

ચુટ=શુદ્ધ, લઘુ

હિમવંતા=હિમવંત પર્વત

રુપિ=રુકિમ પર્વત, રૂપી
પર્વત.મહાહિમવંતા=મહાહિમવત
પર્વત

સ(=સગ)=શત, સો

ઉચ્ચા=ઉંચા

રુપ્પ=રૂપ (રૂપાના)

કળયમયા=કનકમય, સુવર્ણ-
મય, (સુવર્ણના)

ગાથાર્થ —

શિખરી અને ચુદ્ધ હિમવંત સો જોજન ઉંચા
‘સોનામય છે. રુકિમ અને મહાહિમવંત બસો જોજન
ઉંચા અને અનુક્રમે ચાંદી ને સોનામય છે ॥ ૨૭ ॥

ચત્તારિ જોયણસણ ‘ઉચ્ચિટ્ટો નિસદ નીલવંતો અ ।
નિસદો તવણિજ્જમઓ, વેરુલિઓ નીલવંતગિરિ ॥ ૨૮ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચત્તારિ યોજનગતાન્યુન્નિલો નિપધો નીલવાશ્ચ ।

નિપધસ્તપનીયમયો. વૈદુર્યકો નીલવાન્ ગિરિ ॥ ૨૮ ॥

અન્ય સહિત પદરૂઢ.

નિસદો અ નીલવંતો ચત્તારિ સણ જોયણ ઉચ્ચિટ્ટો ।

નિસદો તવણિજ્જમઓ નીલવંતગિરિ વેરુલિઓ ॥ ૨૮ ॥

૧ સુવર્ણ પાચ વર્ણનું હોવા છતાં પીળા વર્ણનું મુખ્ય હોવાથી
= ૧ પીળા વર્ણનું છે

૨ ‘કળયમયી જ નૂન મયદણી તથા યૌ દેવસમાસમા ઉચ્ચિટ્ટો
પદરૂ

શબ્દાર્થ:—

પન્થય=પર્વત
 વરા=શ્રેષ્ઠ
 સમયક્ષેત્રમિમ=સમયક્ષેત્રમાં,
 અઢી દ્વીપમાં, મનુષ્યક્ષેત્રમાં
 મંદર=મેરુપર્વત
 વિહૂળા=વિના, સિવાય
 ધરણિ પૃથ્વી

તલે=તળમાં, અ ૬૨
 ડગગાઢો=અવગાહેલા, દશાયેલા
 ઉ ડા ગયેલા, અ ૬૨ રહેલા.
 ડાસેહ=ઉત્સેધ, ઉંચાઈ (થી)
 ચક્ષુ=ચોંધા
 માયન્મિ=ભાગે

આથાર્થ:—

સમયક્ષેત્રમાં રહેલા મેરુ સિવાયના સર્વે મુખ્ય પર્વતો ભૂમિમાં ઉંચાઈને ચોથે ભાગે દટયોલા છે.

નિર્ણેષાર્થ —

સૂર્યચન્દ્રની ગતિથી (૨૧ દ્વીપની બહાર સ્થિર સૂર્યાદિ હોવાથી તે સમયક્ષેત્ર નથી.) ઉત્પન્ન થયેલ સમય એટલે (સમય આવલિ મુહૂર્ત ઈત્યાદિ અનેક ભેદવાળો) કાળ જે ક્ષેત્રમાં પ્રવર્તે છે તે સમયક્ષેત્ર ૨૧ દ્વીપ પ્રમાણ. અને તે ૪૫૦૦૦૦. (=પીસ્તાલીસ લાખ) યોજન પ્રમાણ છે. એનું ણીળું નામ 'મનુષ્યક્ષેત્ર' પણ છે.

એ સમયક્ષેત્રના જૂથદ્વીપના મેરુ સિવાયના સર્વ પર્વતો

૧ ૧ લાખ યોજનનો સપ્તર્ણ જૂથદ્વીપ, તેને ફરતો ૨ લાખ યોજનનો લગણ સમુદ્ર, તેને ફરતો ૪ લાખ યોજનનો સપ્તર્ણ ધાતકાખડ દ્વીપ, તેને ફરતો ૮ લાખ યોજનનો કાલોદધિ સમુદ્ર, અને તેને (મોળ લાખ યોજનના પુકન્દ્રદ્વીપનો અર્ધ ભાગ એટલે) ૮ લાખ યોજનનો અર્ધ પુકન્દ્રદ્વીપ એ પ્રમાણે બે સમુદ્ર સહિત ૨૧ દ્વીપ છે ત્યાં જ અઢીપ ૧ ૨૧ યોજન અને તે ૧ બે બાલુએ (બે સમુદ્ર સહિત ૧૧ દ્વીપનો વિસ્તાર) ૨૨ લાખ ૨૨ લાખ યોજન ગણતા મનુષ્યક્ષેત્રના ૪૫ લાખ યોજન થાય

૧ અઢી દ્વીપમાત્ર મનુષ્યોની વસતી, જન્મ અને મરણ છે. અને અઢી દ્વીપના બહાર અગ્નિવરત મનુષ્યોનું ગમનાગમન છે, પશુ જન્મ, મરણ અને નિવાસ નથી માટે ૨૧ દ્વીપનું નામ મનુષ્યક્ષેત્ર છે.

૨ કાલોદ કાલોદ જૂથદ્વીપના મેરુની ઉંચાઈ ૯૬૦૦૦ યોજન અને ઉંચાઈ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

खण्डाविगाथाभिर्द्वगभिर्द्वारैर्जम्बूद्वीपस्य ।

संप्रज्ञी समप्ता रचिता हरिमद्रसूरेभि ॥ ३० ॥

શબ્દાર્થ:—

खंडार्ह=ખંડ વગેરેની (અથવા

खंड जोयगवासा=ઈત્યાદિ)

गाहाहि=ગાથાઓ વાળાં,=

गाथाओभां कहेलां)

दमहि=દમ

दारेहि=દારેવડે

जंबूद्वीपस=જ'બૂદ્ધીપની

सचयणी=સંગ્રહણી(સંગ્રહ)પદ્ધતિ

सम्पत्ता=સમાપ્ત થઈ

रडया=રચેલી

हरिमद्रसूरेह=શ્રી હરિમદ્

सूरिओ.

અન્યથા સહિત પદ=છેદ.

खंड आई 'गाहाहिं दसहिं दारेहि हरिमद्रसूरेहि रडया

जंबूद्वीपस सचयणी सम्पत्ता ॥ ३० ॥

ગાથાર્થ:—

खंड वगेरे गाथाओ वडे दस द्व रेथी श्री हरिमद्रसूरे
ओ रचेली ज'बूद्वीपनी संग्रहणी पूरी थई ॥ ३० ॥

વિશેષાર્થ:—

એ કહેલા ૧૦ પદાર્થો સિવાય બીજા પણ અનેક ગાથિત
પદાર્થો આ જ'બૂદ્ધીપમાં છે, તેનું સ્વરૂપ બીજા ગ્રંથોથી જાણવા
યોગ્ય છે. ॥૩૦॥

જ'બૂદ્ધીપની સંગ્રહણી પ્રકરણનો અર્થ 'જાખવામાં મતિદોષ વગેરે
કારણથી જે કંઈ ભૂલચૂક થઈ હોય તે ક્ષમા કરી સુધારી વાંચવું',
એવી સજ્જનો પ્રત્યે અમારી નમ્ર વિશ્વસિ છે

परिशिष्ट

બીજા પાનુ કેરલાક ગાથિત પદાર્થો અહિં આપ્યા છે.

૧ જ'બૂદ્ધીપમા ૨. સૂર્ય ૨ ચંદ્ર.

જે ચંદ્ર સૂર્ય આજે ઉગ્યા હોય તે બીજે દિવસે ન ઉગતાં

૧ માતાળ એવો તૃતીયા એકવચનાન પાઠ પણ છે

ગ્રીકે દિવસે ઉગે છે. ૧૭૬ ચન્દ્રનો ૨૮ નક્ષત્ર કલ્યાણિ પન્નિદાર
સેવાથી અમણા પડેલા (૫૬ નક્ષત્ર, ૧૭૬ ચંદ્ર, ૧૩૩૬૫૦ કોટી
કોટી નાના) જળક્રીપમા છે.

૨. જળક્રીપનો જળતા અને ૪ કાર.

આ ક્રીપને કહેતા ૩ કોટ છે. જે મૃગમાં ૧૦ ચાંદન મેળા
૧૦. ૮ ચાંદન મેળા. ૮ ચાંદન ક્રીપા અને નીચની ૧ નિચ
મેળવી સુખાઈમાંથી વસવાટમાં મળેલા છે. તમે જાણી શકો છો. તેને
જાણ્ય-વિજાણ્ય-જાણ્ય-અપજાણ્ય એ ચાર નામ આપ્યા ગયાં.
જો ક્રીપામાં અનુક્રમે ૪ મારાં કાર (દશાવત) છે.

રહેશે અને પુનઃ મનુષ્યની અને પશુઓની વૃદ્ધિ એ બીજ રૂપ મનુષ્યથી અને પશુઓથી જ થશે.

૫. ૪ અને ૩૪ તીર્થ કર.

પૂર્વે કહેલી ૩૪ વિજયોમાં ૧-૧ તીર્થ કર ગણવાથી ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૪ તીર્થ કર હોય છે, અને જઘન્યથી ૪ તીર્થ કર ભગવાન તે મહાવિદેહમાં તીર્થ કરપણે વિચરતા હોય. મતાન્તરે જઘન્યથી ૨ તીર્થ કરે પણ મહાવિં માંજ કહ્યા છે.

૬. ચક્રવર્તિ-વાસુદેવ-બળદેવ ૪ અને ૩૦

મહાવિદેહમાં ઉત્કૃષ્ટથી (૨૮ વિજયમાં) ૨૮ ચક્રં અથવા ૨૮ વાસુ-અને ૨૮ બળદેવ હોય છે, અને તેજ વખતે ભરત ઐશવતમાં પણ ચક્રવર્તિ આદિ હોય તો જાંબુદ્રીપમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૦ ચક્રવર્તિ આદિ હોય છે, અન્યથા જઘન્યથી ૪ હોય તો મહાવિદેહમાં જ હોય. વળી મહાવિંમાં ૨૮ વિજયો જ્યારે ૨૮ ચક્રવર્તિ યુક્ત હોય ત્યારે રૂપ ૪ વિજયો ૪ વાસુદેવ તથા ૪ બળદેવ યુક્ત હોય છે, પરંતુ એક વિજયમાં ચક્રવર્તિ અને વાસુદેવ બે ન હોઈ શકે, એ નિયમથી સર્વ ગણતરી કરવી.

૭. પંડુક વનમાં ૪ અભિષેક શિલા

મેરુપર્વતના શિખર ઉપર પંડુક વન નામનું વન છે, તેમાં ૫૦૦ યોજન લાંબી, ૨૫૦ યોજન પહોળી, ૪ યોજન જાડી (ઉંચી), અને અર્જુન (શ્વેત) સુવર્ણના ૮ મહાશિલાઓ ચાર દિશામાં છે. તે શિલાઓ ઉપર તે તે દિશામાં જન્મેલા શ્રી તીર્થ કર ભગવાંતોના જન્માભિષેક થાય છે.

૮. ૨ મહાવૃક્ષ.

ભૂમિકૃતના વર્ણનમાં કહેલ ૧ જંબૂવૃક્ષ અને શાલ્મલીવૃક્ષ એમ ૨ વૃક્ષ છે, તેમાં ૧ ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાં અને ૧ દેવકુરુક્ષેત્રમાં છે. તે એક ૮ યોજન ઉંચું, ૭૫ યોજન ઉંડું અને ૮ યોજન વિસ્તારવાળું છે. ત્યાં જાંબુદ્રીપ ઉપર જાંબુદ્રીપનો અધિપતિ અનાદિ

એવે અને શાસ્ત્રસા વૃક્ષ ઉપર ગમડેવ એવું છે. અને વૃક્ષ રૂપે
પ્રતીકાયમય રાજના છે. એવું નેના આકાર વૃક્ષના છે એ
શાસ્ત્રના છે. પણ એ વૃક્ષને રૂપના ગીત એવું છે, એ
એના નાનાં સાર છે.

જેમ ગંગા મહાનદીના પૂર્વ કિનારે ૯ નિધિ ભૂમિને વિષે છે. તે દરેક ૧૨ યોજન લાંબી અને ૯ યોજન પહોળી તથા ૮ યોજન ઊંચી એવી મોટી પેટીઓના આકારવાળા, તથા મુવર્ણના બનેલા અને આઠ આઠ ચક્ર ઉપર રહેલા (આગગાડીના ડબ્બા સરખા) છે. તેમાં દરેક સ્થિતિને દર્શાવનાર શાશ્વત પુસ્તકો હોય છે, અથવા તે તે જાતના પદાર્થો નૈયાર મળી શકે એવા હોય છે. દરેક નિધિમાં પોતપોતાનાં નામ સરખાં નામવાળા દેવો અવિપતિ હોય છે. પાંચમો ખંડ સાધીને ચક્રવર્તિ એ ૯ નિધિઓને પણ સાથે છે, અને ચક્રવર્તિ દિગ્વિજય કરી પોતાના નગરમાં આવે છે. ત્યારે તે નિધિઓ પણ પાતાલમાર્ગે ચક્રવર્તિના નગર બહાર આવી જાય છે.

૧૪. ૪૨૦ રત્નો.

દરેક ચક્રવર્તિને ચક્ર-છત્ર-દંડ-ચર્મ-ખડ્ગ-મણિ-કાકિણી, એ ૭ એકેન્દ્રિય રત્ન, તથા સેનાપતિ-ગાથાપતિ-વાર્ધકી-પુરોહિત-અશ્વ, હસ્તિ અને સ્ત્રી એ ૭ પંચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૧૪ રત્નો હોય છે. જેથી ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૦ ચક્રવર્તિ હોવાથી જામ્બૂદીપમાં ૨૧૦ એકેન્દ્રિય રત્ન અને ૨૧૦ પંચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૪૨૦ રત્ન ચક્રવર્તિના હોય છે.

એ જામ્બૂદીપના પ્રસિદ્ધ પદાર્થો કહ્યા, તે ઉપરાન્ત બીજા પણ કોટીશિલા વગેરે અનેક પદાર્થો જામ્બૂદીપમાં છે તે, બીજા ૩ યોદ્ધી સંવસ્તર જાણવા યોગ્ય છે.

॥ इति जम्बूद्वीप सप्तदशी परिशिष्टम् ॥

॥ देहक प्रकरण मूळ ॥

~~~~~

नमिउं चउदीभजिणे. तसमुचदियारुंउंउंउंउंउं
 देहाएहि ने चिउ. थोनामि नुगेद थो भव्या ॥१॥
 ने.या अमुगई. पुढ्याः देन्दिवाउंउं देदः
 मज्जवनिग्गियणुग्ग्या. उंउं जोःनिय नेताण ॥२॥
 म्मि वचपरी उं उं. म्मिगीगांणा न न्मिगीगां

देव नर अहियलसुखं, तिरियाणं नव य जोयणसयाई ।
 दुगुणं तु नारयाणं, भणियं वेउव्वियसरीरं ॥ ९ ॥
 अंतमुहुत्तं निरण, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु ।
 देवेषु अद्धमासो, उक्कोस-विउव्वणा-कालो ॥ १० ॥
 थावर सुर नेरइया, अस्मंघयणा य विगल छेवट्ठा ।
 संघयण-छगं गव्भय-नर-तिरिएसु वि सुणेयव्वं ॥ ११ ॥
 सव्वेसै चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा ।
 नर तिरि छस्संठाणा, हुंडा विगल्लिदि-नेरइया ॥ १२ ॥
 नाणाविह धय सूई, बुव्वुय वण वाउ तेउ अपकाया ।
 पुढवी मसूरचंदा-कारा संठाणओ भणिया ॥ १३ ॥
 सव्वेवि चउकसाया, लेस-छगं गव्भतिरियमणुएसु ।
 नारय तेऊ वाऊ, विगला वेसाणि य तिलेसा ॥ १४ ॥
 जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति चउलेसा ।
 इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त समुग्धाया ॥ १५ ॥
 वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे ।
 केवलि य समुग्धाया, सत्त इमे हुंति सन्निणं ॥ १६ ॥
 अगिंदियाण केवल-तेउ-आहारगविणा उ चत्तारि ।
 ते वेउव्वियवज्जा, विगला सन्नीण ते चेव ॥ १७ ॥
 पण गव्भतिरिसुरेसु, नारय वाऊसु चउर तिय सेसे ।
 विगल दुदिट्ठी थावर. मिच्छत्ति सेस तिय दिट्ठी ॥ १८ ॥

थाय वि तिसु अचखू चउरैदिसु तदुदुगं सुए भणियं ।
 ननु आ चउदंसणिणो. सेसेसु तिगं तिगं भणियं ॥१९॥
 अना ननाण तिय तिय, गुरतिरिनिरण थिरे अनाणदुगं ।
 नाणत्राणदु विगले, मणुए पण नाण ति अनाणा ॥२०॥
 गंनअर मीन असवमोस मण वय विउव्वि आहारे ।
 उरुं मीसा कम्मण, इय जोगा देसिया समए ॥२१॥
 व्यागम मुर निरण, तिरिणसु तेर पनर मणुअसु ।
 विगल चउ पण वाअ. जोगतिगं थावरे होइ ॥२२॥
 ति अनाण नाण पण चउ, दंसग वार जिअलक्ख-
 णुवओगा ।

इय वागस उवओगा. भणिया तेलुकुदंसोहि ॥२३॥
 उवओगा मणुएसु. वागम नव निरय-तिरिय-देवेसु ।
 विगलदुगे पण लकं. चउरैदिसु थावरे तियगं ॥२४॥
 गंनअर मीसा मण, गंनअतिरि-विगल-नास्य सुरा य ।
 गंनअर नियमा गंवा. वणणंता थावर असंखा ॥२५॥
 अगंनि नर अगंवा. जह उववाए तहेव चवणेवि ।
 गंनअर गत ति दनवास-सहम्म उक्किड पुट्ठाई ॥२६॥
 गंनअर गति विपट्ठाऊ. नगतिरि मुरनिरय सागरतितीसा ।
 गंनअर जोगन-वगिअल्लव्वाहियं पलियं ॥२७॥
 गंनअर अरिय अचरं. देमृणदुपल्लयं नव निकाए ।
 गंनअर अरिय अचरं. छाभाउक्किड विगलाऊ ॥२८॥

देव नर अहियलसखं, तिरियाणं नव य जोयणसयाइं ।
 दुगुणं तु नारयाणं, भणियं वेउव्वियसरीरं ॥ ९ ॥
 अंतमुहुत्तं निरण, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु ।
 देवेसु अद्धमासो, उक्कोस-विउव्वणा-कालो ॥ १० ॥
 थावर सुर नेरइया, अस्मंघयणा य विगल छेवट्ठा ।
 संघयण-छगं गव्भय-नर-तिरिएसु वि मुणेयव्वं ॥ ११ ॥
 सव्वेसै चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा ।
 नर तिरि छस्संठाणा, हुंडा विगलैदि-नेरइया ॥ १२ ॥
 नाणाविह धय सूई, वुव्वुय वण वाउ तेउ अपकाया ।
 पुढवी मसूरचंदा-कारा संठाणओ भणिया ॥ १३ ॥
 सव्वेवि चउकसाया, लेस-छगं गव्भतिरियमणुए-
 नारय तेऊ वाऊ, विगला वेमाणि य तिलेउ-
 जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति =
 इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त सल्ल-
 वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय ते-
 केवलि य समुग्घाया, सत्त डगे-
 अगिंदियाण केवल-तेउ-अ-
 ते वेउव्वियवज्जा, विगल-
 पण गव्भतिग्गिमुरेसु-
 विगलदुदिट्ठी था-

गमणागमणं गन्मय-तिरियाणं सयलजीवयणेसु ।
 नमन्थ जंति मणुआ, तेऊवाउहिं नो जंति ॥ ३९ ॥
 येयनिय निग्निरेसु, इत्थी पुग्गिसो य चउविहसुरेसु ।
 थिग्गिगलनारसु, नपुंसवेओ हवइ एगो ॥ ४० ॥
 पज्जमणु-वायरगी वेमाणिय- भवण-निरय-चंतरिया ।
 नोत्तम-चउ पणतिरिया, वेडंदि तेडंदि भू आऊ ॥ ४१ ॥
 दाऊ वणस्यइ चिय, अहिया अहिया कमेणिमे हुंति ।
 गप्पेवि एमे भावा, जिणा ! सप् पंतसो पत्ता ॥ ४२ ॥
 संपद तुम्ह भत्तरम, दंडगपयभपणभग्गहिययग्ग ।
 देयनियविरय(इ)गुलहं, लह्हु मम दितु मुक्खपयं ॥ ४३ ॥
 सिग्गि-जिणहंममुणीमम-रज्जे सिग्गिप्रयलचंदसीनेण ।
 नजमानेण त्तिहिया, अस्मा विज्जति अण्णसिया ॥ ४४ ॥

अहवेगखंडं भरहे, दो हिमवंते अ हेमवइ चउरोः ।
 अठ महाहिमवंते, सोलस खंडां हरिवासे ॥ ४ ॥
 वत्तीसं पुण निसढे, मिलिया तेसठि वीयपासेवि ।
 चउसठ्ठी उ विदेहे, तिरासिपिंढे उ णउअसयं ॥ ५ ॥
 जोयणपरिमाणां, समचउरंसां इत्थ खंडां ।
 लक्खस्स य परिहीए, तप्पायगुणे य हुंतेव ॥ ६ ॥
 विक्खंभवग्गदहगुण-करणी वट्टस्स परिओ होइ ।
 विक्खंभपायगुणिओ, परिओ तस्स गणियपयं ॥ ७ ॥
 परिही तिलक्ख-सोलस-सहस्स दोय सय सत्तवीसहिया
 कोसतिगट्ठावीसं, धणुसय तेरंगुलद्धहियं ॥ ८ ॥
 सत्तेव य कोडिसया, णउआ छप्पन्न-सयसहस्सां ।
 चउणउयं च सहस्सा, सय दिवड्ढं च साहियं ॥ ९ ॥
 गाउयमेगं पन्नरस-धणूसया तह धणूणि पन्नरस ।
 सठ्ठि च अंगुलां, जंघूदीवस्स गणियपयं ॥ १० ॥
 भरहाइ सत्त वासा, वियड्ढ चउ चउरतिस वट्टियरे ।
 सोलस वक्खारगिरि, दोचित्त-विचित्त दो जमगा ॥ ११ ॥
 दोसय कणयगिरीणं, चउ गयदंता य तह सुमेरू अ ।
 छ वासहरा पिंढे, एगुणसत्तरिसया दुन्नी ॥ १२ ॥
 सोलसवक्खारेमु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं ।
 मोमणम गंधमायण, सत्तह य रुप्पिमहहिमवे ॥ १३ ॥

चउनीमवियहंहेसु. विज्जुपत्तनिमदनील्लंतेनु ।
 तद्द मालवंत-गुरगिरि. नव नव कृदाहं येनें ॥ १४ ॥
 तिमगिहसिमु दुक्काग्ग. इय इगल्लिगिगिमु इल्लं :
 प्पगंत्ते मत्तधणं. मय-यउरो मत्तमद्दं. च ॥ १५ ॥

चउदससहस्सगुणिया, अडतीस नइओ विजयमज्झिछा
 सीओयाए निवडंति तहय सीयाइ एमेव ॥२४॥
 सीया सीओयावि य, वत्तीससहस्सपंचलक्खोहिं ।
 सव्वे चउदसलक्खा, छप्पन्नसहस्स मेलविया ॥२५॥
 छज्जोयणे सकोसे, गंगासिंधूण वित्थरो मूले ।
 दसगुणिओ पज्जंते, इय दुदु गुणणेण सेसाणं ॥२६॥
 जोयणसयमुच्चिद्धा, कणयमया सिहरिचुल्लहियवंता ।
 रुपि महाहिमवंता, दुसउच्चा रूपकणयमया ॥२७॥
 चत्तारि जोयणसए ऊच्चिद्धो निसद नीलवंतो अ ।
 निसदो तवणिज्जमओ, वेरुलिओ नीलवंतगिरि ॥२८॥
 सव्वेवि पव्वयवरा, समयक्खित्ताम्मि मंदरविहूणा ।
 धरणितले उवगाढा, उस्सेहचउत्थभायंमि ॥ २९ ॥
 खंडाईगाहाहिं, दसहिं दारेहिं जंबूद्दीवस्स ।
 संघयणी सम्पत्ता, रइया हरिभद्दसूरिहिं ॥ ३० ॥

चउतीमवियद्धेसु. विज्जुप्पहन्निमदनीलवंतेसु ।
 नह मालवंत-सुरगिरि, नव नव कूडाहं पत्तेयं ॥ १४ ॥
 तिमसिहगिमु इक्कास्म. इय इगमद्विगिरिमु कूडाणं ।
 एगंते मव्यध्वणं, मय-चउरो मत्तमद्वी य ॥ १५ ॥
 चउ-मत्त-अह-नवगे-गाभमकूडेहि गुणह जहसंत्वं ।
 मोलम-दुदु-गुणयालं, दुवे य मगमद्वि मय-चउरो ॥ १६ ॥
 चउतीसुं विजगसुं, उमहवडा अह मेरजंत्तुगिम् ।
 अह य देवकुण, हरिक्कुट-हरिस्सह मदी ॥ १७ ॥
 मागः वरदाग पभाम तित्थ विजयंसु एम्वयमग्गे ।
 चउतीसा तिति गुणिया, दुरत्तमसुं तु तित्थाणं ॥ १८ ॥
 विज्जात-अभिओगिम्, नदीओ दुल्लिदुलि वेयन्ते ।

देव नर अहियलसखं, तिरियाणं नव य जोयणसयाई ।
 दुगुणं तु नारयाणं, भणियं वेउव्वियसरीरं ॥ ९ ॥
 अंतमुहुत्तं निरण, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु ।
 देवेषु अद्धगासो, उक्कोस-विउव्वणा-कालो ॥ १० ॥
 थावर सुर नेरइया, अस्मंवयणा य विगल छेवट्ठा ।
 संघयण-ल्लगं गम्भय-नर-तिरिएसु वि सुणेयव्वं ॥ ११ ॥
 सव्वेसै चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा ।
 नर तिरि छस्संठाणा, हुंडा विगल्लिदि-नेरइया ॥ १२ ॥
 नाणाविह धय सूर्इ, बुब्बुय वण वाउ तेउ अपकाया ।
 पुट्ठी मसूरचंदा-कारा संठाणओ भणिया ॥ १३ ॥
 सव्वेवि चउकसाया, लेस-ल्लगं गम्भतिरियमणुएसु ।
 नारय तेऊ वाऊ, विगला वेयाणि य तिलेसा ॥ १४ ॥
 जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति चउलेसा ।
 इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त समुग्घाया ॥ १५ ॥
 वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे ।
 केवलि य समुग्घाया, सत्त इमे हुंति सन्नित्तं ॥ १६ ॥
 ओगेंदियाण केवल-तेउ-आहारगविणा उ चत्तारि ।
 ते वेउव्वियवज्जा, विगला सन्नीण ते चेव ॥ १७ ॥
 पण गम्भतिग्गिमुरेसु, नारय वाऊसु चउर तियसेसे ।
 विगल दुदिट्ठी थावर, मिच्छत्ति सेस तिय दिट्ठी ॥ १८ ॥

आद्यं दि तिसृ अचक्षु. चउ रेदिमु तन्नुसं तुम् न्निजं ।
 मणुदा चउदंयणितो. मेनेस तं निं यिं ७ ॥ १ ॥
 नभा त्नाग तिय तिय. तु निर्निमित्त दिने उमा द्दत्तं ।
 नाणत्ताण दु निगळं. मणुण पण नाण नि धन न्नि ॥ २ ॥
 सनेधर गीस अचक्षुसो न मण उर निधित्त न्नि ॥ ३ ॥
 चम्पं मत्ता कमाण. उर जोना देदिदा न्नि ॥ ४ ॥
 श्यामस मुम निभत्. तिगित्तु मेर पन्तु न्नि ॥ ५ ॥
 विगळ चउ पण दांअ. जोगतिग दा न्नि ॥ ६ ॥
 नि अनाण नाण पण दउ. देसम न्नि ॥ ७ ॥

पुढवाइ-दस-पयाणं, अंतमुहुत्तं जहन्न-आऊठिई ।
 दससहसवरसिडिआ भवणाहिवनिरयवंतरिया ॥२९॥
 वेमाणिय-जोइसिया, पल्लतयडंस आउआ हुंति ।
 सुरनरतिरिनिरएसु. छ पज्जत्तो थावरे चउगं ॥३०॥
 विगले पंच पज्जत्ती, छदिसिआहार होइ सव्वेसिं ।
 पणगाइए भयणा, अह सन्नितियं भणिस्सामि ॥३१॥
 चउविहसुरतिरिएसु, निरएसु य दीहकालिणी सन्ना ।
 विगले हेउवएसा सन्नारहिया थिरा सव्वे ॥३२॥
 मणुआण दीहकालिय, दिट्ठिवाओवएसिआ केवि ।
 पज्जणतिरिमणुअ चिय, चउविहदेवेसु गच्छंति ॥३३॥
 संखाउ पज्जपणिंदि-तिरियनरेसु तहेव पज्जत्ते ।
 भूदगगत्तेयवणे, एएसु चिय सुरागमणं ॥ ३४ ॥
 पज्जत्तसंखगव्वभय-तिरियनरा निरयसत्तगे जंति ।
 निरज्वट्ठा एसु. उव्वज्जंति न सेसेसु ॥ ३५ ॥
 पुढवी-आउ-वणस्सइ-मज्झे नारयविवज्जियया जीवा ।
 सव्वे उव्वज्जंति, निय-निय-कम्माणुमाणेणं ॥३६॥
 पुढवाइ-दसएसु. पुढवी-आऊ-वणस्सई जंति ।
 पुढवाइदनपएहि य, तेऊवाऊसु उववाओ ॥ ३७ ॥
 तऊवाऊ गमणं पुढवीपमुहंमि होइ पयनवगे ।
 पुढवाइटाणदसगा, दिगलाइतियं तहिं जंति ॥३८॥

गमणागमणं गन्मय-निग्याणं गयन्त्रजोवदणेशु ।
 सन्मय जंति मणुआ. नंउवाउहे. नो जंति ॥ ३९ ॥
 येयनिय निग्निरेशु. दन्थी पृग्गिओ य चउदिह-दुग्गु ।
 विग्विगलनागपु. नपुंयवेओ दवट पगो ॥ ४० ॥
 पउजमण-दायमसी. देयाणिम-भयण-निग्न-दंतग्या ।
 नोहम चउपणनिग्या. दंतदि नंतदि शु आउ ॥ ४१ ॥
 ताउ. दणमसः दिग्य आदिता आदिता दन्तणिमे दन्ति ।
 ग. होव दमे भाग. निणा ' : प पंतमा दन्ता ॥ ४२ ॥
 नंपद ताउ सनस्य. दन्तपयमणदन्तोः चउमस ।
 दंतनयदिग्य(ह)मल्ल. दन्त मय दिह मयमण ॥ ४३ ॥
 निग्न-अणदमणीम-दन्ते विग्न-दन्त-दन्तिनेम ।
 ग. नमारेण निग्निया. देया विग्न-दन्त-दन्तिनेम ॥ ४४ ॥

अहवेगखंडं भरहे, दो हिमवंते अ हेमवइ चउरो ।
 अट्टमहाहिमवंते, सोलस खंडाई हरिवासे ॥ ४ ॥
 वत्तीसं पुण निसढे, मिलिया तेसट्ठि वीयपासेवि ।
 चउसट्ठी उ विदेहे, तिरासिपिंडे उ णउअसयं ॥ ५ ॥
 जोयणपरिमाणाइं, समचउरंसाइं इत्थ खंडाई ।
 लक्खस्स य परिहीए, तप्पायगुणे य हुंतेव ॥ ६ ॥
 विक्खंभवग्गदहगुण-करणी वट्टस्स परिओ होइ ।
 विक्खंभपायगुणिओ, परिओ तस्स गणियपयं ॥ ७ ॥
 परिही तिलक्ख-सोलस-सहस्स दोय सय सत्तवीसहिया
 कोसतिगट्ठावीसं, धणुसय तेरंगुलद्धहियं ॥ ८ ॥
 सत्तेव य कोडिसया, णउआ छप्पन्न-सयसहस्साइं ।
 चउणउयं च सहस्सा, सय दिवद्धं च साहियं ॥ ९ ॥
 गाउयमेगं पन्नरस-धणूसया तह धणूणि पन्नरस ।
 सट्ठि च अंगुलाइं, जंवूहीवस्स गणियपयं ॥ १० ॥
 भरहाइ सत्त वासा, वियद्ध चउ चउरतिस वट्टियरे ।
 सोलस वक्खारगिरि, दोचित्त-विचित्त दो जमगा ॥ ११ ॥
 दोसय कणयगिरीणं, चउ गयदंता य तह सुमेरू अ ।
 छ वासहग पिंडे, एगुणसत्तरिसया दुन्नी ॥ १२ ॥
 सोलसवक्खारेसु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं ।
 सोमणस गंधमायण, सत्तट्ठ य रुप्पिमहहिमवे ॥ १३ ॥

चउतीमवियच्छेत्सु. विज्जुपन्ननिमदनीलत्तनेत्सु ।
 तत्त मानवन्त-मुग्गिणि. नव नव क्खिं प्पेत्त ॥ १ ॥
 हिमग्गिणिम्सु द्वाग्ग्य. द्य द्वाग्गिणिम्सु द्वाग्ग्य
 प्पग्गो मत्तद्वणं. मय-चउती मत्तद्वणं ॥ २ ॥

चउदससहस्सगुणिया, अडतीस नइओ विजयमज्झिला
 सीओयाए निवडंति तहय सीयाइ एमेव ॥२४॥
 सीया सीओयावि य, वत्तीससहस्सपंचलक्खोहैं ।
 सव्वे चउदसलक्खा, छप्पन्नसहस्स मेलविया ॥२५॥
 छज्जोयणे सकोसे, गंगासिंधूण वित्थरो मूले ।
 दसगुणिओ पज्जंते, इय दुदु गुणणेण सेसाणं ॥२६॥
 जोयणसयमुच्चिद्धा, कणयमया सिहरिचुल्लहियवंता ।
 रुप्पि महाहिमवंता, दुसउच्चा रुप्पकणयमया ॥२७॥
 चत्तारि जोयणसए ऊच्चिट्ठो निसद नीलवंतो अ ।
 निसदो तवणिज्जमओ, वेरुलिओ नीलवंतगिरि ॥२८॥
 सव्वेवि पव्वयवरा, समयक्खित्ताम्मि मंदरविहूणा ।
 धरणितले उवगाढा, उस्सेहचउत्थभायंमि ॥ २९ ॥
 खंडाईगाहाहिं, दसहिं दारेहिं जंबूहीवस्स ।
 संघयणी सम्पत्ता, रइया हरिभद्वसूरिहिं ॥ ३० ॥

જેમ ગંગા મહાનદીના પૂર્વ કિનારે ૯ નિધિ ભૂમિને વિષે છે. તે દરેક ૧૨ યોજન લાંબી અને ૯ યોજન પહોળી તથા ૮ યોજન ઊંચી એવી મોટી પેટીઓના આકારવાળા, તથા મુવર્ણના બનેલા અને આઠ આઠ ચક્ર ઉપર રહેલા (આગગાડીના ડબ્બા મરખા) છે. તેમાં દરેક સ્થિતિને સ્થાવનાર શાશ્વત પુસ્તકો હોય છે, અથવા તે તે જાતના પદાર્થો તૈયાર મળી શકે એવા હોય છે. દરેક નિધિમાં પોતપોતાનાં નામ સરખાં નામવાળા દેવો અવિપતિ હોય છે. પાંચમો ખંડ સાધીને ચક્રવર્તિ એ ૯ નિધિઓને પણ સાધે છે, અને ચક્રવર્તિ દિગ્વિજય કરી પોતાના નગરમાં આવે છે. ત્યારે તે નિધિઓ પણ પાતાલમાર્ગે ચક્રવર્તિના નગર બહાર આવી જાય છે.

૧૪. ૪૨૦ રત્નો.

દરેક ચક્રવર્તિને ચક્ર-છત્ર-દંડ-ચર્મ-ખડ્ગ-મણિ-કાકિણી, એ ૭ એકેન્દ્રિય રત્ન, તથા સેનાપતિ-ગાથાપતિ-વાર્ધકી-પુરોહિત-અન્વેષ, હસ્તિ અને સ્ત્રી એ ૭ પંચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૧૪ રત્નો હોય છે. જેથી ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૦ ચક્રવર્તિ હોવાથી જ બુદ્ધીપમાં ૨૧૦ એકેન્દ્રિય રત્ન અને ૨૧૦ પંચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૮૨૦ રત્ન ચક્રવર્તિના હોય છે.

એ જ બુદ્ધીપના પ્રસિદ્ધ પદાર્થો કહ્યા, તે ઉપરાંત બીજા પણ કોટીશિલા વગેરે અનેક પદાર્થો જ બુદ્ધીપમાં છે તે, બીજા ત્રયોધી સર્વસ્તર જાણવા યોગ્ય છે.

॥ इति जम्बूद्वीप समग्रणी परिशिष्टम् ॥

देव नर अहियलसखं, तिरियाणं नव य जोयणसयाइं ।
 दुगुणं तु नारयाणं, भणिपं वेउव्वियसरीरं ॥ ९ ॥
 अंतमुहुत्तं निरए, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु ।
 देवेसु अद्धगासो, उक्कोस-विउव्वणा-कालो ॥ १० ॥
 थावर सुर नेरइया, अस्मंवयणा य विगल छेवहा ।
 संघयण-छगं गव्भय-नर-तिरिएसु वि सुणेयव्वं ॥ ११ ॥
 सव्वेसे चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा ।
 नर तिरि छस्संठाणा, हुंडा विगलैदि-नेरइया ॥ १२ ॥
 नाणाविह धय सूई, वुव्वुय वण वाउ तेउ अपकाया ।
 पुढवी मसूरचंदा-कारा संठाणओ भणिया ॥ १३ ॥
 सव्वेवि चउकसाया, लेस-छगं गव्भतिरियमणुएसु ।
 नारय तेऊ वाऊ, विगला वेमाणि य तिलेसा ॥ १४ ॥
 जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति चउलेसा ।
 इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त समुग्धाया ॥ १५ ॥
 वेयण कप्पाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे ।
 केवलि य समुग्धाया, सत्त इमे हुंति सन्निगं ॥ १६ ॥
 अगिंदियाण केवल-तेउ-आहारगविणा उ चत्तारि ।
 ते वेउव्वियवज्जा, विगला सन्नीण ते चेव ॥ १७ ॥
 पण गव्भतिग्गिमुरेसु, नारय वाऊसु चउर तियसेसे ।
 विगल दुदिट्ठी थावर, मिच्छत्ति सेस तिय दिट्ठी ॥ १८ ॥

पुढ्वाइ-दस-पयाणं, अंतमुहुत्तं जहन्न-आऊठिई ।
 दससहसवरिसिठिईआ भवणाहिवनिरयवंतरिया ॥२९॥
 वेमाणिय-जोइसिया, पलतयहंस आउआ हुंति ।
 सुरनरतिरिनिएसु, छ पज्जत्तो थावरे चउगं ॥३०॥
 विगले पंच पज्जत्ती, छहिसिआहार होइ सव्वेसिं ।
 पणगाइपण भयणा, अह सन्नितियं भणिस्सामि ॥३१॥
 चउविहसुरतिरिएसु, निरएसु य दीहकालिणी सन्ना ।
 विगले हेउवएसा सन्नारहिया थिरा सव्वे ॥३२॥
 मणुआण दीहकालिय, दिट्ठिवाओवएसिआ केवि ।
 पजपणतिरिमणुअ चिय, चउविहदेवेसु गच्छंति ॥३३॥
 संखाउ पज्जपणिदि-तिरियनरेसु तहेव पज्जत्ते ।
 भूदगपत्तेयवणे, एएसु चिय सुरागमणं ॥ ३४ ॥
 पज्जत्तसंखगभय-तिरियनरा निरयसत्तगे जंति ।
 निरउवट्ठा एएसु, उववज्जंति न सेसेसु ॥ ३५ ॥
 पुढ्वा-आउ-वणस्सइ-मज्झे नास्यविवज्जियया जीवा ।
 सव्वे उववज्जंति, निय-निय-कम्माणुमाणेणं ॥३६॥
 पुढ्वाइ-दसएसु, पुढ्वा-आऊ-वणस्सई जंति ।
 पुढ्वाइदनपएहि य, तेऊवाऊसु उववाओ ॥ ३७ ॥
 तेऊवाऊ गमणं पुढ्वा-पसुहंमि होइ पयनवगे ।
 पुढ्वाइटाणदसगा, विगलाइतियं तहिं जंति ॥३८॥

गमणानगमणं गन्धर्व-निगियाणं गयन्तजीवन्तानाम् ।
 गयन्त जंति गणुआ. नंज्याउ हिनो जंति ॥ ३९ ॥
 गेयनिय निगिमेरेनु. हन्थी पृग्गिो य चउच्चिदुग्गुम्मु ।
 विगिगनन्तागम्मु. नपुंसगेओ दग्ग एतो ॥ ४० ॥

अहवेगखंडं भरहे, दो हिमवंते अ हेमवइ चउरो ।
 अड महाहिमवंते, सोलस खंडाई हरिवासे ॥ ४ ॥
 वत्तीसं पुण निसढे, मिलिया तेसडि वीयपासेवि ।
 चउसट्ठी उ विदेहे, तिरासिपिंडे उणउअसयं ॥ ५ ॥
 जोयणपरिमाणाई, समचउरंसाई इत्थ खंडाई ।
 लक्खस्स य परिहीए, तप्पायगुणे य हुंतेव ॥ ६ ॥
 विक्खंभवग्गदहगुण-करणी वट्टस्स परिओ होइ ।
 विक्खंभपायगुणिओ, परिओ तस्स गणियपयं ॥ ७ ॥
 परिही तिलम्ब-सोलस-सहस्स दोय सय सत्तवीसहिया
 कोसतिगट्ठावीसं, धणुसय तेरंगुलद्धहियं ॥ ८ ॥
 सत्तेव य कोडिसया, णउआ छप्पन्न-सयसहस्साई ।
 चउणउयं च सहस्सा, सय दिवद्धं च साहियं ॥ ९ ॥
 गाउयमेगं पनरस-धणूसया तह धणूणि पन्नरस ।
 सट्ठि च अंगुलाई, जंवूहीवस्स गणियपयं ॥ १० ॥
 भरहाइ सत्त वासा, वियड्ढ चउ चउरत्तिस वट्टियरे ।
 सोलस वक्खारगिरि, दोचित्त-विचित्त दो जमगा ॥ ११ ॥
 दोसय कणयगिरीणं, चउ गयदंता य तह सुमेरू अ ।
 छ वासहरा पिंडे, एगुणसत्तरिसया दुन्नी ॥ १२ ॥
 सोलसवक्खारेमु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं ।
 सोमणम गंधमायण, सत्तह य रुपिमहहिमवे ॥ १३ ॥

चउतीसविद्यद्वयेषु. विज्जुषहनिमदनीलवन्तेषु ।
 नह. मालदंत-सुरगिरि. नव नव कृडां पनेयं ॥ १४ ॥
 द्विर्गच्छिष्यु द्वाग्न. द्वय द्वाग्नद्विनिष्यु कृडाणं ।
 पगंज सन्वयणं. मय-चउगे सन्वयणी य ॥ १५ ॥
 यद-मय-अह-नयगे-माग्नसकृदेति गुणह जहसंयं ।
 मोलस-दह-गुणयालं. दद्वे य सग्नद्वि मय-चउगे ॥ १६ ॥
 यन्तीसं विनयणं. उमरकया अह. सैरचंयमि ।
 यद य देवकया. तन्विक-तस्मिन् सही ॥ १७ ॥
 मागत दरदाम पसास तित्थ विजयेषु पश्ययभरते ।
 यन्तीसा तित्थि गुणिना. दरदामसं तु तित्थणं ॥ १८ ॥

चउदससहससगुणिया, अडतीस नइओ विजयमज्झिला
 सीओयाए निवडंति तहय सीयाइ एमेव ॥२४॥
 सीया सीओयावि य, वत्तीससहससपंचलक्खेहिं ।
 सव्वे चउदसलक्खा, छप्पन्नसहसस मेलविया ॥२५॥
 छज्जोयणे सकोसे, गंगासिंधूध वित्थरो मूले ।
 दसगुणिओ पज्जंते, इय दुद्ध गुणणेण सेसाणं ॥२६॥
 जोयणसयमुच्चिद्धा, कणयमया सिहरिचुल्लहिमवंता ।
 रुप्पि महाहिमवंता, दुसउच्चा रुप्पकणयमया ॥२७॥
 चत्तारि जोयणसए ऊच्चिद्धो निसद्व नीलवंतो अ ।
 निसद्वो तवणिज्जमओ, वेरुलिओ नीलवंतगिरि ॥२८॥
 सव्वेवि पव्वयवरा, समयक्खित्ताम्मि मंदरविहूणा ।
 धरणितले उवगाढा, उस्सेहचउत्थभायंमि ॥ २९ ॥
 खंडाईगाहाहिं, दसहिं दारेहिं जंवूहीवस्स ।
 संघयणी सम्मत्ता, रइया हरिभदसूरिहिं ॥ ३० ॥

